

Τίη'ουα εβονομία,
φίηανσουα κρίζα,
δεγζάηηα πολίηίβα

Тіньова економіка, фінансова криза, державна політика

Μίζηηαηοδιηη
Δυσκυσίηηηη κλυβ
"Εκο-Ποι"

Міжнародний
дискусійний клуб

«Еко-Пол»

Вип. № 1

Ур.

κγί'υ

Київ
Богдана
1999

A 99 - 07884

Βογδανη

Тіньова економіка, фінансова криза,
державна політика. — К.: Богдана, 1999.-176.

У цій книзі сконцентровані статті і матеріали дискусій за участю відомих політиків, парламентарів, бізнесменів, вчених із сьогоденних проблемних питань економіки України, її світливих та тіньових сторін, напрямків виходу з глибокої кризи.

Тексти підготовлені за стенографічними записами засідань міжнародного дискусійного клубу «Еко-Пол».

Актуальність і публіцистичність матеріалів книги роблять її цікавою і доступною широкому колу читачів.

Упорядники:

В. Т. Лановий,

П.Г. Яковенко.

ISBN 966-7058-11-5.

© «Богдана»

© «МДК "Еко-Пол"»

Центр ринкових реформ

Виступи учасників Міжнародного Дискусійного Клубу «Еко-Пол»,

висновки та рекомендації засідань.

Вступне слово

В.Т. Лановий.

**Президент Центру
ринкових реформ**

Ця книжка є практичною реалізацією діяльності міжнародного дискусійного клубу "Економіка і політика" ("Еко-Пол"), який започаткований зусиллями Центру ринкових реформ та підтриманий Бюро зі співробітництва в Україні Фонду Ф.Еберта (Німеччина).

Стан економіки і умови життя в Україні конче потребують тверезої оцінки тих змін, що відбуваються, чесного погляду на сучасну ситуацію, знаходження реальних засобів, громадських сил та політичних дій, спроможних радикально повернути негативні соціально-економічні тенденції.

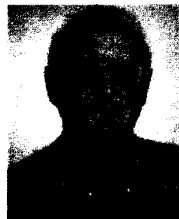
Поглиблення кризових і дестабілізуючих суспільство явищ та вакуум тактичних урядових програм здійснення оздоровлюючих реформ, а також недостатня ефективність порад міжнародних радників свідчать про брак необхідних ідей, які не можна тривіально запозичити в інших країн, в інших програмах.

Організатори МДК "Еко-Пол" мають на меті згуртувати активних інтелектуальних носіїв, здатних пропонувати конструктивні рішення складних проблем, а не проголошувати декларації, як це

нерідко спостерігається у сучасній публічній політиці.

Теми, що піднімаються на сторінках книги, присвячені найбільш тривожним економічним явищам, які, однак, тісно пов'язані між собою, а отже, потребують системних підходів: це фінансово-монетарна криза, яку пережила Україна і ще буде відчувати її наслідки; це тіньовізація економіки, криміналізація і мафіонізація бізнесу; це хронічний дефіцит і борги державного бюджету, паразитичне висмокткування ним крові реальної економіки; і, нарешті, це поглиблення зовнішньої залежності і вторинності для світу української економіки. Автори книжки — вони ж активні учасники дискусійного клубу — полемізують, сперечаються, виходять на відверту розмову, висловлюють цінні пропозиції проблем, які мають бути почуті і владою, і громадськістю.

В книзі узагальнені і структуровані рекомендації та ідеї, що пролунали в дискусіях, в кулуарах клубу чи потім були викладені у спеціальних виступах і документах. Не виключено, — і бажано — щоб вони стали і робочими матеріалами майбутніх Уряду, Президента, парламентських груп, були узяті на озброєння партіями, громадськими організаціями, інформаційними інституціями або розвивалося українське суспільство, визрівала громадянська свідомість, поліпшувалася організація державної влади.

**Вінфріа
Шнайдер-Детерс.
Керівник бюро зі
співробітництва
в Україні Фонду
Фрідріха Еберта**

Розділ I

*Суперечності фінансової кризи в
Україні, її природа і шляхи подолання*

Як зрушити воза української економіки?..

Сьогоднішню ситуацію в країні можна порівняти з возом, що дорипів до роздоріжжя й не має графіку подальшого руху: праворуч, прямо чи ліворуч?

Останній рік приніс стільки розчарувань в житті держави, що впевненість, ніби Україна рухається правильним шляхом та й що вона рухається взагалі, — розтанула на очах.

Схоже, гарба геть зупинилась. Так і хочеться провести аналогію з часами брежнєвського “застою”. Іздовий не втратить, куди правити? Й риторичні гасла кудись поділися... Звідки ж візьмуться нові ідеї, нова енергія? А тут ще й “пасажирів” з усіх боків радять...

Одні твердять, що їхали ми не тією дорогою. Мовляв, слід зупинитись на шляху до ринку і демократії й повернутися до тоталітарного диктату й планово-дефіцитної системи управління.

Ті, що сидять по інший бік від кучера, впевнені, що їхали ми в принципі правильно... А те, що замість царствія загальної рівності у злиднях у нас виникла система дикого селективного збагачення за централізованою рознарядкою, так це — помилки окремих керівників і недоліки методів їхньої роботи. Треба виправити порядок розподілу бюджетних асигнувань, кредитів і валюти, посилити податкову поліцію та краще використовувати заложення — й все стане гаразд. Варто лише поміняти місцями волів — цоб на цабе, — а ще підфарбувати дишло, — і усім одразу стане добре...

А ті, що сидять з третього боку возика питають: а на якого дідька взагалі ми трясемося на возі, набиваємо синці на сидіннях

й вперто віримо, що кращого засобу пересування в Україні бути не може? Хіба можна покращити справи, лише імітуючи рух? Усі заявляють: ще трошки, і чергову кризу в країні (фінансову, паливно-енергетичну, урядову й решту) буде подолано, — не варті торішнього снігу. Наш віз так і залишиться стояти, застрягнувши у багноці позавчорашніх проблем, котрі необхідно вирішувати кардинально й ґрунтовно.

Напевно, єдине об'єднує усіх — далі так їхати не можна.

Що виявила фінансова криза?

Ми не лише отримали, нарешті, правдиву картину нашої грошової системи: з її нестабільністю, відсутністю ресурсів й нездатністю держави керувати країною у межах існуючих фінансових засобів. Ми вочевидь зрозуміли — жодної «нової економіки» не створено. Жодну з криз не подолано. Ніякої стабільності немає. Фінансовий провал став лише індикатором, наочним проявом дійсного стану нашої економіки. Економіки напівзруйнованої, пошматованої кланами, деморалізованої новітніми держимордами, економіки аморальної й дишлозаконної.

Зруйнована економіка неспроможна створити надійної фінансової системи. Зі стану кризи остання практично не виходила. Фінансово-грошова криза лише змінювала свою форму: спочатку вона виявлялася як інфляція у відкритій формі — через стрімке зростання цін (1991-1993рр.); потім закоркувалася у прихованій формі інфляції — за часів адміністративної «стелі» рівня цін і обмінного курсу (у 1994р.); нині криза набула форми інфляції відкладеної, коли зростання цін стримується не виплатами зарплати, пенсій, відмовою бюджетного фінансування, неплатежами підприємств і населення.

В останні роки потенціал інфляції накопичувався не в результаті друкування нових грошей (як за перших

— двоє форм), а шляхом «емісії фінансових зобов'язань» — друкуванням державних паперів-неплатежів, як особливого різновиду квазігрошових засобів, що доповнюють дійсні грошові знаки. Вийшовши з державної емісійної системи, такі неплатіжоздатні «гроші» по ланцюжку передаються в усю систему розрахунково-платіжних відносин і помножуються неплатежами підприємств бюджетної та комунальної сфер, що в свою чергу переходять у господарські неплатежі і неможливість кредитів, у заборгованість населення по сплаті послуг і за податковими відрахуваннями до місцевих та центрального бюджетів.

Можна сказати, що у минулі роки в Україні замість вирішення фінансових проблем, займалися в той чи інший спосіб лише придушенням росту цін. Боротися із симптомами хвороби, а не з нею самою, її причиною. Криза фінансово-грошової системи змінювала свій вигляд, тимчасово затухаючи або розгоряючись з новою силою. Чергова пожежа сталася у серпні-вересні цього року.

Порозмірковуємо, на який час уряду вдасться відтягнути її новий спалах?

Чи відродиться економіка з попелу фінансової розрухи?

Існує думка, що самі ідеї фінансової стабілізації (що реалізуються у нас чомусь під гаслом монетаризму) неспроможні без підйому виробництва й більше того — причиною продовження економічного падіння є сама політика фінансової стабілізації. Варто ніби пом'якшити фінансові обмеження — надрукувати стільки грошей, «скільки треба» — і виробництво відновиться.

Ну, по-перше, вище відзначалося, що ніякої фінансової стабільності, а тим більше політики жорстких бюджетних обмежень в Україні не було. Усі минулі й нинішні уряди безповоротно кредитували, фінансували й «прощали» борги не лише низці шахт, заводів

та колгоспів, а й цілим секторам національної економіки. Невиплати при цьому грошових засобів бюджетникам — це жорсткість навпаки, оскільки усе, що включено до бюджету, потім забезпечується або емісією платіжних засобів, або неплатежами.

А, по-друге, виробництво після друкування порожніх папірців не підстрибне вже тому, що його спад своєю причиною має зовсім не грошовий дефіцит. Зменшення випуску продукції відбувалося внаслідок взаємного посилення дії трьох головних обставин: першої — втрати підприємствами колишніх ринків збуту — після розпаду системи примусових планових поставок і гарантованих платежів у межах СРСР та РЕВ, а також внаслідок, як виявилось, неконкурентоспроможності нашої продукції на коліс закритих ринках у порівнянні з товарами передових країн Заходу, що прорвалися на ці ринки. Друга обставина — зниження купівельної спроможності й рівня життя нашого населення з причини зменшення зайнятості та падіння ставок соціальних виплат. Третя — погіршення фінансової забезпеченості вітчизняних підприємств і наших сімей через нескінченні інфляції та девальвації.

Отже, передусім, необхідно виключити ту причину поглиблення економічної кризи, котра витікає з підризу грошової системи держави. Тобто, подолання фінансової кризи передусє початку підйому національного виробництва, а не навпаки. Зайві надруковані гроші не стануть джерелом зростання виробництва, вони лише піднімуть ціни, знизять купівельну спроможність підприємств і населення й фактично зменшать кількість грошей в обігу (кількість грошей, як відомо, вимірюється відносно номінального вартісного обсягу ВВП, котрий під час інфляції зростає швидше, ніж друкуються грошові знаки).

І чим довше буде затягуватися фінансовий розлад, в якій би формі він нам не з'являвся, тим глибше буде падіння виробництва.

Економіка — не Фенікс, відроджуватись з попелу грошових знаків вона не може.

Якщо під фінансовою стабільністю розуміти лише тимчасову збалансованість доходів й видатків держави, то спроба її досягнення у будь-який спосіб (а саме це спостерігається в Україні) обертається не лише новими фінансовими провалами, але й колосальними втратами для усієї вітчизняної економіки.

Фіскальні інтереси, як відомо, полягають у односторонньому збільшенні надходжень держави за будь-яку ціну:

- 1) збільшенням податків, акцизів, мита, інших обов'язкових платежів;
- 2) авансовим і достроковим вилученням бюджетних платежів, безпечальним арештом рахунків та накладанням штрафів;
- 3) відмовою повернення помилково перерахованих до бюджету засобів та виконанням замовлень про пільгове оподаткування;
- 4) задурманенням кредиторів надвисокими ставками процентів по запозиченнях й подальшою відмовою їх повертати.

Як наслідок — на потурання бюджетно-апаратним потребам в жертву приносилася і продовжує приноситися виробнича система. Та й зиски держбюджету — ілюзорні. Ефект від надмірного вилучення прибутків підприємств і населення виявляється зворотній — підвищуючи податки, держава збирає все менше грошей для своїх потреб.

Складається враження, що в українських «верхах», з перших років незалежності, взявшись вирішувати фінансово-цінові проблеми, забули, що для економіки нового типу потрібно не лише це. Проте, їх діяльність підтвердила відоме правило, що керівництво держфінансами — це мистецтво передавати гроші з рук у руки доти, доки вони остаточно не зникнуть.

У чому сіль фінансових реформ?

У тому, аби з тієї нісенітничі, котра зараз називається «українською фінансово-грошовою системою», зробити те, що дозволило б усім нам хоча б спати без кошмарів про нові підступності уряду щодо наших грошей та заощаджень.

Суттєвих питань тут кілька. Перше — перехід від ідеології збалансованості доходів-видатків держави до ідеології загальної фінансової збалансованості в країні. У зв'язку з цим необхідні такі перетворення:

а) податки, мита, бюджетні відрахування й платежі у сукупності повинні складати рівень, за якого не завдається шкоди для існування й розвитку громадян і підприємств. Треба також змінити структуру податків, надавши їм не фіскальну, а регулюючу функцію (зокрема різко знизити податки із споживання; забезпечити амортизацію капіталу; перетворити платежі з фонду заробітної плати на платежі з капіталу, майна та індивідуальних доходів);

б) необхідно скоротити неліквідну заборгованість підприємств, у тому числі не допускати нереальних бюджетів держави, що породжують неплатежі, усунути будь-які методи державного вилучення оборотних засобів, включити нові інструменти розрахунків;

в) треба досягти перевищення поточних доходів населення над його видатками — завдяки стабільності цін та обмінного курсу, позитивним депозитним процентним ставкам, створенню нових робочих місць, а також своєчасності виплати зарплат і соціальних платежів.

Друге суттєве питання — розвиток надійної й доступної системи ринкових кредитів й запозичень для усіх суб'єктів, а не лише для уряду. Зараз ця сфера відносин — під п'ятою останнього (усі роки незалежності понад 90% кредитної емісії в країні привласнював уряд). Тут панує протекціонізм (вільні ресурси недоступні для понад як 200 тисяч підприємств, що працюють в Україні, а використовуються в основному

для видачі запозичень бюджету, або тим об'єктам, які вкаже уряд). У цій сфері роздуті процентні платежі, що породжують паразитизм банків і нездоланні бар'єри на шляху кредитів перспективним підприємствам. Тут розквітає взаємна безвідповідальність за одержані кредити (інакше й бути не може, якщо втручається держава), а відтак — неповернення засобів та їх дефіцит. Такий устрій кредитно-банківської системи робить її вразливою від будь-яких коливань стану держбюджету й не може гарантувати стабільності грошової одиниці.

Третє суттєве питання — треба якнайшвидше розірвати єдинокровну пуповину між Кабінетом Міністрів та Нацбанком. Останній замість кредитування економіки слухняно друкує гроші для їх бюрократичного проїдання. В результаті — відсутній від волі уряду механізм розподілу в суспільстві приросту грошових засобів. Це посилює їх дефіцит, примножує неплатежі й підштовхує вгору процентні ставки. Система кредитування бюджетних потреб повинна бути перебудована таким чином, аби уряд одержував гроші не від емісійного банку, а з внутрішнього чи зовнішнього кредитних ринків. Чому долар має багаторічну твердість? Та тому, що державне казначейство США (читай: міністерство фінансів) не має права не лише наказувати, а й просити гроші у Федеральної резервної системи (аналог нашого НБУ, якщо їх взагалі можливо порівнювати). Остання фінансово спідкується з американським урядом лише через посередників — мережу незалежних банків.

Подібна докорінна перебудова фінансової системи виключає пустопорожній друк грошей і запобігає паразитуванню держави на народі. І лише після цього слід очікувати зростання обсягів реальних грошей в економіці (ось, що означає монетаризація) і початку використання фінансових доходів для потреб економічного росту (так звана їх капіталізація).

Чи здатні тверді гроші стати паливом для зростання виробництва?

Якби доступними були нові ринки, що відповідали б за масштабами національному промислому капіталу, 12

то — так. Але національний капітал, успадкований від комуністичної системи, структурно і технологічно безнадійно застарів. Продукція, що випускалася на його базі, не може знайти збуту без додаткової модернізації й зниження виробничих витрат. Капітал повинен якісно оновитися — за технологіями, що застосовуються, за формами управління й продукуваними виробами. Підприємства зобов'язані вдосконалюватися і організаційно — для усунення зайвих витрат і поліпшення їхньої керованості.

У зв'язку з цим, крім фінансово-грошових і податкових сприянь, для початку підйому виробництва потрібні, з одного боку, структурні зміни у власності та управлінні, а з іншого — економічні стимули до виробничо-технічних інновацій і економічного росту на підприємствах. Питання стоїть про переважання техноінновацій, податкове і митне сприяння підприємствам, про розвертання кредитної системи обличчям до виробництва, приватизацію, трансформацію міністерств й регіональних органів влади, зняття адміністративних зашморгів з приватного бізнесу, розширення ємкості внутрішнього ринку за рахунок реального попиту і населення, і держави. Для зростання попиту потрібна багатопланова політика створення нових робочих місць і сприяння продуктивнішій праці, розгортання довгострокового кредитування сімей, розумна система держзамовлень.

Уся сукупність цих дій і складає суть реформ, без яких неможливо оживити виробничий сектор.

Тверде паливо можна спалити, але якщо двигун несправний, руху не буде.

«Сон розуму породжує чудовиськ»

Якщо глянути на досвід і України, і Росії, починаючи з 1992 року, то крім незграбних спроб загнудати фінансові диспропорції, інших позитивних утворювальних дій практично і не було. Стару систему зруйнували, а нову не звели.

Системні реформи імітувались, а не проводились. Безтурботне очікування властей, ніби все владнається саме-собою, — без структурно-технологічного оновлення підприємств і галузей, що до того ж підживлювалося наркотиками іноземних кредитів, привело до поглиблення й невинновданого подовження економічної кризи.

У цьому відбудовчому вакуумі, однак, відбувалося самочинне й незаконне (а правильніше – антизаконне) розростання нового типу влади апарату над усіма формами господарського життя. Основними інструментами стали: протекціонізм окремим приголубленим структурам; зарегаментованість центральним і місцевим апаратами будь-яких прибутково-комерційних видів діяльності; державно-монополістичний розподіл основних ресурсів – палива й енергії, землі, приміщень, грошей; бюрократичне втручання у розрахунки між підприємствами, майнові операції, кредитні угоди, організаційно-правові перетворення на підприємствах; приховане мафіозне формування за участю чиновників фінансово-господарських конгломератів; інші методи, що руйнують вільний, а значить вигідний суспільству розподіл благ.

Одна система придушення ініціативи й економічного вампіризму нації змінилася іншою. Ринково-ліберальну економіку не створено. Воістину, реформи в країні відбувалися всупереч волі держави.

Згадаймо Оноре де Бальзака: «Бюрократія — гігантський механізм, якому надають рух пігмеї».

Апокаліпсису не буде

Можна констатувати, що з такими “успіхами” ми підходимо до кінця так званого перехідного періоду від комунізму... ні, не до капіталізму, а до дикого

суспільства й економіки, котра взагалі не може існувати. Вона сама себе проїдає. Нищиться виробництво, примітивується промисловість, розоряються не лише бідні, а й багаті. Система працює собі ж на збиток.

Рано чи пізно ресурси легальної економіки вичерпаються. Держава у черговий раз спробує вирішити свої проблеми за рахунок людей, підриваючи засоби їхнього існування. В результаті, для самозбереження, все, що зможе, піде у нелегальну сферу. Це шлях до втрати держави як інституту управління і права, а цього ніхто не бажає, навіть ті, хто діє сьогодні безглуздо.

Саме тому ми вступаємо, на мій погляд, у новий період — період переосмислення. Очевидно, осмислити необхідно те, як і що зводить з руїн і яким повинний бути наш соціальний устрій. А щоб вирішити економіко-соціальні задачі, не обійтися без змін у владному устрої української держави. Конституційними нормами і політичним контролем ми зобов'язані попередити переродження механізму влади, що формується демократично, у номенклатурно-кланові «родини», масонські ложі й “ордени меченосців”, що трутнями приживаються у суспільстві й видавляють з нього громадянськість, мораль і людську гідність.

У цьому — очищення, без якого говорити про краще життя безглуздо.

В. Лановий

*Суперечності фінансової кризи в Україні,
її природа і шляхи подолання*

Стенограма засідання МДК від 23.11.1998р.

м. Київ, малий зал Будинку профспілок, 16³⁰.

1. **Лановий Володимир Тимофійович** — президент Центру ринковий реформ, доктор економічних наук;
2. **Пиззеник Віктор Михайлович** — народний депутат України, голова партії “Реформи і порядок”;
3. **Суслов Віктор Іванович** — народний депутат України, голова Комітету Верховної Ради України із фінансової та банківської діяльності;
4. **Сугоняко Олександр Анатолійович** — голова Асоціації комерційних банків України;
5. **Чайка Віктор Володимирович** — народний депутат України, заступник голови комітету Верховної Ради України з питань засобів масової інформації;
6. **Гесць Валерій Михайлович** — директор Інституту економічного прогнозування НАН України, академік НАН України;
7. **Вінценс Фолькхарт** — керівник німецької консультативної групи при Уряді України;
8. **Шнайдер-Детерс Вінфрід** — керівник представництва фонду Фрідріха Еберта в Україні.

ЛАНОВИЙ: Відкриваємо перше засідання міжнародного дискусійного клубу «Економіка і Політика». Його ініціаторами виступили представництво Фонду Фрідріха Еберта з ФРН та Центр ринкових реформ.

Ідея клубу полягає у тому, щоб розвинути сьогоднішнє розуміння шляхів вирішення найгостріших політичних і економічних проблем в Україні. Наші дискусії мають носити саме конструктивно-критичний характер.

Гляньмо довкола і побачимо: у нас зараз вакуум ідей, є шарахання назад, вперед, вліво, вправо, а конструктивної лінії на рівні державного керівництва і суспільного усвідомлення, і навіть на рівні наукових розробок — явно недостатньо.

Наша мета й полягає у тому, щоб ініціювати появу таких необхідних суспільству ідей. Саме тому робота клубу буде систематичною - ми зустрічатимемося раз на місяць. Кожного разу ми будемо виносити нову тему, буде змінюватися й склад дискусій. Приміром, наступне засідання планується присвятити бюджетним проблемам, і ми сподіваємося, це буде актуальним у контексті розвитку бюджетного процесу. Дуже хотілося б, щоб результати дискусії, результати нашої роботи, мали суспільно важливе й вагоме значення, а це можливе лише за активної участі представників і владних структур, і громадськості, і засобів масової інформації.

А зараз я передаю слово пану Шнайдеру-Детерсу, керівнику представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні.

ШНАЙДЕР—ДЕТЕРС: Щиро дякую, пане Лановий. Я вітаю вас від імені Фонду Фрідріха Еберта.

Сьогодні ми у співпраці з Центром ринкових реформ розпочинаємо перше засідання із серії зустрічей, де в ексклюзивному колі відомих експертів будуть обговорюватися актуальні проблеми української економіки і політики. Я дякую президенту Центру ринкових реформ, доктору Лановому, за довіру щодо співробітництва з Фондом Фрідріха Еберта.

На наше переконання мета засідань клубу «Еко-Пол» полягає не лише в тому, щоб обмінюватися думками, а - як вже вказував пан Лановий - аби визначати розбіжності в думках і ставити їх як предмет дискусії у контрверсійному плані. Для того, аби відкрито дискутувати по цих питаннях, щоб вносити ясність у складну

проблематику процесів трансформації і шукати шляхи вирішення існуючих проблем. Але не в ідеологічному, а в аргументативному режимі.

Дозвольте мені зробити невеличкий вступ за темою нашої сьогоднішньої зустрічі.

Хочу висловити кілька думок, що базуються на моєму власному досвіді, накопиченому під час роботи у Південній Америці, Південній Кореї, а, останнім часом, також у Східній Німеччині. Ці думки, можливо, будуть дещо осторонь від основної течії нашої розмови, але я сподіваюсь, що вони відповідатимуть бажанню організаторів та ініціаторів зустрічі, щоб ця дискусія носила контраверсійний характер.

Я переконаний, що нинішня фінансова криза — це лише один симптом хронічної економічної хвороби, якою страждає Україна. Особисто я вважаю, що причини цієї довготривалої економічної кризи слід шукати у політиці.

Після колапсу комуністичної системи не було розуміння трансформації економіки як тривалого процесу економічного розвитку, що має відбуватися за відповідною концепцією. І що такий процес не можна пускати на самоті.

Структура відносних цін у колишній системі соціалізму повністю відрізнялася від динамічної структури цін, що складалася у вільній світовій економіці. І стрімке відкриття ринків із початком процесу трансформації привело до розвалу усіх індустріальних механізмів.

Для України лібералізація, яку загалом можна здійснювати лише наприкінці процесу трансформації, означала переведення стрілок у зворотньому напрямку, що призвело до тривалих негативних наслідків. Саме слово «трансформація» означає не зміну системи, а лише цілеспрямовані перетворення, тобто процес, який займає певний проміжок часу.

Я вважаю, що українська політика недостатньо

прийняла до уваги основну ціль економічної трансформації при переході від централізованої до ринкової економіки. А саме: створення глобальної конкурентноспроможності реального сектору економіки для того, аби створити передумови для інтеграції у світову економіку. Не була послідовно дотримана й довгострокова стратегія, спрямована на модернізацію промислового апарату.

Замість довгострокової орієнтованої на головну мету трансформаційної політики практикувався короткостроковий кризовий менеджмент, спрямований на усунення відповідних фінансових криз. Сюди ще додалося не досить вдале консултування, про що вже писав нещодавно колишній німецький канцлер Гельмут Шмідт у журналі «Die Zeit». Те, як можна поступово, крок за кроком адаптуватися до умов світової економіки, залежно від зростання конкурентноспроможності, здійснюючи відповідний політичний контроль, можна бачити на прикладі Південної Кореї.

Можливо, я досить відверто забіг уперед і втрутився у дискусію, що запланована для експертів. Але бажаю, щоб ця економіко-політична серія заходів стала не лише полігоном для академічних вправ, а також дала імпульси і стимули для практичної політики. Дякую за вашу увагу.

ЛАНОВИЙ: Шановні пані та панове, дозвольте і мені зробити короткий вступ до нашої дискусії.

Той фінансово-грошовий землетрус, який пережила економіка України, у серпні-жовтні поточного (1998-го - ред.) року, Україна не переживала з 1994 року. Це позначилося і на рівні життя, і на фінансовому стані підприємств. Можна сказати, що за 3-4 місяці реальні доходи населення України зменшилися на 23-24%. А прямі втрати оборотних коштів через неповернення кредитних фондів у систему від уряду й зменшення обігових засобів підприємств, сягнули ще більшого відсотка від загальної маси оборотних засобів економіки. У підсумку — різко звужився внутрішній

ринок: тобто попит в Україні має менші рамки, і це є передумовою подальшого зниження і виробництва, і надходжень до бюджету.

Такі соціальні й економічні наслідки, звичайно, матимуть і певні політичні результати, особливо у контексті майбутніх президентських виборів та подальших політичних подій в Україні.

Варто сказати, що фінансова криза була зумовлена не лише поточними обставинами: уже декілька років в Україні приймається нереальний бюджет, що породжує **чергову** хвилю неплатежів і нестачу готівкових засобів. Постійно збільшується вал заборгованості між підприємствами та неплатежів громадян за надані послуги. В Україні зростає кредитно-банківський дефіцит. І поза всякими уявами знаходиться рівень процентних ставок. Слід також зауважити, що накопичується зовнішній борг — у цьому році він уже — \$ 10 млрд., у наступному прогнозується вже понад \$12 млрд. І це за умов від'ємного сальдо зовнішньоторгівельного балансу та зменшення реальних резервів національної грошової системи.

За цих обставин, якщо не будуть знайдені рішучі кардинальні засоби вирішення фінансових і грошових проблем, Україну очікує і зрив цінової стабільності. Ми усі стоїмо перед загрозою зростання інфляції.

Наша дискусія має на меті дати відповіді на гострі питання, що поставило життя, а також виробити концептуальні та практичні висновки для здійснення реальних зрушень у скрутній фінансовій ситуації... А тепер надаю слово Віктору Михайловичу Пинзеніку.

ПИНЗЕНИК: Дякую. Шановні друзі, я, перш за все, хотів би вітати започаткування роботи дискусійного клубу, бо в нас не так мало в державі залишилось місць, де дискусії ніколи не буде з приводу того, “робити, чи не робити емісію”. Розглядаючи її як альтернативу нби-

то порятунку нинішньої ситуації. А це буде конструктивна дискусія.

Я хотів би зачепити два аспекти проблеми. Перший: чому ми, Україна, вляпались у це, і другий — як з цього “вляпання” вийти? На першу частину мені буде, мабуть, легше відповісти, ніж на другу. Бо тоді нам треба було б назву дискусії замінити, викресливши перше слово. І залишити “Клуб політичних дискусій”, а не економічних.

Причина нинішньої фінансової кризи вкрай проста і її легко можна пояснити і зрозуміти: спеціалісти називають таку ситуацію “відсутністю структурних реформ”. Я спробую це пояснити простіше.

Український бюджет виявився нездатним обслуговувати свої зобов'язання. І в першу чергу — по запозиченнях. Ніхто не робить сьогодні відкриття, коли говорить про так звану “фінансову піраміду”. У 1995р. було відомо, що запозичення є фінансовою пірамідою. Що повертати доведеться більше, ніж позичають.

Чи можна було утримувати фінансову стабільність?

Можна. Перший варіант допускав можливість урізання бюджетних витрат, і це б дозволяло продовжувати ситуацію із стабільною національною валютою. Правда, це означало б — подовжити час фінансової кризи. Час її настання. Бо насправді втримати ситуацію тільки за рахунок бюджетних рішень, без проведення структурних реформ, було неможливо.

Другий варіант передбачав серйозні структурні заходи, які могли змінити бюджетну ситуацію за рахунок піднесення національної економіки. Тобто створювалось поле для інвестицій, створювалось поле під відродження економічного зростання України. І у свій час необхідний пакет рішень був підготовлений і розглядався в Україні. Це - 1996 рік. Я не буду в цьому пакеті зупинятись, бо сьогодні проблема не в цьому. Цей пакет виявився

Україні не потрібний. Не потрібний з кількох мотивів.

Сьогодні, оглядаючи ситуацію тих років, я думаю, що політично жодних перспектив, аби бути прийнятими, цей пакет не мав. На жаль, це були ілюзії людей, котрі намагалися цей пакет провести. Чому? Політичного попиту на необхідні рішення в Україні не було і навіть до цього часу немає. Ми це бачимо з реакції на нинішню фінансову кризу. Це видно було по тому, як розглядався пакет у Парламенті, якою була владна реакція на провал закону за законом в українському Парламенті.

У політиків створили ілюзія політичного маневрування за рахунок стабільності фінансової системи. У даному випадку стабільна гривня зіграла «погану роль» для подальших реформ. Вона створила ілюзію можливості «закрити» локальні протести, або регіональні, або окремих професійних груп населення, шляхом подачок з бюджету. Правда, ілюзію мають одну погану рису для політиків — все одно вони мають колись закінчитися.

Але у цього пакету виявилася і друга група супротивників — масу чиновників не влаштувала зміна середовища для інвестиційної підприємницької діяльності, при якій серйозно зжувалося поле для корупції.

На жаль, у цього пакету виявилася третя група противників, яких росіяни називають олігархами, а українська преса охрестила їх іншим словом — холдинги. Холдингам теж не потрібне було створення нормального клімату для підприємницької діяльності, при якій стає неможливим отримання монопольних надприбутків за рахунок зрощення корумпованої частини державного апарату із відповідними приватними підприємницькими структурами. А тому, не прийнявши з одного боку рішень по скороченню витрат, з другого — не давши простір для піднесення економіки, трапилося те, що бюджет, нарешті, вихинувся.

У 1995 р. обслуговування боргу вимагало 171 млн. грн., у 1996р. - 445 млн грн., 1997р. - 930 млн. грн., за 7 місяців 1998р. — 1,2 млрд. грн. У відсотках до бюджету — у 1995р - 1,4% держбюджету, у 1997р. за 7 місяців - більше 12%. Зрозуміло, що бюджет цієї ситуації витримати не міг.

Тепер повернемося до другої частини — наскільки є реальною перспектива швидкого подолання цієї ситуації?

На жаль, чіткої відповіді тут не проглядається. Перш за все, у політичному аспекті. Судячи з реакції влади (реакція у нас була суто українською — «очі не бачать — серце не болить») замість того, щоб реагувати на сигнали, влада позбавила себе нормальних сигналів про ситуацію. Один приклад я наведу: те, що Україна втратила конвертованість валюти, означає, що Україна не має нормальної системи побудови цін. Бо один з базових чинників реальних — відсутній. Це означає, що економічна система втратила каркас свого устрою.

У нас, по-моєму, забули, що Держплану вже нема. А з другого боку, ринкові ціни, які були основою організації економічного життя, втрачають свою організуючу силу. Правда, що заспокоює? Що спроби влади навіть і в Росії, де більш лівий уряд, повернути назад - обертається дуже швидкою реакцією ринку: ми починаємо згадувати те, що японці колись називали м'ясні магазини в Україні «голі гаки», коли гаки - є, а м'яса немає. Залишаються цінники від товарів, а товар зникає з полиць. При відсутності серйозних дій по скороченню бюджетних витрат і по створенню нормального інвестиційного поля, мені здається, що Україна неминуче ввійде у ще один шоківий фінансовий стан. Він - неминучий.

Період сьогоднішнього відносно затишшя є тимчасовим. Не може цей період тривати довго. На жаль, Україна сповідує анекдот, який я розповів через газету «День»: «Подивився — жовте, понюхав — смердить, взяв на зуб — точно, воно...»

Чому я його згадую? Україна, яка на власній шкірі пережила наслідки, як би не називали, — напіввагітного емітування грошей чи повновагітного емітування. У цій країні на повну силу звучать голоси, що можна робити точну цільову адресну емісію, як спосіб порятунку. Безумовно, фінансове потрясіння, що в Україні відбулось — це вже шоківий стан, девальвація у 80% — це страшна девальвація. У доларовому еквіваленті все наше багатство стало майже у 2 рази меншим. Але по реакції — не видно, що цей урок став для України достатнім.

Мені здається, що Україна йде унікальним шляхом реформ: унікальність не у тому, що нас треба лікувати якимись особливими, нетрадиційними методами, іншими, ніж це робилось в інших країнах. Унікальність в іншому. Два роки тому я казав, що Україна рятувала світ два рази, а зараз я кажу, що Україна рятує світ третій раз.

Перший раз вона рятувала світ від монголо-татарського нашествия, другий раз Україна рятувала світ від комунізму - бо його запровадили не там, де придумали, а запровадили для того, щоб там, де придумали, його не було. Третій раз Україна рятує світ від усіх можливих помилок при реформуванні економіки.

Україна на власній шкірі хоче довести, що найкращі помилки - то власні помилки. А для того, що їх не забувати, ці помилки треба періодично повторювати. Що й відбувається в Україні.

Я вважаю, що шоківий стан економіки, який настане в результаті такої політики, це не тільки реакція на погану економічну ситуацію, це одночасно і спосіб лікування. Ця ситуація не дозволить нам тупцювати на місці. Я переконаний в одному — 1993 рік, абсолютно безглуздий з економічної точки зору, для економіки і для держави політично був неминучий. Якби ми не пройшли через період випробування і через інфляцію, не було б політичної волі для подальшої стабілізації. Тому що цей

стан не дозволяв політикам розслабитись. Був настільки сильний суспільний тиск, який примусив рухатись вперед.

Фінансова криза примусить замислитись не лише політиків. Я переконаний, що і люди почнуть думати головою, а не керуватись емоціями. Фінансовий шок, нарешті, вдарить і по тій частині людей, які вважали, що можна збудувати капіталізм для окремо взятої особи. Щодо можна збудувати капіталізм тільки особисто для себе. По так званих олігархах і по фінансових холдингах.

Прикро, що Україна обрала саме цей шлях, адже його можна було уникнути. Але вже світовий досвід (і тут болгар для нас - приклад) свідчить, що й цей шлях є теж можливим. Я не вірю у можливість повернення назад — будь-яка спроба повернутись назад обернеться ще одним, черговим фінансовим потрясінням. І нинішня ситуація не дозволить довгий час тупцювати на місці.

Дякую за увагу.

ЛАНОВИЙ: Дякую, Вікторе Михайловичу. Тепер — слово Сугоняці Олександр Олексійовичу.

СУГОНЯКО: Не дискутуючи... Високоповажні пані та панове. Я хотів би привітати ініціаторів і носіїв цієї ідеї, яка сьогодні тут реалізується, подякувати і побажати організаторам, аби та мета, яку вони перед собою ставлять, обов'язково була ними досягнута.

Я теж зупинюся на двох, але інших сторонах проблеми. Можливо, трошки ідеології і про роль банків у цих процесах реформування. І щодо зв'язку цих двох речей.

З моєї точки зору одна з глибинних причин кризового стану фінансового і бюджетного у нас в країні полягає в ідеології панування позичальника над кредитором. Ідеології, яка реалізована у нас в країні на рівні права, традицій, на рівні влади. І по суті держава стоїть на боці позичальника, причому у нас цей ланцюжок від позичальника до позичальника - боржника - до боржника, і потім

до власника капіталу — цей ланцюг забезпечений у правовому відношенні. І процедурно так би мовити. І ми маємо країну боржників, країну-боржника. І головним у середовищі цих боржників ми маємо уряд. Природно, що навряд чи інший наслідок міг бути від панування цього пріоритету позичальника над кредитором (причому позичальника-боржника, який є безнадійним боржником, у тому числі і уряду), окрім того, щоб він не закінчився отією кризою, яку ми маємо і яка, безумовно, буде продовжуватися, оскільки в цьому плані у нас в суспільстві нічого не змінюється.

Головний кредитор у нашій країні — це банківська система. І на жаль, банківська система не змогла забезпечити і добитися паритету між кредитором і позичальником. Найбільш чітко і явно ця криза проявилася в Росії, мабуть, через те, що там ще у більшій мірі, ніж у нас пріоритет позичальника був проявлений.

Ви знаєте, що 17 серпня російський уряд оголосив дефолт. Які наслідки цього, хто найбільше постраждав?

Найбільше постраждав кредитор від такого позичальника, найбільше постраждала банківська система. Із трошки менше, ніж 1700 банків, які були на початок року в Росії, 720 мають бути закриті. 600 банків виживуть. Причому це так звані малі й середні банки, що мають трохи більше 8% вкладів населення. Усього в банківській системі застрягло порядку 40 млрд. рублів платежів, причому левова частка — у багатофільмних московських банках.

Щоб відновити банківську систему у Росії, відновити її функціонально, потрібно 40 млрд. рублів, щоб відновити повністю, потрібно 141 млрд. рублів. Я вважаю, це така очевидна демонстрація результату пріоритету безнадійного позичальника, яким виявився російський уряд і не тільки російський уряд по відношенню до кредитора.

Але що цікаво — для того, щоб відновити банківську систему Росії, розраховуватися буде усе суспільство.

За минуле уже розплатився попередній уряд і влада, а далі буде розраховуватися суспільство.

Я, мабуть, і зупинюся поки що на цих двох аспектах - пріоритет кредитора, який має бути у нас, а його нема, є пріоритет позичальника. І за те, що цього балансу немає, врешті-решт розплачується уряд, влада, політики, які до цього доводять. А кінцевий, хто платить реально, фінансово - це суспільство, весь народ.

Я розумію, що це лише один штрих із проблематики, яку ми сьогодні піднімаємо, але це нам — асоціації банків і взагалі банківській системі, близьке і болить.

ЛАНОВИЙ: Тільки уряд Росії не розплатився, а постраждав...Дякую, Олександр Анатолійовичу. Тепер — Віктор Володимирович Чайка, будь ласка.

ЧАЙКА: Щоб підняти тонус дискусії, я хотів би звернути увагу на такий аспект.

Ми можемо скільки завгодно лаяти владу, політиків, але ми повинні віддавати собі звіт, що однією з причин фінансової кризи в Україні є недостатня готовність так званих реформаторів до проведення фінансових реформ. З кожним із присутніх за цим столом мені практично вдалося в житті попрацювати в урядових командах, і я хочу сказати, що, з моєї точки зору, немає більш підготовлених сьогодні людей, ніж В.Пинзеник, В.Лановий і В.Суслов для того, щоб сьогодні, наприклад, створити у випадку політичного рішення, коаліційний уряд, який би ефективно і швидко другий раз в історії новітньої України припинив найтяжчі наслідки фінансової кризи.

У той же час я хотів би відмітити, що жодному студенту-медику не прийде в голову різати, приміром, апендицит, до кінця не розібравшись, в устрої людського тіла. І, безумовно, для України досить дорого обійшлося навчання професора у керуванні економікою. Я радий, що цей процес навчання закінчився, але з іншого боку я глибоко переконаний, що сьогодні за цим дискусійним

столом сидять люди, які ще й рік тому були переконані у наслідках конкретної політики Національного банку і урядів Кучми, були переконані, що фінансова криза в Україні протягом року неодмінно буде. Тому що безкі-нечно фінансувати світових спекулянтів замість власних експортерів бідненький і малоперспективний бюджет України не міг.

І я хочу сказати В.М.Пинзенику, що не менший тятар політичного тиску був у фінансовій політиці. Тобто нам «поталанило» у тому сенсі, що наші сьогоднішні мож-новладці настільки безграмотні у фінансових питаннях, у фінансовій політиці, що вони таки щось дозволяли у порівняння з іншими галузями економіки — наприклад, у промисловій політиці свободи було набагато менше, ніж у В.А.Ющенка. Тому, віддаючи належне особистій мужності наших реформаторів, я хочу сказати, що все-таки ліки на цьому етапі розвитку української історії виявилися тяжчими від хвороби і якби ми просто законсервували у 1991 році 92-95% державної власності і довірили ними управляти навіть таким малокваліфікованим прем'єрам, як В.Фокін, то і при цій ситуації сьогодні шматок хліба у рядового пенсіонера в Україні був би більшим.

Тобто ми ввійшли в реформи не тільки без політичного замовлення чи політичного попиту, а й без достатньо одностайної дружньої сильною команди реформаторів найвищої кваліфікації. І я змушений сказати, що весь вектор руху, який ми мали до сьогоднішнього дня, був сформований не тільки ретроградами, він був сформований у тому числі і прогресивними діячами. І на жаль, відсоток провини, кожного з нас, хто брав участь у формуванні вектору цього руху, зняти до кінця неможливо.

Я думаю, що сьогодні важливішим є напрямок дискусії, який виробив В.М.Пинзеник. Але все-таки, якщо ми не дамо собі честності до кінця розібратися у

причинах фінансової кризи, то завтра ми, маючи політичне замовлення і політичні умови, знову будемо припускатися помилок. Адже жодного разу в історії України такі визначні, з моєї точки зору, економісти, яких я бачу перед собою, пан Гесьць, пан Суслов, пан Пинзеник і пан Лановий, — жодного разу не працювали в одній команді. Хіба це не одна з причин фінансової кризи?

ЛАНОВИЙ: Дякую, Вікторе Володимировичу. Пане Вольххарде Вінценсе, будь ласка...

ВІНЦЕНС: Я хочу коротко торкнутися причин кризи. Ми ще у квітні цього року написали аналітичний матеріал, що був переданий Уряду, в якому відзначали, що причиною фінансової кризи є не криза в Азії, є не стабілізаційна політика Національного банку України, а є виняткова відсутність структурних реформ і, пов'язане з цим, зникнення довіри до української держави та до її платоспроможності. Іншими словами, фінансова криза — це є криза реальної економіки, це є криза, спричинена надмірними вимогами до економіки, до недостатньої кількості грошей з боку, насамперед, держави. І сьогодні вже стало очевидним, що українська держава претендує на контроль значної частки виробничої сфери, внаслідок чого ніхто не висловлює готовності давати цій державі кредити. Це розуміють зараз і за кордоном, і в самій Україні.

Однією з причин фінансової кризи були й ті надзвичайно високі процентні ставки, які держава була готова сплачувати і за якими повинні зараз розплачуватися усі, хто причетний до сфери економіки. Очевидно, зрозуміло, що при ставках у 50 і більше відсотків, не може бути функціональн-спроможної реальної економіки.

У такому разі виникає запитання: якщо ми знаємо причини, якщо ми знаємо наслідки, то де лежить

вирішення цих проблем?

В останні дні все частіше лунають слова, що вирішення проблем лежить саме у розширенні грошової маси. Зрозуміло, що, по-перше, така політика, передусім, спричинить розкручування інфляції, за яку будуть розплачуватися насамперед споживачі. Але ще набагато важливішим є те, що така політика, якщо вона буде здійснюватися, аж ніяк не приведе до будь-якого покращення ситуації, що характеризується недостатніми структурними змінами і концептуальними підходами.

Сьогодні на європейському ринку Україна за позики у німецьких марках платить ставки у 50%. Але це пов'язано не з тим, що цьому ринку недостатньо коштів, чи недостатній попит на ці забори. Пов'язано це з тим, що кожний, хто знає стан української економіки, вимагає надзвичайно високої плати за ризик.

Покращення буде можливим лише у тому випадку, якщо у цій економіці будуть кардинально змінені деякі механізми. Попередній доповідач вказував на пріоритетність позичальника перед кредитором. І причина значною мірою полягає у тому, що в цій державі кожна людина не зобов'язана відповідати за свої борги своїм майном, своєю власністю. За таких умов не варто очікувати, що хто-небудь буде готовий надавати кредити під низькі проценти.

Ще хочу вказати на один аспект: у цій країні держава повсякденно все ще втручається у ділову активність підприємств. Деякі підприємства отримують субсидії, але неясно — які, скільки і з яких причин? Не існує також контролю за результативністю цих субсидій, і ніхто не перевіряє, яку вони мають ефективність і чи вони взагалі ефективні? І за таких умов, звичайно, не слід очікувати, що люди будуть готові брати участь у цьому ринку із своїми коштами, де одним із суб'єктів діяльності виступає держава, яка діє за непрозорими критеріями.

Проблема полягає не у відсутності грошових

засобів, а у тому, що наявні засоби використовуються неефективно. Якщо вірити статистиці, то квота інвестування в Україні — вища, ніж у Польщі. У цьому випадку виникає запитання: де ці гроші і що з ними робиться?

Наявність таких установ, як "Хліб України", Держкомрезерв і т.п. з одного боку, а також субсидії у такий сектор як енергетика, які здійснюються за непрозорими критеріями, спричинюють такий стан, за якого економіка не має можливості для свого розвитку.

З усього цього можна зробити такий висновок. Якщо держава скоротить свою присутність в економіці (особливо, стосовно тих інституцій, які не піддаються контролю), то була б можливість не лише скоротити видатки, які цей бюджет все одно неспроможний профінансувати. А що набагато важливіше — ті підприємства, що можуть і хочуть працювати, отримали б можливість доступу до ринків, де ділова активність відбувається за пристойними правилами.

Ще одне, кінцеве зауваження. Девальвація має такі ж наслідки, як підвищення митних тарифів на 30—40%. Це те, що вимагається протягом тривалого часу — захист вітчизняного товаровиробника до кінцевої межі. І якщо ви хочете зробити такий захист вітчизняного товаровиробника, то ви не повинні допускати інфляції, яка знищить ті захисні засоби, що створюються виробниками.

Тобто квінтесенція цього сказаного така. Працюючи по питанню видатків, багато з яких все одно неможливо профінансувати, необхідно сконцентруватися на такому їх скороченні, яке б створило передумови для зростання реального сектору економіки.

І ще. За кожну гривню кредиту, яку ви берете, ви сплачуєте 30-40 копійок; це та сума, яку треба заробити. І під великим знаком запитання — чи нинішні видатки бюджету дають можливість заробляти такі суми?

ЛАНОВИЙ: Дякую, пане Вінценсе. Валерій

Михайлович Гесць, будь ласка.

ГЕСЦЬ: Оскільки я не переобтяжений політичними амбіціями минулого, я можу говорити про більш тривалий період і стверджувати про те, що фінансова криза в Україні — це проблема не сьогоднішня, не минулого року, це постійна проблема в Україні, що жодного разу не наближувалася до свого розв'язання.

Що зумовлює мене до такої заяви? От наші розрахунки, які показують реальні зміни наявного доходу по секторах економіки України з 1992 по 1997 рік включно.

Чотири сектори економіки: нефінансовий, фінансовий, домашнє господарство і сектор загальнодержавного управління.

Нефінансовий: у реальному обчисленні цін 1990 року у співставленні з 1992 роком — на 1997 р. мав лише 5,4% від 100% 1992р.

Сектор домашніх господарств — 42% із 100%.

Фінансовий сектор — після свого злету у 1993-94 рр., коли він мав 233% і 131% — це ви знаєте, коли і за рахунок чого відбувалося, — у 1997р. мав 22,8%.

А от сектор загальнодержавного управління ніколи не зменшував, а навпаки — постійно збільшував свої наявні доходи у реальному обчисленні: 1993р. — 130,6%, 1994р. — 143,1%, 1995р. — 136,5%, 1996р. — 124,7%, 1997р. — 112,5%.

Що це означає? Що у співставленні з усіма іншими секторами, досить важливими в економіці, сектор загальнодержавного управління фінансової кризи ніколи не відчував, він тільки створював її для інших. І з моєї точки зору — ніхто ні разу не пробував його кардинально розв'язати за всі роки перетворень, починаючи з 1992 року. Він так і залишався. Єдине, що мінялося, — механізми та способи підходу, послаблення у той чи інший період. Чи-то використовувалися механізми та кредитування, чи-то — наявних боргових зобов'язань,

які ми маємо, але принципово ситуація жодного разу не змінювалася. Тому причини фінансової кризи треба розглядати не у короткостроковому, а у довгостроковому відношенні, шукати ті зумовлення, що нас до цього привели.

Якщо подивитися на такий показник, який зараз часто використовується, — про те, що відбулася девальвація гривні під час останнього загострення фінансової кризи, — то ми можемо вивести такі дані:

у 1992—97рр. (трошки менший період) щорічно Україна мала майже 200% середньорічних темпів зміни валютного курсу у середньорічному обчисленні. Для прикладу можу сказати, що комуністичний Китай мав всього 6-7% на рік. Далі, зрозуміло, які показники приросту кредитів, грошової маси і т.п.

Зараз досить часто дискутується питання — і мої присутні тут колеги двічі піднімали питання — щодо можливостей розв'язання і послаблення фінансової кризи в Україні за рахунок емісії, розширення грошової маси. Ми сьогодні чуємо від повного заперечення цієї думки, до сприйняття того, що саме це треба зробити.

Я скористаюся даними обстежень, які ми зробили останнім часом, усіх країн світу, за винятком високорозвинених, які в період — 1985р по 1995р. досагли серйозних успіхів у прирості ВВП, тобто — понад 5%. Показники зростання ВВП складали від 5,9% до 6,5% на рік. Усього було зроблено близько 900 спостережень (мається на увазі — країна і роки). Так от що ми отримали цікаве — коли ми усі групи країн розбиваємо по рівню загальнодержавного споживання, з сектору, про який я вам говорив, — менше 10%, 10-14%, 15-19%, далі — 20-25%, куди входить Україна і більше 25%. То виявляється, що тільки у 20% від 100% при низьких темпах інфляції у 7-12%, ці країни добиваються високих показників розвитку економіки, і при цьому їх рівень загально-

державного споживання залишається на рівні більше 20%. Тобто, якщо говорити про те, чи підійшла Україна до отаких співставлень, то можна говорити, що у цей період вона дійсно створила деякі передумови для того, щоб мати високі темпи економічного зростання.

А якщо ми хочемо використовувати кредити як грошові резерви уряду для вирішення його фінансових проблем, то нам треба мати принципово інші показники загальнодержавного споживання. Тобто треба принципово змінити видатки бюджету.

Я хотів би звернути вашу увагу щодо характеру можливих змін загальнодержавного споживання. 1997-98-99 роки — тільки дві статті: «Видатки на економіку, включаючи державне регулювання цін» — 1997р. — 22,32%; 1998р. — 24,3% і 1999р. — проект 17%.

Тобто ми на 7 відсоткових пунктів за цей рік збираємося скоротити свої видатки на економіку, у тому числі, на регулювання цін. Але куди ми повертаємо? Повертаємо в обслуговування внутрішнього і зовнішнього боргів. Вони стають у 1999р., за нашими оцінками, внутрішній борг — 4,7% і зовнішній борг — 7,3%.

Отож, ви бачите, що фактично скорочуються видатки на економіку — те, про що говорив пан Вінценс. Але ресурси в бюджеті при цьому використовуються зовсім на інші складові. А якби ми, починаючи з 1994 року, досить серйозно займалися реструктуризацією видатків бюджету, то на сьогодні мали б зовсім іншу картину.

У той же час хотів би вам навести деякі інші дані, що ми маємо сьогодні про фактичний рівень дефіциту бюджету і фактичні державні видатки, включаючи суми бюджетних видатків та приросту кредиторської заборгованості бюджетних установ. Ситуація в цьому аспекті теж, підкреслюю, з 1994 року зовсім не змінилася: з урахуванням ось таких витрат і заборгованостей,

фактичний дефіцит бюджету у 1994р. був 10,4%, далі — 8,4%, 8,1%, 10,7% і за підсумками 1998 р. очікується 10,5%. Це означає, що якщо і відбудеться зсув у бюджетній політиці у частині тій, де проголошуються витрати і дефіцит бюджету, яка сьогодні легально висвітлюється, то ось та частина фактично не змінила картину за ці 5 років і тому очікувати швидкого розв'язання кризи при такому підході не доводиться. Ми повинні досить серйозно повернутися до реструктуризації бюджетних видатків.

Ще один аспект і одна з причин фінансової кризи в Україні. Але я хотів би загострити й поставити її у трошки іншому аспекті: мова йде про реструктуризацію економіки. Тут є два принципових чинники, які не мають в одному випадку — політичного розв'язання, в іншому випадку — перебувають під впливом зовнішніх чинників.

Порівняно (підкреслюю) високий попит на мінеральні ресурси й товари первинної переробки в Україні, реструктуризували, передусім, промисловість таким чином, що так звані базові галузі економіки досягли більш як 50%-ої питомої ваги. Враховуючи, що ці галузі економіки ніколи не є інвестиційно-створюючими, тобто вони не нагромаджують фінансові ресурси для свого відтворення, ми йдемо таким чином у глухий кут. І у цьому винен перш за все зовнішній чинник, що змінює попит на продукцію наших галузей. І у зв'язку з цим, серйозна відмова й лібералізація зовнішньоторгівельної діяльності свого часу завдали відповідної шкоди нашій економіці.

Але є й інша, досить глибока складова, яка, на мій погляд, не розв'язується, передусім, через відсутність політичного консенсусу. Мова йде про реструктуризацію економіки на мікроекономічному рівні. Тобто, характер структурних реформ, для того щоб він ефективно впливав на покращення стану з фінансами перш за все підприємств, (а значить й далі буде розкручуватися й відповідний

ланцюжок для покращення стану фінансів держави), повинен перейти на мікроекономічний рівень. Але ми ні разу серйозно реструктуризацією наших підприємств не займалися.

Якщо сьогодні подивитися на той досвід, який пройшла Польща, яка нібито пошла ліберальним шляхом реформ, — хоча з 1993 року вона якраз не йшла за ліберальною моделлю, а використовувалася зовсім інша модель, — то навіть вона у свій час під егідою Сейму Польщі розробила програму реструктуризації майже 800 досить великих підприємств, де реструктуризація починалася за участю банків. У багатьох інших країнах були інші сценарії, але усі вони починалися з вищого політичного рівня. У тому числі і комуністичний Китай, який створював відповідну програму такої реструктуризації за рахунок роздержавлення і приватизації. Ви знаєте, що Китай не проводив приватизацію довгий час. Ми, на превеликий жаль, проводячи приватизацію, питання реструктуризації відвели на задній план.

І, нарешті, останнє — чи є сьогодні відповідні грошові ресурси для того, щоб розв'язати в Україні фінансову кризу? Перш за все - внутрішні фінансові ресурси?

Так от, такі ресурси є, вони нагромаджені, і вони є відкладеним попитом, який сьогодні є у населення, так звані «гроші на чорний день», оскільки вони не введені у банківську систему. Але без серйозної зміни довіри до економічної політики, шлях залучення цих коштів на сьогодні для нас, на превеликий жаль, - закритий. Тому оцей шлях відновлення довіри населення до держави — є однією з дуже важливих складових для розв'язання фінансової кризи, що сьогодні є в Україні. Сценарій цих залучень на сьогодні так чи інакше відпрацьований, але, на превеликий жаль, поки що залишається поза увагою людей, які реалізують економічну політику в Україні.

ЛАНОВИЙ: Віктор Іванович Суслов, будь ласка...

СУСЛОВ: Уважаемые дамы и господа, мне очень приятно принимать участие в сегодняшней дискуссии, и я считаю, что это — очень ценная инициатива Центра рыночных реформ и Фонда Фридриха Эберта, тем более, что мы встречаемся здесь с нашими коллегами, с которыми практически работали с 1992 года, а с В.М.Геецем, я помню, мы начинали еще в декабре 1991 года, когда в Пушче-Водице готовили первую программу экономических реформ.

Я должен сказать честно, что тема — финансовый кризис — сегодня мне не кажется очень интересной. Она была интересна год назад. И вот, именно год назад, Министерство экономики, которое я тогда возглавлял, подготовило все материалы с обоснованием того, что кризис начался уже осенью прошлого года. Финансовый кризис у нас начался с того момента, как Национальный банк начал систематически продавать свои валютные резервы для поддержания курса гривны. Известно, что этот момент наступил в сентябре-октябре прошлого (1997г.) года и Национальный банк до августа этого года продал около 3 млрд. долларов для поддержания валютного курса гривны. И вот тогда и нужно было принимать антикризисную программу — год назад, тогда и нужно было принимать самые решительные меры по преодолению кризиса.

Конечно, это знали не только мы, это знали и другие специалисты, в частности, — Немецкая консультативная группа. Я прекрасно помню очень хорошо подготовленный документ “Украина — весна 1998 года, тяжелый финансовый кризис”, где давался очень объективный полный анализ состояния украинской экономики и констатировалось наличие кризиса. Поэтому сейчас обсуждать вопрос о том, наступил ли у нас кризис в августе или сентябре, я считаю, неуместным. Как он связан с кризисом в России? Безусловно, кризис имел

наши собственные основы, и эти основы мы находим в экономической политике правительства.

Я приветствую тот подход, который был уже здесь продемонстрирован, — попытку проанализировать экономическую политику Украины в целом. Я, например, убежден в том, что основной ошибкой всех предыдущих правительств было проведение политики псевдо-либеральных реформ, вместо проведения четкой и ясной политики протекционизма. Потому что либеральная политика — это та политика, которую могут себе позволить проводить развитые страны для того, чтобы в конкурентной борьбе побеждать менее развитые экономики. Но Украина, просто-напросто на деле не учитывала факт низкой конкурентоспособности украинской экономики как на мировом рынке, так, естественно, и на внутреннем рынке. И протекционизм мог бы быть средством, которое могло бы стимулировать внешние и внутренние инвестиции. И я думаю, что к этому нам еще придется вернуться. Потому что мы должны вместо импорта товаров перейти конечно же, к импорту капиталов.

На Западе не всегда понимают, что мы имеем в виду, когда говорим о политике протекционизма. А я, например, считаю своей основной, вероятно, заслугой тот период, когда я возглавлял комитет по финансам — борьбу с неоправданными льготами, которые у нас имели очень многие предприятия, фонды и, в том числе, СП при импорте товаров в Украину. Те, кто помнят 1995 год, вероятно, помнят, что совместные предприятия осуществляли импорт любых товаров, в том числе, и подакцизных, без уплаты НДС, акцизного сбора и таможенных пошлин. Это наносило колоссальный ущерб экономике, с учетом того, что ведь украинские предприятия соответствующие налоги платили. После того, как нам в острой борьбе удалось ввести режим обложения этих товаров, мы обеспечили дополнительное поступление в бюджет 1 млрд. долларов.

Это — тоже протекционизм.

И сегодня, вероятно, анализируя тот период, можно снова и снова возвращаться к вопросу о том, чьими усилиями тогда навязывалась идея освобождения СП от уплаты налогов, в том числе, и предприятий, которые специализировались на импорте? Именно тот период был периодом нанесения чрезвычайно большого ущерба собственной украинской экономике.

А в целом для экономической политики последних лет характерен недостаток внимания к реальному сектору экономики. Поэтому сегодня мне приятно слышать о том, что большинство участников дискуссии высказываются за ускорение структурных реформ, как я понимаю, имея в виду прежде всего реформы в реальном секторе экономики.

Я, например, выступал за возможность предоставления льгот только по крупным инвестиционным производственным проектам, поэтому я поддерживал проект «АвтоЗА3-Деу» и считал, что мы должны даже ценой льгот обеспечить реализацию не менее 10 крупных инвестиционных проектов в Украине с объемом инвестиций по 1 млрд. долларов и более.

Вместе с тем, у нас явно переоценивалось значение финансово-монетарных методов регулирования экономики. Отсюда следует поистине героическая в последние годы роль Национального банка. Все вопросы экономической политики, как правило, обращались к одной и той же теме — насколько жесткой будет монетарная политика, насколько сможет Национальный банк удержаться от проведения денежной эмиссии?

Но жесткая монетарная политика при отсутствии структурных реформ всегда приводила к одному и тому же — к платежному кризису, к замене денежных расчетов бартерными расчетами, а цена стабилизации цен, финансовой стабилизации при этих условиях была

достаточно высокой. Это — постоянный, перманентный бюджетный кризис и необходимость привлечь внешние источники покрытия дефицита государственного бюджета.

Я абсолютно согласен с тем, что сказал господин Винценс. Стратегической ошибкой Министерства финансов была готовность привлекать заимствования под необычайно высокие проценты. Всем известно учебное в общем-то положение о том, что процент должен быть ниже средней нормы прибыли в промышленности, и тогда появляется возможность использовать заимствованные деньги с достаточной окупаемостью, для того, чтобы эти займы могли быть возвращены. В Украине в последние годы это простое правило не соблюдалось.

Я не буду сейчас останавливаться на тех конкретных ошибках, которые были допущены в последнее время Правительством и Национальным банком. Я уверен, что основной ошибкой, безусловно, было ограничение конвертируемости гривни, что подорвало и подрывает доверие инвесторов к Украине и делает невозможным репатриацию прибыли, а во многих случаях даже закупку необходимого сырья и комплектующих. И поскольку эта мера препятствует приходу в Украину инвестиций, я считаю, что на сегодня, эта основная ошибка.

А что касается прогноза, — я бы не стал давать сейчас чисто экономических рекомендаций. Мне кажется, вполне понятно, что надо делать. К сожалению, эти необходимые меры не проводятся в жизнь, и поэтому я прогнозирую дальнейшее развитие в Украине политического кризиса. Разрешением этого кризиса будет изменение экономической политики и проведение более жесткой политики, я думаю, разумного протекционизма.

ЛАНОВИЙ: Які є зауваження у учасників дискусії?

ПИНЗЕНИК: Я помилився, коли говорив, що дискусії про емісію тут не буде. На жаль, вона таки була...

Хоча тут насправді є речі, які означають, що по суті України реформи нав'язали ззовні. Це не виглядає внутрішньою потребою.

Я тут рахував, поки були виступи. Та Україні при фокінському уряді не вистачило б бюджету дотувати газ і нафту! Усього бюджету б не вистачило. Але я не буду вести дискусію з цього приводу.

Кілька всього моментів. Валерій Михайлович Геєць говорив про структурні реформи — що це друга складова економічного піднесення. Єдине, — щоб ми ніколи не звужували структурні реформи до реструктуризації підприємств! Для цього я назву цифру Польщі, щоб у нас не було ілюзій: У Польщі на сьогодні існує 2.100.000 підприємств на 38 млн. населення. Тобто, по суті, у Польщі виникла нова економіка. І структурні реформи створюють базу не тільки для оживлення старих виробництв, але, головним чином, — для появи нових виробництв.

Другий аспект — сьогодні Віктора Ющенка не критикує тільки лінивий. Не правда! Він продавав резерви, але чому? Тому що Уряд мав борги. Не Ющенко мав борги, а Уряд. І це прорахунки бюджетної політики, а не політики Національного банку України. Єдине, що, можливо, міг зробити Національний банк ще восени минулого року, так це показати, що у країні є біда. І кризу допустити вже минулого року. Можливо, політично це було б краще, бо тоді б ми швидше зрушилися із цієї ситуації. Я погоджуюсь із В.Сусловим відносно того, що сьогоднішня політика Національного банку посилює кризу. Не будучи винним у появі цієї кризи, на жаль, рішення Нацбанку тільки ускладнюють ситуацію. Це ще одна додаткова противага проти появи інвестицій в Україні.

Ми, по суті, дійшли згоди в ключових питаннях —

про походження фінансової кризи. І Валерій Михайлович говорив про надмірні урядові витрати на державне управління, які треба скорочувати. Треба розчищати поле для інвестицій. І тут Віктор Суслов абсолютно правий: жодній країні у світі не вдавалось це зробити.

Не будемо говорити, який сьогодні уряд - не у цьому сьогодні справа. У нас — дискусія. І питання у тому, що відновлення довіри до уряду неможливе без політичних кроків. Замало мати сьогодні грамотні економічні рішення — мусить бути перший політичний крок.

СУГОНЯКО. У мене теж кілька зауважень... Не буду говорити про політику - почну з позиції Національного банку.

Однозначно, через те, що Міністерство фінансів не могло платити по своїх ОВДП, Національний банк за рахунок валютних ресурсів фактично вивіз з нашого ринку нерезидента. 10% із тих коштів, що ви називали, пішло реально на підтримку валюти. Більш того, у початковий момент вереснево-серпневої кризи пішли кошти резервів Національного банку, які потім він фактично «повернув і сьогодні вийшов на «ф» за втратами валютних ресурсів. У цьому плані не можна дорікати Національному банку. Взагалі ми можемо знайти помилки Національного банку. У кожного, хто працює, вони є. Але, головна причина (і ми усі про це говорили) знаходиться в реальному секторі економіки. У структурних реформах на макро- і у структурних реформах на мікрорівні. Де стоять: головна причина — дефіцит бюджету, бюджетна криза як така. Це очевидна річ.

Якщо далі подивимося: чому немає надходжень? Подивіться, за 9 місяців надходження до бюджету — 10,7 млрд. грн. Це і пенсійний фонд, і ПДВ, і чорнобильський фонд разом. Поділіть це на 9 місяців, а потім - ще на 700.000 юридичних осіб, які у нас зафіксовані сьогодні... Одержите, десь менше 2 тис. грн. середнє підприємство платить на

місяць! Це свідчить лише про одне - там все замерзло. Українська економіка стоїть, і у цьому — усі проблеми.

Її, нашу економіку, не «запустити» шляхом маніпулювання з грошима, цим можна лише прискорювати чи гальмувати рух. Але — не запустити. А кредитна ставка визначається величиною ризику, який існує зараз в нашій економіці. І вона не буде зменшена до тих пір, поки не буде зменшено ризик. Він зараз — супер-смертельний. Коли уряд заявляє: «Я платити не буду!» Що може бути більше? Взагалі в цій ситуації кредити давати не можна. Нікому! Тому що уряду давати не можна.

І коли я говорю про ідеологію пріоритету позичальника, то повірте мені, щоб ви тут не говорили, то врешті-решт, виходить, що у нас позичальник — безпардонний. Починаючи від мікропозичальника і закінчуючи глобальним позичальником — Урядом. І поки ми не примусимо його відповідати за своїми зобов'язаннями, однозначно — нічого не буде.

Що робити за цієї ситуації? Я можу сказати одне — в якості пріоритету ми маємо поставити мале й середнє підприємство. Вони можуть «втягнути» активність. І тоді ми зможемо позбутися і бартеру, якщо будуть нормальні умови, та інших проблем, які не дозволяють нормально працювати фінансовому сектору.

Те, що на сьогоднішній день у нас вимиваються кошти з обороту, те, що у нас усе більше й більше розгортається натуральне господарство, (президент сказав - дві третини усіх зв'язків) — чим усе це може скінчитися? Тільки колапсом. Природним колапсом.

Дуже важливе питання — реструктуризація на мікрорівні. Там у нас «дирка», і якщо окреме підприємство, чи мале, чи середнє, має по суті дефіцит, якщо воно збиткове «по определению», то скільки ми туди грошей не будемо заливати, ми все одно матимемо загальну велику дирку великого позичальника, який називається

Уряд.

ГЕСЬ: Оскільки ми двічі чи тричі вже повертались до питання малого й середнього сектору та реструктуризації, я хотів би зробити декілька акцентів.

Дійсно, у Польщі є понад 2 млн. малих і середніх підприємств. Дійсно, ця проблема важлива для України. Хочу наголосити: остання моя зустріч 20 листопада з колишнім віце-прем'єр-міністром і міністром фінансів Польщі паном Колодком підтвердила нашу позицію. Про те, що потрібна серйозна реструктуризація й комерціалізація діяльності великих державних підприємств, яка була зроблена цим урядом і яка є величезною складовою. Зараз досить спірним є питання, чи дійсно відіграли у зростанні економіки Польщі ті малі й середні підприємства, на яких ми наголошуємо? Тому в поєднанні цих структурних реформ повинні бути два аспекти.

Стосовно грошей, про які ви говорили, їх можна розглядати тільки як можливість якогось продовження діяльності, оскільки реструктуризація не проходить за один тиждень, за місяць, за рік. Тобто, для того, щоб «дати кисень», аби він не вмер зовсім, єдиною умовою має бути зменшення державного споживання до рівня хоча б 15%. Досвід країн показує, що тоді кредити в реальну економіку можна давати навіть надмірні. Що економіка зростає і при 50%-60%-100% інфляції, але при цьому реальні кошти весь час залишаються в реальному секторі економіки, і вони не є об'єктом спекулятивного чи бюджетного залучення або «вимивання». Це зрозуміло, коли збираються відповідні державні податки за рахунок інфляції.

СУСЛОВ: Очень коротко по тому вопросу, который поднял Виктор Михайлович Пинзеник — кто же все-таки у нас отвечает и мог ли отвечать за финансовый кризис?

Я не сомневаюсь, что год назад и Национальный банк, и Министерство финансов точно так же уверенно могли прогнозировать развитие кризиса, как результат той

политики, которая проводилась тогда же, год назад. Вполне понятно, что нельзя до бесконечности наращивать заимствования под чрезвычайно высокие проценты. В мире было уже очень много примеров строительства подобных финансовых пирамид, и ни один из них не закончился счастливо. Поэтому, — да, в Правительстве Украины была дискуссия, начиная с августа прошлого года, когда я был действительно убежден и отстаивал то, что нам нужно прогнозировать на 1998 год более высокий темп инфляции. Мы предполагали 18%, но по предложению Национального банка было принято 10%. Да, уже тогда мы настаивали на небольшой девальвации гривни, хотя бы до уровня 2,1 грн. за доллар. Нацбанк отстоял позицию среднего валютного курса на следующий год вообще 1,9 грн. за доллар.

Тут, как мне кажется, вопрос своевременности принятия решения. Монетарные методы регулирования — это, конечно, не главное, что нужно было год назад принимать. Потому, что основные причины кризиса нужно было решать еще раньше, и они связаны не с методами регулирования финансовой сферы. То же самое относилось и к проблеме бюджетного дефицита, который нужно было сокращать год назад. И я помню, как мы попытались тогда внести перечень объектов госсобственности для срочной реализации. Например, перечень ведомственных гостиниц, для продажи их с аукциона. Тогда ничего этого не прошло, а теперь я вижу Правительство опять такую меру намечает и, может быть, хоть что-то пойдет под реализацию из собственности хотя бы центральных органов власти.

На самом деле, тут Валерий Михайлович абсолютно прав, — эта собственность у нас стабильно возрастала. Старые «Волги» поменьше поменяли на новые «Мерседесы», расходы органов госуправления на все это постоянно возрастали.

Идеологически год назад мы пытались провозгласить тезис о том, что «власть должна бороться с

кризисом, починаючи з себе». І провозгласить тезис «затягивания ремней» прежде всего с органов управления, там, где явно эти расходы не нужны. Год назад эта идеология не победила. Наоборот, она вызвала только обострение моих отношений с аппаратом Кабинета Министров, и это привело меня к пониманию того, что мое место скорее в Парламенте, чем в составе этого Правительства. Но я таки убежден, что и эти меры по бюджетной экономике, и другие необходимые меры не только по финансовой стабилизации, но и по реальной реструктуризации экономики, должны быть проведены.

ЛАНОВИЙ: Я хотів теж пару зауважень зробити по ходу нашої дискусії. Тому, що ми забуваємо про серйозні структурні зміни у нашій державі, без яких не може бути й структурних змін на усіх інших рівнях.

Сьогодні говорилось про продаж валюти Національним банком для підтримки, скажімо, курсу гривні. Так що таке продаж валюти? Це — вилучення грошей з реального сектору економіки.

Що таке пряма емісія грошей у бюджет? Чи у формі кредитів, чи у формі купівлі облігацій НБУ. Це — вилучення емітованих грошей з реального сектору економіки на користь прямих державних витрат.

Що таке сьогодні прямі державні витрати? Це — витрати, пов'язані із заробітною платою, тобто, це — штучне збільшення споживацького попиту. Не у відповідності до зростання чи зміни товарної маси.

Тобто, усі дії (тут можна поставити знак «дорівнює») були направлені на вилучення грошей з економіки, на пряме вилучення доходів суб'єктів господарської діяльності. Чому у нас за 7 років зменшилась частка споживання домашнього, виробничого і фінансового секторів, натомість зросло споживання в управлінському?

А якщо говорити про реструктуризацію підприємств, то яка в Україні може бути реструктуризація підприємств, коли з 8 тисяч середніх і великих підприємств 5,5 тисяч не продані у приватні руки, а здебільшого перебувають у державній власності. Пакети держави там вищі пакетів блокування рішень керівництва цих підприємств. У такі підприємства ніхто не дає ні кредитів, ні інвестицій - ні приватні банки, ні можливі іноземні акціонери.

Тобто, тиск на недопущення реструктуризації був усі ці роки.

Відомчий контроль за діями підприємств супроти їхньої реструктуризації чи банкрутства і майнової відповідальності був усі ці роки.

Зацікавленість адміністративного апарату контролювати підприємства, у тому числі, через контроль за їхніми валютними операціями, через отримання іноземних кредитів під майно цих підприємств, був усі ці роки. Корупція на цьому фоні була усі ці роки.

Додам, що у машинобудуванні навіть у цих вузьких межах приватизації фактично немає. Усе машинобудування — подивіться на місто Київ — поза процесом приватизації. У нас літакобудування законом Верховної Ради заборонено до приватизації. І у цей перелік включені усі підприємства, що постачають обладнання і комплектуючі для літакобудування.

Які тут стратегії важливі у плані структурних реформ?

Без машинобудування не буде того внутрішнього попиту на продукцію галузей, що є інвестуючими. Конституційно, саме вони створюють інвестиційний ринок України. Це те, про що говорив Валерій Гесць.

Сировинні галузі не створюють споживання інвестиційного характеру, а тільки матеріальних витрат.

На закінчення - два слова, як висновки усіх

дискутантів. Тут декілька тез. По-перше: українська економіка усі роки знаходилась у стані хвороби. Фінансова хвороба є лише показником хвороби економіки. Але усі ці роки стан фінансів, а відтак й стан економіки, і необхідність лікування - ігнорувалися. Були деякі фрагментарні зміни, в основному направлені на фінансову стабільність. Ми зачепилися за проблему фінансової стабільності з 1991-92 рр. і досі не досягли жодної фінансової стабільності. Тому що її дійсно не можна було досягнути, не збільшивши доходи й фінанси населення й підприємств.

Якщо повернути цю проблему у політичну площину, то дійсно не було політичних сил, які б захищали інтереси людей, сімей і підприємств реального сектору економіки від економічної влади держави. А фактично, оскільки ми знаємо, як розробляється бюджет, як він проводиться, як потім фінансуються його витрати і як діє механізм запозичення поза будь-яким законодавством (у нас немає законодавства про внутрішній борг і позики), то влада апарату є домінуючою владою в економіці країни. Вона є владною й над законодавчим органом - над владою депутатів, представників народу. Так, як у нас проводиться бюджет, так, як у нас проводиться вся — і емісійна, і грошова, і кредитна — політика в державі.

Тому відстоювання демократичних цінностей нашого суспільства - це є боротьба законодавчої влади за недопущення влади апарату над формуванням бюджетної й інших аспектів фінансової політики. Я думаю, усі учасники з цим погодяться.

Щодо механізмів. Фахове питання: розширення грошової маси. У нас же весь час із вуст невідготовлених до цих проблем політиків йдеться про «розширення грошової бази», а не грошової маси. Надрукувати гроші і дати на заробітну плату і в бюджет — це розширення «грошової бази», зміна структури грошей від грошей в

банківському секторі на гроші у конкретного покупця. Тобто — базу треба зменшувати й звужувати. А масу треба розширювати. Цього не буде, якщо Національний банк не відділити від Уряду.

У Сполучених Штатах Америки державне казначейство ніколи не могло попросити гроші у Федеральної резервної системи, читайте — Міністерство фінансів ніколи не могло попросити гроші у Національного банку, як у нас щороку й усі ці роки робиться.

Як би не хазайнував наш Уряд, які б витрати не робив, він завжди може звернутися за такими грошима. Це є ключовим питанням законодавства про Національний банк, а не включення до керівництва наглядової ради Національного банку — стільки чи стільки міністрів і депутатів. Не у цьому питання, а у забороні прямого кредитування Національним банком Уряду. І Уряд повинен брати гроші тільки через посередництво банків на ринку. Це, я думаю, ключове технічне питання для вирішення й економічних проблем.

Я думаю, під цим ми підпишемось, так?

Хочу подякувати усім за відвертість і запрошую вас на наступну зустріч. До побачення.

**Висновки та
рекомендації засідання**

Фінансова криза в Україні є одним із симптомів довготривалої хвороби економіки, зумовленої нездійсненням ефективної стратегії економічних перетворень. Учасники засідання впевнені, що подолання фінансової кризи в Україні потребує:

1. У галузі політики:

Переходу від багаторічної політики кризового менеджменту до довгострокової, орієнтованої на економічне зростання трансформаційної політики. Зупинення процесу монополізації товарних ринків та розподілу майна в ході приватизації. Заборони позабюджетних витрат урядом, скасування позабюджетних галузевих і місцевих фондів; переходу до соціально направленої політики бюджетних пільг і субсидій та легалізації і обслуговування бюджетної заборгованості. Здійснення сукупності заходів по обмеженню розумними рамками частки надходжень до держави і частки її фінансових зобов'язань (бюджетних, боргових, платіжних) у сукупному валовому доході. Відновлення кредиту іноземної довіри до України як платоспроможного партнера.

2. В економічних перетвореннях:

Зниження ставок податків (зокрема непрямих податків і податків з фонду зарплати) і розширення кола їх платників. Проведення зваженої політики протекціонізму індустріального сектору економіки шляхом митних обмежень, сприятливої тенденції обмінного курсу, здійснення ефективної амортизації капіталу, створення вагомих інвестиційних переваг. Організацію широкомасштабної реструктуризації фінансів українських

підприємств. Поглиблення приватизації державного сектору, поєднаної з реорганізацією і структурними змінами уряду, включаючи його центральні і місцеві органи, а також державні холдинги і корпорації (в тому числі, звуження органів галузевого і адміністративного управління, відміна втручання у фінансово-майнові операції підприємств, скасування субсидій і дотацій виробництвам).

3. У бюджетній і грошовій політиці:

Зниження ризикованості бюджетного процесу шляхом розрахунку і затвердження реальної суми бюджетних надходжень. Призупинення механізму внутрішніх державних позичок на весь період кризи державних зобов'язань і надвисоких процентних ставок. Заборона використання позичок НБУ для фінансування держбюджету. Забезпечення плавності і передбаченості девальвації курсу гривні при паралельному стримуванні інфляції внутрішніх цін. Подолання кризи платіжної і кредитної системи шляхом збільшення фондів банків через запозичення у НБУ, населення, приватних іноземних інституцій, а також шляхом переходу до видачі банками кредитів виключно під заставу майна, земельних ділянок, золотовалютних цінностей. Зняття обмежень на внутрішню конвертованість гривні; здійснення цілеспрямованої політики зростання золотовалютних резервів держави, в тому числі, за рахунок стимулювання експорту, зростання купівлі державою золотовалютних цінностей на внутрішньому ринку, запровадження на період кризи режиму плаваючого валютного курсу.

Розділ II

Економічні, соціальні та політичні
наслідки сучасної бюджетної
політики

Бюджетна політика Уряду України та її вплив на економічну ситуацію 1999 року

Зведений бюджет України на 1999 р. формально складений в сумі 35,85 млрд. гривень, тобто 28,9% від обсягу її ВВП передбачає включення в сферу державних фінансів також Пенсійного фонду на 11,0 млрд. гривень, а також залучення коштів від раніше наданих бюджетних кредитів (на 2,8 млрд. гривень), іноземних позичок підприємствам (2,35 млрд. гривень) та доходів від продажу державних матеріальних резервів (на 2,4 млрд. гривень).

В сукупності перерозподіл суспільних коштів через бюджетні канали складе 54,4 млрд. гривень або 43,8% від очікуваного номінального обсягу ВВП. Внаслідок цього держава перерозподілятиме практично весь обсяг прибутків та доходів, що створюються в економіці, не дозволяючи здійснювати децентралізовані господарські та банківські накопичення, повертаючи Україну до часів повного державного централізованого акумулювання засобів нагромадження, в усякому разі, в офіційному (нетіньовому) секторі економіки.

Централізований фінансовий перерозподіл через зведений бюджет спрямовується на державно-управлінські потреби (4,9 млрд. гривень. або 13,6% бюджету), соціальні (40,3%), оборонні та правоохоронні (10,3%), екологічні (5,5%), боргові (13,6%) та виробничі потреби (17,3%). При цьому офіційно видатки виробничого призначення локалізуються у вугільній промисловості, будівництві, сільському господарстві, авіації та деяких інших галузях економіки (атомній енергетиці, оборонній промисловості, геології, метеорології, зв'язку,

Розділ II

дорожньому і водному господарстві, сільсько-господарському машинобудуванні), що мають критичне соціальне та економіко-політичне значення.

Однак, під виглядом надання державних гарантій за рахунок внутрішніх та іноземних кредитів, а також шляхом пролонгації заборгованості підприємств з податкових та кредитних платежів, бюджет додатково фінансує підприємства державного та корпоративного секторів економіки практично без будь-яких галузевих обмежень.

Якщо враховувати всі державні видатки, включаючи позабюджетні та пенсійні, то в їх загальній сумі частка бюрократичних витрат складе 8,9%; соціальних (разом з пенсійними) – 46,9%; оборонних з правоохоронними – 6,8%; екологічних – 3,6%; боргових – 9,0%; виробничих – 24,8%.

Таким чином, поряд із об'єктивно необхідним в умовах кризи зростанням частки соціальних витрат, невинновано збільшуються бюджетні зобов'язання перед виробничою (небюджетною) сферою економіки. Причому домінуючими є видатки збитковим галузям у формі дотацій, субсидій, бюджетних позичок підприємствам з мінімальною увагою до фінансування інновацій (8,0% всіх видатків виробничої сфери) та при ігноруванні розвитку виробничої інфраструктури (0,0%), які треба було б вважати правомірними для державних витрат. Отже, лівова частка асигнувань виділяється для утримання, в тому числі покриття збитків діючих господарських об'єктів. Вони не забезпечують накопичень, є непродуктивними, консервують гроші в збанкрутілому державному секторі, створюють перешкоди структурному переливу капіталу в сектор нових високоприбуткових підприємств.

В результаті до видаткової частини держбюджету наступного року загалом будуть включені суми боргових зобов'язань (поточних заборгованостей із зарплати, пенсій, витрати на обслуговування боргу, суми компенсацій заощаджень населення) на 8,77 млрд. гривень замість 4,87 млрд. гривень в бюджеті 1999 р. Тобто у 2000 р. з бюджету

будуть витіснені видатки державного, правоохоронного, соціального, екологічного призначення майже на 4 млрд. гривень (в реальному обчисленні, яке не враховує деномінацію гривні протягом 1999 р. — 3,1 млрд. гривень).

Можна узагальнити, що бюджет-99:

- набув надвеликих розмірів (44% ВВП), позбавивши економіку ресурсів, які мали б надійти через ринковий перерозподіл;

- передбачає різке зростання видатків у виробничій сфері, що означає повернення до політики державного утримання підприємств (м'яких бюджетних обмежень) і їх безвідповідальності за свої результати роботи;

- в умовах спаду обсягів прибутковості виробництва збільшує податковий тиск на підприємства (сума оподаткування економіки зростає за рік на 4,0 млрд. гривень або у 1,3 рази), позбавляючи їх оборотного і грошового капіталів і змушуючи переходити у тіньовий режим роботи;

- несе в собі передумови подальшого зростання поточної бюджетної заборгованості (до 9,5 млрд. гривень) і заборгованості з пенсій (до 2,0 млрд. гривень), що провокує різке збільшення нестачі платіжних засобів підприємств і громадян і поглиблює загальну фінансово-платіжну кризу в Україні;

- містить норми щодо здійснення нових позичок на внутрішньому ринку, що поруч із зменшенням платіжних засобів здатне поглибити кризу кредитного ринку України;

- спонукає до збільшення незабезпеченої грошової емісії для фінансування фактичного дефіциту бюджету і погашення внутрішнього боргу (на суму від 1,5 до 2,0 млрд. гривень), що поруч з іншими факторами може призвести до прискорення цінової інфляції до 45-65% за рік;

- містить поза рамками державного бюджету формальні зобов'язання отримання і перерозподілу між місцевими органами влади квазідоходів (від 5,2 до 7,55

млрд. гривень), джерелом яких можуть бути лише штучні розрахункові чи боргові документи, і це може привести до додаткової девальвації гривні на 50-75% (до 6,0-7,0гривень./дол. в середньому за рік);

- має деформовану структуру видатків (в якій зменшується частка продуктивних соціальних витрат на відтворення і якісне зростання людського потенціалу) і деструктивні пріоритети фінансування (бюрократичні, виробничі, боргові), що зумовлює і подальше прогресивне збільшення соціально непотрібних видатків (на 4-5 млрд. гривень) за рахунок зменшення корисних для суспільства витрат (у 2000р. — зменшення на 30%).

За матеріалами Центру ринкових реформ.

*Економічні, соціальні та політичні
наслідки сучасної бюджетної політики*

Стенограма засідання МДК від 14.12.1998р.

м. Київ, малий зал Будинку профспілок, 16⁹⁰.

Учасники:

Дроб'язко Анатолій Олександрович – радник директора УМВБ з макроекономічних питань, головний редактор журналіст "Мир денег" та "Финансовые риски";

Лановий Володимир Тимофійович – президент Центру ринкових реформ, доктор економічних наук;

Семинюженко Володимир Петрович — голова Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти;

Собольов Борис Володимирович — Президент Першої інвестиційної групи;

Стоян Олександр Миколайович — народний депутат України, голова Федерації профспілок України;

Терехов Сергій Анатолійович — народний депутат України, член партії "Реформи і порядок";

Тісен Ульріх — доктор економіки, Німецька консультативна група при Уряді України;

Шнайдер-Детерс Вінфрід — керівник представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні;

Щербань Володимир Петрович — народний депутат України, Голова Ліберальної партії України.

ШНАЙДЕР-ДЕТЕРС: Високоповажні пані та панове, шановні панове депутати Верховної Ради, шановні панове експерти! Вітаю вас на черговій зустрічі міжнародного дискусійного клубу "ЕКО-ПОЛ" у серії заходів, які Фонд Фрідріха Еберта проводить разом із Центром ринкових реформ.

Перша зустріч клубу "ЕКО-ПОЛ" вже викликала

неабиякий резонанс не лише у засобах масової інформації, а й у Парламенті та в Уряді України. У зв'язку з цим я вважаю, що громадські обговорення у формі подібних дискусій за участю фахівців та ще й у присутності мас-медіа, є політично-ефективною формою роботи.

Як і у попередні роки, кульмінацією політичних розбіжностей між Урядом та Парламентом наприкінці цього року знову стало обговорення проекту бюджету на наступний рік. Верховна Рада більшістю голосів затвердила проект бюджету на 1999 рік у першому читанні. У цьому зустрічному проекті бюджету, розробленому парламентським комітетом, різко підвищено, порівняно з урядовим варіантом, орієнтовні показники бюджетних надходжень та видатків. Міжнародний Валютний фонд у зв'язу виплату наступних кредитних траншів із прийняттям так званого реального бюджету. Урядовий проект бюджету був сприйнятий представництвом МВФ в Україні згідно з повідомленнями преси як в цілому задовільний. Парламент дорікає Урядові, що той, розробляючи проект бюджету, орієнтується не на логіку економічного розвитку країни, а на критерії міжнародних фінансових організацій. Участь відомих політиків та визнаних фахівців має забезпечити добротну аргументацію поглядів, що висловлюватимуться під час дискусії.

ЛАНОВИЙ: Дозвольте перейти до основної дискусії. Кілька вступних слів до неї.

Усім зрозуміло, що бюджетний процес має вирішити дві головні проблеми нації та суспільства.

Перша проблема. Бюджет має бути складений таким чином, щоб не завдати шкоди економіці громадян, реальному сектору та фінансовим установам недержавного типу.

Друга основна задача при складанні бюджету — раціонально розподілити кошти на вирішення соціальних, економічних та політичних проблем суспільства для вирішення спільних задач нації.

Що ж ми маємо взагалі у бюджетному процесі? Чому тема нашої дискусії має таку назву — "Економічні, соціальні

та політичні наслідки сучасної бюджетної політики?"

Так от, у нашому суспільстві щорічно складання бюджету відбувається таким чином, що він сам-собою завдає непоправної шкоди реальному сектору економіки. Можна сказати, що щорічно дефіцит бюджету — за результатами виконання року — сягає 9%, 10%, 13% від ВВП, або 40%-50% від реальних доходів бюджету. Цей фактичний дефіцит бюджету щорічно складається з планового дефіциту, що затверджений бюджетним процесом і має свої визначені законом ресурси фінансування, з позапланового дефіциту, який у нас виражається у великих щорічних сумарних неплатежах з бюджету — це поточна заборгованість різного виду обов'язкових платежів, захищених бюджетом; третя складова частина останні 3-4 роки це — дефіцит пенсійного фонду, який не врахований у бюджетному процесі.

Результатом такого планування і здійснення бюджету в Україні є:

по-перше — достатньо висока інфляція, що виражається чи у явному вигляді, чи у прихованій формі,

по-друге — дуже своєрідний чинник українського бюджетного процесу, це — неплатежі, заборгованості, що ланцюгово передаються в усі сфери української економіки.

І третя частина: ігнорувати пенсійні втрати і дефіцит пенсійного фонду — це суто український феномен.

У 1998 році, лише наприкінці першого півріччя уряд згадав, що у нас накопичується фактичний дефіцит пенсійного фонду в 1,5 млрд. гривень, а до кінця року він складе майже 3 млрд. гривень.

Ви знаєте, що в такий спосіб, в який уряд спробував задовольнити дефіцитні потреби пенсійного фонду — у Палаці "Україна" — став приводом і темою для анекдотів у багатьох європейських країнах. Навіть з друкуванням їх у пресі.

На такому фоні, коли бюджетний процес зі своїми величезними податками, високою інфляцією і девальвацією, а в останні 3 роки і вилученням кредитних ресурсів з економіки, наносить їй непоправної шкоди, виймаючи ресурси, виймаючи капітали, виймаючи грошові кошти

населення. Економіка щорічно має втрати, спад, вона не має притоку, приросту капіталу, і тому не варто очікувати і на економічне зростання.

Інші наслідки соціального характеру — не виплати зарплати і фактичне зменшення реальної зарплатної плати. Скажу, що реальна зарплатна плата в Україні з серпня по жовтень 1998р. в результаті кризи зменшилась з \$75 до \$44 на одну особу. Ну, а далі — не виплати зарплати.

Все це веде до лямпенізації суспільства, до руйнування зародкового "середнього класу". А те, що руйнується капітальна база нашого відродження, капітали в економіці — ні у приватних осіб, ні у підприємств не зростають, це змушує підприємства йти у "тінь", а це веде до криміналізації економіки, до зростання контрабанди. А держава реагує політичним тиском, введенням репресивних методів управління і залучення грошей. Тобто ми скочуємося до стану тоталітарної політичної системи.

Зростає на цьому фоні і протистояння громадян і держави. Тому що люди не вірять своїй державі, вони розглядають її лише як репресивний апарат. Нам треба знати виходи з цього стану.

І бюджетний процес цього року мав на меті зробити якісь перші кроки у цьому плані. Уже повідомлялось, що урядовий варіант бюджету був певною мірою кращим, ніж у минулі роки. Хоча і він мав такі неправомірні припущення, як зростання ВВП, як зростання доходної бази бюджету, тобто фактично закладалося до 2-2,5 млрд позапланового дефіциту вже у процесі макроекономічного планування.

Ви, мабуть, знаєте, що і пенсійний фонд спланований з плановим дефіцитом, і він, на жаль, знову не передбачений у видатках державного бюджету. Тобто, ми мали б плановий дефіцит у 600-700 млн. гривень, а також позаплановий дефіцит, який сьогодні вже відомий у 3-3,5 млрд. гривень.

Мене дуже дивує ситуація, коли країна, що ледь-ледь зводить кінці з кінцями зі своїми борговими зобов'язаннями у 1998р., планує розширення боргової бази у 1999 р.

залучення іноземних позичок на 680 млн. гривень і ще внутрішніх позичок, хоча усі борги по обслуговуванню внутрішнього і зовнішнього боргу враховані у видатках бюджету 1999р. Отже, отримувати додаткові зовнішні позички і збільшувати тим самим державний борг, а значить створювати базу для інфляції в наступні роки, жодної потреби при плануванні урядового проекту бюджету не було.

Але це — був лише початок процесу. А далі Україна потрапила у політичний конфуз. Такого ще не було у нормальних цивілізованих країнах демократичного типу, де бюджет приймається шляхом компромісних рішень між урядом, виконавчою владою і парламентом, законодавчою владою, коли Верховна Рада повністю відміняє бюджет Кабінету Міністрів, пропонує власний варіант бюджету, який не спирається на жодні економічні тенденції, ні на зміну вартісних показників, виходячи з нових концептуальних положень доходної та видаткової частин бюджету, і виходячи з нових інструментів обслуговування доходів бюджету.

Верховна Рада запропонувала нові інструменти, що змінюють грошову базу і грошову масу в Україні, однак ніяк на це не прореагувала і не врахувала у своїх розрахунках. Ви знаєте, що «просто так» збільшити на 12 млрд. гривень. доходну частину бюджету і одночасно збільшити будь-які видатки — це «феномен» український.

Я думав, що державна монополія на будівництво «повітряних замків» належить передусім уряду, але, як бачимо, наші депутати у цьому плані перехопили ініціативу.

Сподіваюся, сьогодні диспутанти висловлять свої думки з приводу, скажімо, збільшення доходної бази, а їй передбачається зростати за рахунок неподаткових доходів. В урядовому варіанті бюджету неподаткові доходи були 3 млрд. грн., а у комітетському — 15 млрд. грн.

А те, що видатки збільшувались за бажанням окремих комітетів, без будь-якого узгодження, без раціоналізації структури видатків — це очевидно.

Назву: видатки на оборону збільшені у 2 рази, але

при цьому видатки на будівництво житла для військово-службовців — не збільшені, видатки на прикордонні війська збільшені у 3 рази. На науку та освіту збільшені у 5 разів. Видатки на охорону здоров'я збільшені у 20 разів у порівнянні з урядовим проектом бюджету. Видатки на житлово-комунальну сферу збільшені у 46 разів.

Якщо потрібно, будь ласка, вказано у комітетському проекті бюджету, що на 1 млрд. збитків у житлово-комунальній сфері будуть покриті за рахунок векселів. Отак просто — взяти і надрукувати векселі.

Мені згадується таке прислів'я, що «наші теперішні покоління повинні сплачувати борги попередніх поколінь (тому що так формується державна бюджетна політика), але облігаціями, за якими мають розраховуватися майбутні покоління». Отаке нове правило стверджується на наших українських теренах.

Я прошу вас особливо звернути увагу на схеми енергетичних векселів, запропонованих бюджетним комітетом, і — схему нових компенсаційних сертифікатів, що ніби дають змогу розраховуватися за енергетичні, паливні матеріали, за опалення, кам'яне вугілля — сьогоднішнім пенсіонерам і тим, хто мав заощадження на книжках.

Все це має серйозний вплив на економічну ситуацію в Україні в 1999р. Я впевнений, що якщо у таких параметрах буде прийнято структуру доходів і видатків, то це серйозно змінить цінову ситуацію, цінові масштаби в нашій економіці. Не можна приймати видатки і доходи бюджету в статичному варіанті, коли ціни зростуть ніби лише на 7% чи на 17%, як було запропоновано урядом. Фактично, змінюючи цінову систему, видатки, що збільшені у 3 чи 5 разів дадуть нам інфляційно-паперовий сплеск і реально ресурси отримувачів асигнувань зменшаться.

ТЕРЬОХІН: Я хотів би зосередити вашу увагу на питанні доходної частини бюджету.

Перше. Якщо проект бюджету, підготовлений Кабміном, є відверто кажучи, планом занепаду, економічного і політичного безсилля, не зважаючи на його узгодженість з МВФ, то так званий альтернативний проект

Бюджетного комітету, на мою думку, є взірцем соціального популізму і спробою узаконення окремих кланових інтересів компаній або галузей.

З макроекономічної точки зору проект бюджету є просто фантастичним. Розробники пропонують збільшити суму неподаткових надходжень приблизно на 14 млрд. гривень і спрямувати їх на фінансування постійних витрат — тобто соціальних програм і бюджетних організацій.

Давайте ж проаналізуємо, з чого складається ця неймовірна сума, про яку так гаряче говорила, на жаль, сьогодні відсутня тут Ю.В.Тимошенко.

Припустимо, 580 млн.грн. пропонується залучити як плату комерційних банків та НБУ за користування тимчасово вільними бюджетними коштами. При цьому у розрахунок береться облікова ставка НБУ на рівні 82%, індексована, чомусь, на рівень інфляції. Зрозуміло, що застосування облікової ставки для щоденних залишків бюджету є абсолютно абсурдним. Вона взагалі не відображає реальну вартість грошей короткого характеру; крім того, визначення рівня облікової ставки, на рівні, що в 4,8 разів перевищує запланований рівень інфляції, суперечить економічному змісту іншої пропозиції того ж комітету, за якої вводиться заборона прямого кредитування НБУ Урядом, що і становить природу такої високої нинішньої облікової ставки. Абсолютно смішними виглядають спроби примусити НБУ сплачувати проценти за користування бюджетними грошима, позаяк, уявіть собі, який рівень заборгованості Уряду перед НБУ по облігаціях минулих періодів.

Друге. Приблизно 950 млн. гривень планується залучити у вигляді рентної плати за газ власного видобутку, збільшивши її приблизно у 3,2 рази. У зв'язку з тим, що вітчизняний газ продається населенню і бюджетним організаціям, які не забезпечують повної оплати її вартості, збільшення постійних видатків на одиницю видобутку газу призведе до різкого погіршення фінансового стану галузі. Це — по-перше. Неможливість розширення — закладення нових свердловин і збільшення залежності від поставок

імпортного газу — російського і туркменського. Крім того, все це призведе до збільшення тарифів.

Далі — ще. Приблизно 3 млрд. гривень планується залучити в рахунок погашення заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності перед бюджетом за надані гарантії по зовнішніх позиках минулих періодів. Ми у комітеті з питань фінансів неодноразово і відверто ставили питання про необхідність змін надання таких гарантії. Але усі вони блокувалися. Приміром ми пропонували введення обов'язкових зустрічних гарантії комерційних банків, які б відповідали за ефективність вкладень коштів іноземних кредитів.

Сьогодні ж включення до бюджету сум прострочених кредитів є абсолютно безглуздом. По-перше, боржники ці уже є технічними, або повними банкрутами; по-друге — низка законів дозволяє виконавчій владі і без бюджету безспірно стягувати цю заборгованість. І за боргами минулих періодів вже все було стягнуто.

Деякі слова з приводу податкових новацій.

По-перше, хочу констатувати, що обидва проекти бюджету грубо порушують і Конституцію України, і базові закони з питань оподаткування. Передусім — закон про бюджетну систему. Між іншим, міф про те, що новий бюджет у зразку бюджетного комітету знижує податковий прес — є дійсно міфом. В абсолютному вираженні сума податкових вилучень теж зростає. Плюс — неподаткові вилучення.

Проект бюджету передбачає подовження дії оборотних податків. На мою думку, найганебніших податків, які є у цій країні, ніде немає: так званий збір на дорожні роботи, збір до інноваційного фонду та вводиться податок на амортизацію, який Парламент зупинив кілька місяців тому, але зараз обидва проекти бюджету повертаються до вилучення частини амортизацийних з підприємств.

Якщо і надалі будуть існувати податки, які абсолютно не пов'язані з реальними джерелами доходів підприємств, ми матимемо таку ж динаміку росту картотеки, яку мали у цьому році. Нагадую — до кінця цього року податкова

картотека зростає по усіх податках приблизно у 4,2 рази і досягне близько 10,2 млрд. гривень. На початок року ця картотека становила трохи менше 2 млрд. гривень.

Дуже небезпечна тенденція. Якщо зростання податкової картотеки у 1993-94рр. не супроводжувалося ростом заборгованостей по небюджетних заробітних платах, — коли підприємства не платили у бюджет, але платили зарплату за рахунок цих коштів, — то у 2-ій половині 97-го та у 1998-му роках зростає і те, й інше. Це свідчить, що фінансова політика, рівень державного споживання у країні не відповідає можливостям економіки до самовідтворення.

Але доходи знову ж таки не з'являється?

Про міжбюджетні стосунки.

Ви знаєте, наймовірніше роздуті показники доходів державного бюджету дали можливість бюджетному комітету сформувати абсолютноно віртуальні доходи місцевих бюджетів. Ви пам'ятаєте, що говорила Юлія Володимирівна? «Це — бюджет зростання, тому що ми віддаємо місцевим бюджетам 3 млрд. додаткових грошей». Але яким чином це віддається? Шляхом вилучення з центрального бюджету 3 млрд. постійних податкових надходжень і прив'язуванням до державного бюджету такої ж суми непостійних, перемінних неподаткових надходжень, які ніхто ніколи не збере. І це будь-яким економістам добре відомо.

Між іншим, бюджетний комітет грубо порушив Конституцію України і закон про місцеве самоврядування, коли «прикріпив» податки не до територіального рівня, як це пишеться у статті 142 Конституції, а до областей. І дав можливість областям встановлювати нормативи податків стосовно до нижчих бюджетів. Тобто — тут є відтворення такої «командно-планової бюджетної матришки», яка існувала в останні роки горбачовської влади і аж до 1996 року.

Резюмуючи, я мушу сказати, що усі ці «геніальні нововведення» бюджетного комітету є абсолютно порожніми, але небезпечними міфами. Міф про

бездефіцитність бюджету, збудований на нереально роздутих доходах, міф про збільшення ролі місцевих бюджетів — на узаконенні «бюджетної матришки» та вилученні частини постійних доходів територіальних громад, міф про зниження податкового пресу — на введенні пільг для посередницьких структур на енергетичному ринку та збільшенні податків для решти платників. Міф про захист державних інтересів — на рішеннях, за яким центральний бюджет позбувається планових доходів, постійних доходів — отримує переємні, які ніхто не сплатить.

СТОЯН: Я хотів би підтримати колегу Терьохіна і зупинитись на неконституційності прийняття цього бюджету. Чому? Ми знаємо, що бюджет повинен подавати уряд. Якщо ВР відхилює «начисто» проект Кабміну, то виникає питання: а що ж це за Уряд? І що нам з ним робити? Він просто повинен піти у відставку.

Якщо ж ми приймемо у другому читанні бюджет, запропонований бюджетним комітетом, тоді ВР бере на себе усю відповідальність за реальний бюджет і за його виконання — ми даємо великий «козир» в руки Уряду, який скаже: «Це не наш бюджет, і нехай за нього відповідає Парламент».

Принципово — наскільки проект, запропонований комітетом, є реальним?

Мене, як Голову профспілок найбільше хвилюють можливі соціальні наслідки бюджету-99.

Тому мій виступ саме про можливі соціальні наслідки і дії профспілок.

Зазначу, що аналіз соціально-економічних показників бюджетів останніх років свідчить, що з року в рік знижується фінансування соціальної сфери. А також — забезпечення конституційних гарантій громадян. Якщо ми подивимося на статті бюджету «Соціальний захист і соціальне забезпечення» цього року, то побачимо, що вони складають 4,24 млрд. гривень. Проте лише на пільги та компенсації, що передбачено чинним законодавством (підкреслюю це) необхідно 17,7 млрд. гривень. А у проекті на 1999р. передбачено 1,8 млрд. гривень, у 10 разів менше. Ось перша

проблема, яка безумовно викличе соціальну напругу у суспільстві.

Далі. З року в рік видатки на освіту, науку, охорону здоров'я, культуру у бюджеті плануються на рівні, нижчому половини від потреби.

Зазначу, що у бюджеті також не закладено погашення заборгованостей як по заробітній платі у бюджетній сфері, так і заборгованостей по пенсії.

Далі. Ми знаємо, що зараз бюджет розглянутий у першому читанні, але в ньому не врахована нова вартісна величина межі малообезпеченості. А це соціальні нормативи, на який «зав'язані» і величина мінімальної пенсії, і допомога сім'ям з дітьми, інші соціальні виплати. Якщо не врахувати це у бюджеті — він знову ж викличе соціальну напругу.

Ви знаєте, що ми розглядали питання встановлення нової мінімальної заробітної плати — передусім у бюджетній сфері. Теж не дійшли згоди.

Наступне, що може викликати напругу — індексація грошових доходів населення. Ми зобов'язали КМ провести індексацію, хоча у відповідності із законом, якщо поріг інфляції перевищує 105%, автоматично повинна проводитися індексація зарплати. А це — не зроблено. І у бюджеті не передбачені кошти на індексацію грошових доходів населення. Це викличе соціальну напругу.

Резюмуючи, якщо не будуть враховані ці найгостріші проблеми суспільства і конкретних людей у бюджеті-99, то вже нікими методами — партнерства, переговорів, обіцянок з боку профспілок — ми не втримаємо соціальну напругу, і це може викликати соціальний конфлікт. Навіть вибух.

А, враховуючи, близькі президентські вибори і бажання окремих претендентів зіграти на цьому — на трудових колективах і на діях профспілок, цей соціальний вибух може бути некерованим.

ДРОБ'ЯЗКО: Хроническое несоответствие между запланированным и фактическими текущими поступлениями в бюджет, является главным

дестабилизатором внутренней социально-экономической жизни в государстве на протяжении всех лет существования Украины. Именно регулярные бюджетные кризисы, повторяющиеся с завидной периодичностью, являются поводом для очередной разборки между исполнительной и законодательной ветвями власти, служат толчком для смены главы кабинета. Поэтому бюджетный процесс всегда, а накануне президентской гонки особенно, стал ареной схватки основных политических сил. Именно, с этой стороны, исполнительная власть наиболее уязвима и политическая атака на Кабмин и НБУ в период президентской кампании является одним из пунктов всех заинтересованных сил.

Одним из главнейших достижений нынешней администрации является достижение финансовой стабилизации. Однако, эта стабилизация не подкреплена устойчивой тенденцией роста, и поэтому, это очень хрупкое достижение. В 1996-97гг. в основу монетарной стабилизации была положена идея не эмиссионного покрытия дефицита бюджета, через механизм надежного внутреннего заимствования (ОВГЗ). Сегодня ситуация много хуже: после искусственного краха этого рынка в августе-сентябре 1998г. Маневр исполнительной власти существенно сократился. Исполнительная власть вынуждена сбиться на ввод новых налогов, которые закладывают основы существенного падения ВВП в 1999г. Я хочу подчеркнуть, что за годы независимости власть так и не научилась уважать собственный народ, который является самым стабильным и надежным инвестором, одолживший на этом рынке всего за 3 года правительству больше денег, чем международные кредиторы.

Победив в 1994г. с лозунгами либеральной экономики, президент, приблизительно на исходе первого года, изменил свое видение генерального направления экономического курса развития. Произошло смещение в сторону усиления монополизации рынков и усиления государственного контроля над рынками в реальном секторе экономики: так называемая южнокорейская схема, примененная на экономическом ландшафте, изуродованном

70-летним периодом строительства коммунизма в отдельно взятой стране. Именно благодаря этому, самому невыгодному движению для развития экономики, сегодня президент является заложником построенной государственно-монопольной машины, продуктивность которой крайне не эффективна. Это позволяет менеджменту разворовывать любой объем бюджетных, привлеченных и вновь созданных ресурсов, используя разнообразный арсенал государственно-частного управления монополиями. Именно эти образования являются первопричиной создания цепочек взаимных неплатежей, схем суррогатного движения квази-платежных средств и схем отраслевых и бюджетных взаиморасчетов, позволяющих разворовывать до 40% ресурсов.

Демонопользация экономики — долговременная стратегия, которая требует от лидера значительных усилий и мужества. В противном случае мы довольно бодро будем продолжать двигаться по «бразильскому пути» развития, выкармливая класс латифундистов, которые время от времени между собой будут устраивать локальные войны за предел собственности.

И отдельный разговор о путях сокращения расходов бюджета через сокращение всесильного бюрократического аппарата. Это интенсивно размножающиеся полчище чиновников в состоянии стереть любого президента, и этот конфликт в ближайшем будущем невозможен даже теоретически без возникновения какого-либо народного движения, типа польской «Солидарности». Любой правитель на постсоветском пространстве усвоил, что безопаснее годами не выплачивать зарплату учителям и врачам, чем разогнать одно министерство. Чего стоят одни наши регулярные «угольные бунты». Проблемы количества людей, законно носящих оружие, даже затрагивать не хочется — сплошь болевые точки.

Поэтому бюджет, без резолюции, в которой обозначены основные стратегические цели Украины, как государства, последовательность шагов, подкрепленная технологиями разделения интересов через бюджетный

процесс — очередной документ для полки. Так, как это делается, сегодня можно принимать любой бюджет. Эти цифры больше нужны международным кредиторам, выколачивающим ресурсы из своих правительств с тем, чтобы политически поддерживать Украину, как геополитический противовес России.

А расчет поступлений в бюджет, представленный бюджетным комитетом ВС, может оказаться и реальным. Правда, при некоторой незначительной корректировке макроэкономических параметров — эмиссионное покрытие временного разрыва между фактическим и запланированным поступлением бюджетных средств, с «небольшим» средним ростом курса приблизительно к 6 грн. за доллар. Правда, при этом несколько «поедут» другие параметры, и в этих условиях правительство вернется к ручному управлению бюджетом.

СОБОЛЕВ: Макроекономічні диспропорції в українському бюджеті в цілому відповідають диспропорціям, що виникли внаслідок переходу чи переводу України на світові ціни. Якщо ви візьмете накопичений на сьогоднішній день рівень зовнішніх заборгованостей, він приблизно відповідає показникові дефіциту поточного платіжного балансу, який накопичувався протягом усіх років незалежності. Це близько \$2мрд, які у свою чергу накопичувалися внаслідок того, що Україну було переведено на світові ціни протягом одного року. І це у свою чергу дає нам приблизно показник до 7% від реального ВВП дефіциту, який переноситься на дефіцит бюджету.

Механізм перенесення цього дефіциту платіжного балансу на дефіцит бюджету добре відомий. Ви знаєте, що до останнього часу баланси підприємств, особливо монополістів, не відокремлені від балансу бюджету держави. По суті, держава змушена брати на себе усі зобов'язання оцих «Укр-буд-вод-і так далі- нафто-газів», тому що жодна з цих компаній не може і фізично, і економічно, і фінансово забезпечувати виконання тих зобов'язань, які вона бере.

Отже, перша проблема цих макроекономічних

диспропорцій полягає у тому, що держава виконує функції, які вона не може виконувати, — ні фізично, ні економічно, ні фінансово.

Внаслідок цього зовнішня заборгованість, яка на сьогодні сягає понад \$10 млрд. дає нам показник майже 37% від ВВП і є свідченням того, що ми прискореними темпами накопичуємо дуже небезпечний показник співвідношення між обслуговуванням державного боргу і реально отриманого ВВП.

Говорячи про дефіцит бюджету і про політику його фінансування, потрібно сказати і яким чином розраховуються показники зовнішніх заборгованостей. Від часу вступу України до МВФ (1992р. — до сьогоднішнього дня) Україна, на жаль, не ставила питання про те, щоб розрахунковий показник її квоти у статутному капіталі фонду, а саме 997 млн. СДР, не тільки не відповідає фактичним даним нашого ВВП, а й спричиняє більшість проблем, пов'язаних з механізмами кредитування чи фінансування дефіциту бюджету України.

Якщо ви візьмете усі кредити, що Україна одержала від МВФ, то ви побачите, що навіть 10% фактичного дефіциту платіжного балансу поточного рахунку ці кредити не покривали.

Якщо ви подивитесь до статутних документів МВФ, там записано, що виділення короткотермінового кредитування для покриття дефіциту платіжних балансів є основною статутною метою МВФ.

Отже — чому так трапилося? Тому що квота України у Фонді вираховувалася на підставі радянських показників 1986-1990рр. Свого часу ми намагалися піднімати це питання, нас ніби-то слухали, навіть було прийнято рішення на додаткову емісію СДР на суму 6 млрд. для країн, що не брали участі у попередній двох емісіях. Нагадаю, що і перша, і друга емісії СДР були проведені, щоб покрити дефіцит ресурсів у країнах-недоімпортерах енергоносіїв. Тобто усі розвинуті країни, які є на сьогоднішній день донорами у МВФ переходили на нові, підвищені у декілька разів країнами-експортерами протягом 11 років, світові ціни.

Україна, яка перейшла на нові ціни протягом декількох місяців, — так само, як такі країни, як Молдова, Грузія, Білорусь та інші, — не отримала жодних винятків і по суті усі розрахунки і по кредиту Стенд-бай, і по кредиту STF та інших, вони викривляють істину і не відповідають існуючим статутним цілям МВФ. Коли питання це було врешті-решт почуто, проти того, щоб дорахувати відповідні суми СДР виступили країни, що розвиваються, і Україні були пропонувані подвоєні квоти, а відтак можемо собі уявити подвоєння усіх тих позик, що виділялися, починаючи від першої системно-трансформаційної позики. Але навіть ця сума фактично не перекривала того дефіциту, який ми мали і який відповідає реальному дефіциту поточного рахунку платіжного балансу.

Друга проблема — то є макроекономічні показники. Невже нам до цього часу не ясно, що плануючи за фактивними показниками, ми будемо мати фіктивний бюджет. Давайте візьмемо розрахунковий ВВП наступного року — 117 млрд. гривень, що за середнім курсом 3,82грн/\$ наступного року відповідає десь \$30млрд. Ділячи на кількість населення ми одержуємо менше \$600 на душу населення. Це — не є показник України, це є показник якоїсь африканської країни, що тільки починає свій розвиток.

Або — друге порівняння. Якщо взяти експорт плюс імпорт, їх питома вага у ВВП, ми дістанемо 3430, або понад 110%. Це дає нам показник відкритості економіки України — вищий від найліпших показників у світі — Південна Корея, Сінгапур і т.п. Це є інший нонсенс, який ми усі бачимо, і усі мовчимо, і говоримо про те, що нібито уряд керує реальною економікою.

Співвідношення між доходом реальним, якщо його привести до тих показників, що мають країни з приблизно рівним українському рівнем розвитку, має складати близько \$2000 на душу населення. Тобто реальне заниження усіх показників, за якими ведуться розрахунки доходів і видатків бюджету, складає приблизно 3 рази (якщо не більше).

Отже, можна сказати, що наш уряд і парламент керують економікою, яка по суті у три рази не відповідає

дійсній. Мені важко говорити — чи скорочується зараз у нас ВВП, чи — зростає. Тому що, коли ви візьмете показники реального обороту експорту та імпорту, особливо співвіднесете їх зі статистикою митною у таких країнах як ФРН, ви побачите, що ніщо у нас так сильно не падає, а навпаки — зростає. 34 млрд. доларів торгового обороту — про щось та свідчать!

Систематизація і кваліфікація державних витрат має бути проведена, насамперед, у Парламенті. Він має кваліфікувати ті витрати, що мають продуктивний і непродуктивний характер. І мабуть, потрібно забути державі що таке займатися бізнесом. Про це вже говорили. Підтримка має бути не виробника, а споживача — за підтримки виробника ми допрацюємо до того, що не залишиться споживача. Ви подивіться, — у нас з 52 млн. населення вже залишилось споживачів менше 50млн. І у нас на це ніхто не звертає уваги, а уряд все намагається підтримувати національний комбайн, який не працює, національні трактори, які не працюють і які відмовляються купувати. А ті, хто засідають зараз у Парламенті і підтримують нашого виробника, чомусь відмовились купувати «Лани», а взяли «Джон-Діри»... І дуже швидко все поділили і перенесли на це державні гарантії.

Державні гарантії, про які тут уже говорили, потрібно забути і потрібно, мабуть, давати гарантії не імпортерам, а експортерам. Якщо їм таке потрібно. Але, на жаль, цього не відбувається. Уряд заявив, що він припинить видачу гарантії. А фактично це не припиняється. Остання інформація надійшла, що нібито Миколаївському глиноземному заводу будуть надаватися такі гарантії для того, щоб він взяв обладнання для цього літа.

Хочу сказати — якби цей глиноземний завод був уже давно приватизований, він би сам надавав гарантії, які б сприймалися на світовому ринку. Немає навіть нормативних підстав для того, щоб приймати такі гарантії, тому що у нормативній базі відсутнє положення про фінансове забезпечення цих гарантії. І якщо зараз мене чують представники тих, хто їх приймає, — мається на увазі

країн-кредиторів — то ви маєте знати, що ці гарантії мають умовний характер, вони не є забезпеченими ніякими статтями витрат державного бюджету. І більше того — була пряма заборона, коли розглядалося питання про резервний фонд, за рахунок якого планувалося забезпечувати ці гарантії, Верховна Рада не підтримала статтю витрат резервного фонду на фінансування тимчасової потреби при дефолті, по суті — неоплаті підприємств своїх зобов'язань під суверенні гарантії уряду. Такої законодавчої бази не існує.

СЕМИНОЖЕНКО: Я думаю, що критика цього бюджету на сьогодні не є зовсім цікавою, навіть невдячною. Адже їх можна критикувати — і перший, і другий бюджети, але по структурі вони дуже схожі. От яку основну задачу закладав цей бюджет, маючи на увазі оту пресловуту доходну частину.

Я думаю, абсолютно правильно, що наша дискусія має вже інший ухил — а що ж робити далі? Тобто, ми вже розуміємо, що нормальний бюджету — як і на попередній, так і на 1997р. — ми не матимемо. Більше того — ми маємо тенденцію до погіршення ситуації. Нам, все ж таки треба якось з цього кола виходити. І закономірність, — я тут повністю погоджуюсь з Б.Соболєвим — закономірність диспропорцій, що виникла у колишньому СРСР, коли ми знали і про дефіцит, і про інші принципові виміри.

Але тут є ще інша річ: коли йде мова про регулювання бюджетного процесу у країнах перехідної економіки, ми повинні відзначити, що стара доходна база постійно зменшується. На чому вона ґрунтувалась? Дійсно, на відповідний час — це умовна межа — на сучасному виробництві, яке давало чіткі надходження до бюджету. Ми бачили, як на очах наша металургійна промисловість і навіть чорна металургія переходила (3-4 роки тому за моїми підрахунками) від рентабельної сфери, як експортоспроможна до нерентабельної, яка сьогодні дотується усією нашою державою. Нова доходна частина ще не піднімалася. А що то за нова доходна частина? Це абсолютно інша структура економіки. Тобто, де та частина

нашого ВВП, що повинна відходити до загальної сфери послуг чи тих же інформаційних технологій, електронної комерції, яка дуже бурхливо розвивається в усьому світі? Де планується сфера біотехнологій чи сфери сучасного органічного матеріалознавства або сучасної медичної діагностичної техніки? Вона є маленькою, у зародку, але нема такого, щоб ми могли розраховуватись. Таким чином, абсолютно природно, що ми маємо саме те, з чого починав Володимир Тимофійович, що податкова частина доходної частини нашого бюджету постійно зменшується. Ми маємо постійні квазі-доходні джерела, які ґрунтуються чи на нових сурогатних прийомах, які нам пропонують у новому бюджеті, чи на митних речах і т. ін. Ця закономірність абсолютно природна.

Що ми усі зробили? Чи справді ми простимулювали нормальну доходну частину бюджету? Я не можу згадати ні жодного закону, ні іншої нормативної акції, яка б серйозно стимулювала б реальну економіку. Більше того — ми не лише маємо кілька бюджетів цього року — теоретичний бюджет 1998 року, секвестрований президентським указом бюджет і ліміти міністерства фінансів, за якими сьогодні все реально фінансується. Ми вже маємо різні гроші, які роблять бюджет самим для себе — тобто податки і видатки — й інший сектор: це виробництво реальної економіки, яке ніяк не пов'язане з цим. Яскравий приклад — ринок ОВДП, який працював сам на себе, але не працював на реальну економіку, і вона ще раз виявилася відштовхнутою.

Я вважав би, що ті серйозні задачі, що сьогодні перед нами стоять, я би умовно поділив би на 2 частини.

Перша — створення реальних стимулів, щоб люди були зацікавлені у сплаті податків, і податки б мали рису не фіскальну, а стимулюючу.

Друга — що треба гарантувати з боку держави — це вивільнення прибутків, різних цінних паперів — мали б пріоритет для тих, хто сьогодні має вільні кошти. І декларування доходів — звідки вони взялись на закупівлю? — і те, що називається легалізацією тіньового капіталу; щоб

ці питання були вирішені. Тоді ми маємо деякі можливості, щоб дійсно зрушити у позитивний бік, хоча б планувати наш бюджет на 2000 рік.

Ми постійно, з року у рік робимо ту саму помилку: ми починаємо говорити про бюджет восени, в той час як сьогодні ми повинні вже говорити про бюджет 2000-го року. Бюджету 1999-го в цьому розумінні у нас вже немає.

ЩЕРБАНЬ: Я хотів би остановиться на 3-х вопросах. Во-первых, — это сами принципы подготовки проектов бюджетов — как правительством, так и бюджетным комитетом ВР; второй вопрос — само содержание бюджета его нынешнего проекта и того, который принят сегодня в первом чтении ВС и отправлен на доработку; третий вопрос — что же делать на будущее, и здесь я абсолютно согласен с В.П. Семиноженко, что надо готовиться уже сегодня к бюджету 2000 года, к тому бюджету, который позволит действительно стимулировать производство, а не существовать всему нашему государству.

Если говорить о принципах, которые были, на мой взгляд, заложены в подготовку одного и другого проектов бюджета. Проект бюджета правительства — это проект бюджета на существование государства, дабы не умереть всем вместе, всем 50 миллионам жителей Украины.

Проект бюджета, подготовленный бюджетным комитетом ВС, на мой взгляд, — я здесь поддерживаю С. Терехина — популистский; это проект, который решает, в первую очередь, политические задачи, которые стоят перед определенными политическими партиями. Почему именно так?

Потому, что, увеличив доходную часть бюджета до более чем 14 млрд. грн. тем самым мы сами себя обрекаем на вечную борьбу между Верховным Советом и Правительством. Потому что такой бюджет реально не будет исполнен. А раз он не будет исполнен, значит — вечные укеры в адрес правительства, каким бы золотым и семи пядей во лбу оно не было.

В целом те 2 с лишним млрд. денег, которые заложены на сегодняшний день в статье “Промышленность и энергетика”, направлены, прежде всего, на латание дыр,

которые не дадут никаких результатов в дальнейшем.

Мы уже обменивались мнениями здесь — действительно в бюджете нынешнем не предусмотрено финансирование конкретных людей, а, как отмечал В.Лановой, предусмотрено финансирование “Укр-объединений”, в то время, как не создаются альтернативные структуры, способные использовать значительно меньше денег.

Что же делать в дальнейшем? Я поддерживаю целиком здесь ранее выступавших в том, что надо децентрализовать бюджет, прежде всего его подготовку. Положить сегодня 80% обязательств по содержанию социальной сферы — учителей, медиков и т.д. — на местные уровни власти. Вместе с финансами. Оставить только те проблемы, которые есть общегосударственными — это оборона... Часть милиции — тоже положить на местные уровни власти и на местные финансы. Не говоря уже об образовании, высшей школе и т.д. Потому что все это позволяет кому-то в “мутной воде ловить рыбку”, сидеть и делить деньги.

Есть одна истина: есть деньги — нет проблем. Нет денег — есть одни проблемы. Сегодня наше государство живет именно по второму принципу. И до тех пор, пока не поймут все, на всех уровнях, в том числе и Верховный Совет, что только populistскими решениями мы сохраняем те или иные льготы, только на бумаге, — вопроса мы не решим. Говоря о “підтримці вітчизняного виробництва” на словах, а не конкретно вкладывая сегодня в приоритетные отрасли, такие как сельское хозяйство — куда не глянь, везде одни “сельхозники”, профессора, доктора сельхоз-наук, а толку в отрасли нет. В той отрасли, которая через год дает результат! Вложенный доллар позволяет ровно через 9 месяцев вынуть 5 долларов денег! На это, к сожалению, нашего внимания нет.

Если говорить о подготовке бюджета на 2000 год, нынешний бюджет необходимо принимать — другого просто мы не имеем. Да, будем мы над ним еще работать, потеть, править его, но это просто бумага, по которой, я бы сказал, надо сводить статистическую отчетность по тем

деньгам, которые в конечном итоге будет иметь министерство финансов. Но нужно создавать в следующем году кредитную систему, ту систему, в которой банки не будут наживаться, а будут рожать новых для себя клиентов. Банки, которые будут действительно кредитовать промышленность, а не собирать только деньги.

По налоговой политике. Я скажу это и Балашову, который уже ушел, и всем — это абсурд: 10% налогов. Но тем не менее, надо отдать должное тому, что они сейчас делают, говоря о 10⁰⁰ налоге. Но налоги надо снижать. Единственное стимулирование — это снижение налогов. Другого стимула у нас в государстве нет. Палкой людей мы не заставим работать. Тот метод палочный, который бюджетная комиссия ввела, якобы, если правительство не будет исполнять бюджет, то будет висеть дамоклов меч над головой — это не даст никаких результатов.

ЛАНОВИЙ: Коли Володимир Петрович згадав вислів про гроші і проблеми, мені пригадався відомий вислів президента Р.Рейгана, який зауважив якось: “Уряд не вирішує проблем, він їх фінансує”...

ПІСЕН: Дуже важко конкурувати з попередніми виступаючими, я просто хотів зупинитися на тих передумовах, в рамках яких існує бюджетне планування. Справа в тому, що з вересня в уряді ситуація така, що він не має доступу до нових кредитів. І слід рахуватися з тим, що очевидно спад в економічному розвитку буде продовжуватися і в наступному році.

Уряд опинився перед завданням: він повинен обмежити вимоги, що лунають з боку найрізноманітніших соціальних груп таким чином, щоб задовольнити в необхідному обсязі загальні потреби суспільства. І в принципі, проект бюджету, внесений на розгляд бюджетним комітетом ВР, який очолює пані Юлія Тимошенко, з точки зору “презентів” різним соціальним групам України, виглядає досить-таки цікавим.

Все починається із збільшення доходів до бюджету за рахунок збільшення податку за транзит газу та нафти по території України у розмірі 4,3 млрд. гривень. Уряд очікує

надходження — і це відповідає реаліям — у розмірі 880 млн. гривень. Справа у тому, що Україна в цілому отримусь надходження газу у розмірі 4 млрд. Але значна частина газу взагалі не оплачується, і зрештою ніхто не знає, куди він дівається. І так триває протягом останніх 6 років. Справа в тому, що у рамках парламентського проекту бюджету передбачено 3 млрд. гривень із виплат по кредитах, гарантії по яких були видані державою — для окремих підприємств, або для окремих галузей — і планується їх повернення. Уряд планує, з огляду на реалії, “нульові” надходження по цій позиції. У рамках парламентського проекту заплановано надходження до бюджету у зв’язку із поверненням кредитів, наданих сільському господарству у розмірі 700 млн. гривень. Там же заплановано 3,8 млрд. гривень надходжень у зв’язку із зобов’язаннями з боку “Укргазпрому” та “Укрнафти”. І, нарешті, названі паном Терьохиним 4,3 млрд. гривень у зв’язку із залученням фондів державного резерву. Уряд, з огляду на його бачення реальних надходжень, вбачає цю суму в обсязі 400 млн. гривень. Якщо реально подивитись на ці бюджетні позиції, то з них впливає обсяг тих фінансових впливів з боку уряду і держави, які здійснювалися у галузі промисловості і сільського господарства.

Як результат — та гігантська допомога, яка реально була надана державою, не сприяла просуванню країни вперед: навпаки, результатом чи наслідком став економічний спад, а «пиріг», який можна ділити, з року в рік стає меншим. Річ у тому, що й використання величезних обсягів імпортованої енергії не поліпшилося, а скоріше — навпаки. Навряд чи можна навести подібний приклад країни у Східній Європі з таким низьким коефіцієнтом використання енергії, як Україна або з такою великою енергоемністю.

Україна в рік імпортує енергії приблизно на \$7 млрд., а її ВВП складає \$40 млрд. Ця пропорція невелика і покращити її можна було б досить швидко. Більше того, якби вдалося знизити обсяги імпорту енергії за рахунок запровадження енергозберігаючих технологій і за рахунок підвищення ефективності використання енергії, то можна

було б досить швидко покращити усе співвідношення між витратами і доходами і поліпшити ситуацію в цілому. Не завдяки фінансовій підтримці вугледобувної галузі України: завдяки ефективнішому використанню енергії і енергоносіїв. Але це станеться лише за умови, коли енергоспоживання стане коректним, буде статистично обраховуватися, і якщо не буде взагалі дотуватися споживання енергії. Ви зможете спостерігати це на прикладі усіх західноєвропейських країн, де ціна на електроенергію є дуже важливим індикативним показником в цілому споживання. Якщо замислитись над цим, приходиться до висновку, що це був би найліпший варіант для усіх. Якби вдалося якомога швидше реалізувати програму монтажу лічильників усіх форм енергії у всіх споживачів, до речі, 2 роки тому таке рішення прийняв український уряд, але з невідомих мені причин воно так і не було виконано.

ЛАНОВИЙ: Я особливо хочу звернути увагу тих, хто не тримав у руках друкований текст проекту бюджету, розглянутий і прийнятий у першому читанні. Він дуже цікавий, якщо читати його тексти повністю.

Оце і є дефіцитом: витрати є, а джерел фінансування немає, і кредит береться у Національному банку. При тому, в одній статті бюджету сказано, що «забороняється пряме кредитування Національним банком бюджету». Але ж оці 1,5 млрд. гривень і є прямим кредитуванням.

Третє: зобов’язання енергетичного сектору у сумі 3 млрд. гривень. Це не прямі грошові відшкодування боргів перед бюджетом, а це — випуск самими енергетичними компаніями енергетичних векселів.

Четверте: населення, якому заборгували з пенсій і з відшкодування втрат заощаджень, отримає у 1999 році компенсаційні сертифікати.

Так от, виходячи з тексту, передбачається емісія енергетичних векселів, що разом з грошовою емісією складе 6,5 млрд. гривень.

До цього додайте мінімум 2 млрд. гривень заборгованостей з пенсій у цьому році, на які будуть випущені компенсаційні сертифікати, які люди матимуть змогу

отримати у банку і заплатити ними за комунальні послуги енергетичного характеру і купити вугілля.

Я не буду вам пояснювати, що сума у 10 млрд. гривень, що випливає з цього тексту, є додатковою квазі-грошовою емісією. І ці квазі-гроші врешті витіснять гроші реальні; існує ж закон, за яким «погані гроші» витісняють «хороші гроші». А це призведе до того, що і енергетичні компанії будуть сплачувати свої податки до бюджету не грошима, готівкою, а тими ж векселями. Те, що дозволили, те й отримаєте.

В результаті, у бюджеті будуть не просто якісь інші параметри, а буде нестача готівкових грошей для заробітних плат і пенсій 1999 року, тому що у бюджеті будуть лише векселі.

А по-друге, порахуйте: у нас грошова маса — 13 млрд. гривень. Якщо до них додатково надрукувати ще 10 млрд. гривень протягом певного короткого періоду, це буде 23-24 млрд. грошей. Але за такої емісії ціни зростуть у 4-5 разів, і ми матимемо 500 млрд. гривень ВВП — дуже «вдалий» ВВП у кінці року. А якщо ми 23 млрд. гривень віднесемо до приблизно 500 млрд. гривень, то це буде 5-4,5% грошової маси.

Розумієте, до чого призведе такий механізм фінансування доходів і видатків бюджету і витіснення реальних грошей? До знецінення і інфляції.

Питання стоїть надзвичайно серйозно, щоб бюджет не мав подібних штучних механізмів, «віртуальної основи».

З іншого боку, бюджет уряду відмінений, прийнятий новий бюджет, у другому читанні саме він буде прийнятий. Так хто ж його буде виконувати? Міністр фінансів мусить першим вийти і сказати: «Не буде таких грошових доходів у бюджеті, які ви запропонували, не буде таких цін, не буде такого курсу, а зобов'язання по обслуговуванню будуть значно більшими, тому що курс буде не 6 гривень за долар, а

на порядок вищий, так як ми вже переживали — може й у 10 разів він може втратити. Отож, виконуйте ви той бюджет, що ви прийняли».

А уряду дійсно якось треба виходити із ситуації — відстоювати іншу позицію чи складати свої повноваження.

Конфуз у тому, що не може Парламент розробляти бюджет. Такого не буває. Він лише перерозподіляє певні статті, виходячи з певних соціальних, політичних чи інших пріоритетів. Але не змінює макроекономічні параметри, структуру, дефіцит, тим більше — запускати нові інструменти, як зроблено у комітетському варіанті бюджету.

ТЕРЬОХІН: Я хочу додати лише дві тези. По-перше, я абсолютно впевнений, що прийнятий реальний збалансований бюджет не є можливим. За однією психологічною причиною — сьогодні дві третини депутатів, а, мабуть, ще більше, є абсолютно задоволені проектом бюджетного комітету. Тому що 90% депутатів ніколи не звертають уваги на реальність доходів, вони звертають увагу на те, щоб потреби його галузі, його територіальної громади або його компанії не є задоволеними.

Які ідеї пані Тимошенко можна було б прийняти — приміром заборонивши додаткові накопичення в державний бюджет, але вивільнені кошти (1-2 млрд. гривень) пустити не на підтримку промисловості, а на підтримку споживання. В сферу соціальних дотацій.

Висновки і рекомендації засідання.

Висновки:

1. Побудова бюджетного процесу, яка допускає односторонню зміну депутатами будь-яких його загальних параметрів, структури доходів, нормативів податків, зборів, внесків і відрахувань, а також інструментів виконання бюджету замість розподілу компетенції між Урядом і Парламентом по його розробці і уточненню, **не дозволяє забезпечити оптимізацію бюджету і позитивні поправки до нього в ході розгляду у Верховній Раді.**

В результаті проект бюджету, розроблений Урядом, при опрацюванні в законодавчому органі не вдосконалюється; він може бути або погіршеним електичними втручаннями парламентарів, або не зміненним (як відбулося з бюджетом на 1999 рік).

2. Проект бюджету не супроводжується прогнозними економічними параметрами (обсягами валових і чистих інвестицій, рівнями зарплати і пенсій, темпами девальвації, процентними ставками за позичками і кредитами), на рівень яких він впливає як в бюджетному, так і в після-бюджетному роках, а це не дозволяє оцінити проект якісно і при потребі – відхилити депутатами.

Внаслідок цього, поданий Кабінетом Міністрів після доопрацювання проект бюджету на 1999 рік, який **значно погіршив динаміку показників розвитку економіки** (втрічі підвищив індекс інфляції, зменшив обігові засоби підприємств, прискорив падіння курсу гривні, зменшив реальний рівень зарплати і пенсій, скоротив обсяги господарських інвестицій та кредитних ресурсів економіки; все це ще глибше занурює в прірву національне виробництво), не був відповідним чином оцінений Парламентом і навіть не обговорювався під цим кутом зору.

3. Прийнятий бюджет на 1999 рік має **нереально завищені обсяги доходів:**

- надто оптимістичні передбачення обсягів ВВП завищили надходження податків (ПДВ, акцизів, індивідуальних податків) на 100-150 млн. гривень;
- держава не володіє достатніми майновими і матеріальними цінностями, які можна продати в 1999 р. на суми відповідно 200-250 і 100-150 млн. гривень;
- через зниження прибутковості і високу інфляцію не вдасться накопичити розраховану суму амортизації – зменшення надходжень до бюджету можна очікувати на 200-300 млн. гривень;
- зменшення обігових коштів підприємств не дозволить розрахуватися за гербовим збором на суму приблизно 300-350 млн. гривень;
- завищеним є також обсяг розрахункових надходжень до Пенсійного фонду відносно можливих фактичних сум (на 1,5-2,0 млрд. гривень).

Якщо врахувати всю суму нереальних доходів зведеного бюджету і Пенсійного фонду, то вона складе 2,6-3,0 млрд. гривень.

Така щорічна завищеність сум доходів бюджету і Пенсійного фонду є наслідком фактичної правової безвідповідальності і Парламенту, і Уряду за виконання їх доходної частини і фінансових зобов'язань держави перед бюджетною сферою, пенсіонерами і незахищеною частиною суспільства.

4. Бюджет прийнято з надто великим дефіцитом — у 1,24 млрд. гривень, враховуючи **відсутність реальних джерел його фінансування:** позички на внутрішньому ринку неможливі у зв'язку з величезним післякризовим дефіцитом накопичень у підприємств і населення, з усядикуваним надмірних державних зобов'язань з погашення внутрішнього боргу за позичками 1997-98 рр., а також у зв'язку з очікуваною поточною заборгованістю держави за поточними видатками бюджету та Пенсійного фонду у 1999 році.

Зауважимо, що і баланс Пенсійного фонду складений з величезним дефіцитом (до 1,5 млрд. гривень).

Таким чином, сумарний дефіцит держфінансів у 1999 році досягає 2,7 млрд. гривень, а з урахуванням очікуваної фактичної втрати бюджетних і пенсійних доходів – 5,0-5,7 млрд. гривень.

Оскільки на неемісійній (позичковій) основі держава не зможе залучити у 1999 році більше 1,0-1,5 млрд. гривень, то можна передбачити **значне зростання державної заборгованості** і поглиблення фінансової і економічної криз.

5. Структура доходної частини бюджету хибить надто великою часткою неподаткових тимчасових доходів: від продажів майна, товарних запасів, озброєнь, повернення позик і боргів, штрафів і санкцій. Вони складають 3,3 млрд. гривень або 10% всіх доходів. Це **дестабілізує організацію державних фінансів**, формування й підтримку їх резервів, закладає передумови незбалансованості доходів і витратків у майбутньому.

6. Серед податкових надходжень є значна кількість таких, що не пов'язані з джерелами відрахувань: збір на дорожні роботи, до інноваційного фонду, відрахування від амортизації, гербовий збір, рентна оплата, платежі за використання природними ресурсами та інші. В сумі вони мають дати 6,2 млрд. гривень — 19% від загальної суми доходів. Фактично, засобом їх внесків може бути лише прибуток і обігові кошти підприємств, а в умовах реального зменшення цих ресурсів наявність подібних податків, зборів і платежів приводить, з однієї сторони, до послаблення реальності бюджетних надходжень, а з другої — до підриву фінансового стану підприємств.

7. Бюджет 1999 року не відповідає потребам **раціоналізації структури державних витратків**. Надзвичайно малими залишаються фінансові кошти гуманітарних галузей – медицини, освіти, культури, соціального забезпечення, охорони навколишнього середовища – 19% витратків держбюджету, і надто

великими є витрати на загальнодержавні і апаратні потреби – 22,2%. Надвеликими є також асигнування у сферу виробництва (16% витратків) і мізерними – в науку та інновації (3,9%).

Структура витратків показує відсутність пріоритетів державного фінансування і зумовленість цієї структури інерцією минулих витрат бюджету та необхідністю фінансування критичних проблем (покриття заборгованостей і боргів минулих років — 24,7%, ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи — 7,5%).

8. Бюджетна система України залишається **гіперцентралізованою**: частка витрат регіональних і місцевих бюджетів всіх рівнів складає лише 32,6% у витатках зведеного бюджету, з них 3,4% надходять як субсидії центрального бюджету. Це обумовлює занадто малі обсяги фінансування гуманітарних, соціальних і комунальних потреб суспільства та їх низьку ефективність.

Узагальнюючи: складання і фактичне здійснення державного бюджету в Україні завдають значної шкоди розвитку економіки і не забезпечують раціоналізацію задоволення суспільних потреб, порушують гармонію інтересів держави і громадян України.

Рекомендації:

Бюджетний процес в Україні потребує активного і термінового вдосконалення у напрямках:

1. Законодавства:

Внесення до Закону про державний бюджет зобов'язання Кабінету Міністрів розробляти показники впливу головних параметрів бюджету (розмірів дефіциту, методів його фінансування, обсягів оподаткування, видів неподаткових доходів, структури витратків, обсягів витрат розвитку) на економічну ситуацію бюджетного і післябюджетного років. Зняття права цього Закону відмінати дію положень чинного законодавства, натомість – супроводження його розгляду і

прийняття внесенням змін до відповідних законодавчих актів. Обмеження змін до проекту бюджету, які можуть вносити депутати в ході його проходження у Верховній Раді рамками корекції статей і обсягів постійних витраток без збільшення їх загальних обсягів, без зміни рівня бюджетного дефіциту, ставок оподаткування, видів відрахувань чи зборів до бюджету. Одночасного посилення директивної функції бюджетної резолюції для бюджетотворчої роботи Уряду, уточнення її обов'язкових складових, зокрема, введення показника мінімальної частки витраток місцевих бюджетів у сукупних витратках зведеного бюджету.

Законодавчого встановлення адміністративної відповідальності Уряду або його членів (віце-прем'єра, міністра фінансів) за невиконання Закону про бюджет в частині обсягів доходів, дотримання дефіциту і зобов'язань із фінансування.

2. Оподаткування і вилучення державних доходів:

Поступового зменшення частки неподаткових доходів, відмовити від вилучення амортизаційних фондів підприємств на державні потреби, започаткування стратегії формування національних фінансових резервів за рахунок частини доходів від продажу майна і товарно-матеріальних цінностей. Зменшення ставки платежів за природні ресурси, скасування зборів до інноваційного фонду і на дорожні роботи, при розширенні замість цього податкової бази (ліквідації пільг) по основних податках – з прибутку, ПДВ, акцизів, а також розширенні кола лідакцизних товарів та обов'язковості акцизних платежів з відповідних імпортованих товарів. Переорієнтації податкових та митних органів на збирання планових доходів, а не штрафів і санкцій. Консолідації доходів всіх позабюджетних централізованих, відомчих чи місцевих фондів (окрім, Пенсійного фонду) до відповідних бюджетів. Законодавчої заборони здійснювати державними чи муніципальними органами непередбачених законами зборів, платежів, податків, внесків, в тому числі до благодійницьких фондів.

3. Бюджетної політики і стратегії:

Започаткування розробки Державного бюджету на 2000 і 2001 роки, виходячи із завдань приросту реальної грошової маси, фінансових накопичень підприємств і населення, валових і чистих інвестицій, золотого-валютних резервів НБУ і перевищення обсягів експорту над імпортом. Передбачення зростання частки державних витрат на освіту, охорону здоров'я, науку, культуру і екологію з 36% у 1998 році до 50 і 55% всіх витрат зведеного бюджету відповідно у 2000 і 2001 роках при одночасному зменшенні частки витрат на утримання державного апарату і правоохоронних органів. Складання проектів бюджетів, якими забезпечується перевищення планових доходів над витратами для використання отриманих прибутків для погашення накопичених державних боргів. Реального планування доходів і витраток Пенсійного фонду з фінансуванням його можливого дефіциту за рахунок витрат держбюджету. Поступового переведення закладів соціальної сфери на фінансування з місцевих бюджетів, паралельного збільшення їх розмірів за рахунок зменшення Державного бюджету. Забезпечення подальшої пролонгації ліквідної частини внутрішнього і зовнішнього державних боргів, виконання державою функції донора внутрішнього грошово-кредитного ринку.

4. Виконання прийнятого бюджету 1999 року:

Передбачення планового скорочення неактуальних витраток (капітальних вкладень, закупки товарів для державних запасів, створення нових органів державної влади, фінансування соціальних закладів підприємств, їх об'єднань і корпорацій, фінансування витрат діючих підприємств промисловості, будівництво і утримання доріг), а також подальшої пролонгації внутрішнього державного боргу з внесенням відповідних змін до Закону про держбюджет ч.р. — всього на 1,5-1,8 млрд. гривень. Одночасного включення до нього додаткових витрат на фінансування дефіциту коштів Пенсійного фонду — на 1,0-

1,3 млрд. гривень.

Виключення внутрішніх державних позичок як засобу фінансування планового дефіциту бюджету, забезпечення його покриття за рахунок зовнішніх джерел.

Збільшення надходжень до бюджету за рахунок більш повного обкладання податком на додану вартість і акцизами імпортованих товарів і послуг, спрямувавши додаткові кошти на фінансування поточних заборгованостей Пенсійного фонду.

Розділ III

Тіньова економіка і державна політика: суперечливий взаємозв'язок

Однією з визначальних характеристик сьогоденної економіки є наявність великої і зростаючої в масштабах її тіньової частини.

Під тіньовою пропонується визначити економічну діяльність, що відбувається всупереч законам, фінансовим і етичним нормам нашого суспільства, а також праця в сімейних господарствах для внутрішніх потреб сімей.

Слід зауважити, що наявність тіньового сегменту не є специфікою сьогоденної напівринкової-напівмафіозної економічної системи — тіньовий бізнес існував і в часи планово-командного господарювання. Мабуть, всі пам'ятають «цеховиків», контрабандну і підпільно-валютну торгівлю, списання бою, утриски, псування продуктів на базах, приватні транспортні послуги і т.п. Можна згадати також про збентежену реакцію М.Хрушова, коли йому вперше розкрили очі на масштаби неврахованої в балансах і надходженнях валюти від продажу нафти і газу за кордон. Нагадаємо і про обсяги не виробленого в ті часи суспільного продукту, але приписаного в бухгалтерських звітах для рапортування про виконання і перевиконання соціалістичних планів.

Проте саме в останні роки тіньова економіка в зовнішній частині перетворилась у соціально небезпечне явище, коли вона є перешкодою самим передумовам існування українського суспільства.

Це сталося, в першу чергу, через обсяги і темпи зростання тіньового сектору, його суттєвого впливу на суспільну мораль, державно-правові відносини, економічну і публічну політику, а також через невинне скорочення загальнонаціональних ресурсів фінансування таких соціальних інститутів, як освіта, культура, виховання дітей,

охорона здоров'я, наука, екологія, забезпечення інвалідів, старих та непрацездатних.

За експертними оцінками в 1998 році біля 2/3 валового внутрішнього продукту України відтворювалося у тіньовій сфері і не включалося в процес перерозподілу на загальнонаціональні потреби. За останні два роки питома вага тіньового сектора зросла з 50 до 60%. Фактично ВВП склав у 1998 р. не 104 млрд. гривень, як називається офіційною статистикою, а приблизно 240-250 млрд. гривень.

Якби тіньова економіка не перевищувала 20-25% ВВП, як це є в країнах Центральної Європи, які теж входили до соцтабору, то бюджет України міг дорівнювати не 30, а приблизно 65 млрд. гривень. Ми могли б майже втричі збільшити фінансування соціальних потреб, а середній розмір пенсій підняти з 60 до 140-150 гривень на місяць.

Слід зауважити, однак, що не всі складові тіньової економіки є соціально-шкідливими для суспільства. Тіньова сфера містить в собі:

1) не враховану офіційним обліком і звітністю, а отже приховану від оподаткування легальну діяльність підприємств, компаній, приватних підприємців;

2) нелегальну, в тому числі контрабандну, антизаконну, кримінально-злочинну діяльність тих чи інших осіб;

3) надання за окрему плату державними і місцевими службовцями позафункціональних послуг суб'єктам економіки і громадянам, які визначаються словом корупція;

4) незарєєстровану економічну діяльність громадян України для задоволення власних потреб сімей.

В останньому випадку тіньова діяльність громадян, безумовно, соціально-доцільна: вона є засобом захисту від безробіття, злиденного життя, є компенсатором невиконання державою функцій пенсійного забезпечення і соціальної допомоги.

В інших випадках сфера тіньової економіки приносить шкоду. Це економічна шкода, бо доходи привласнені в цій сфері, як правило, не використовуються на виробничо-

продуктивні потреби, а йдуть на індивідуальні споживання чи відтікають за кордон.

Це соціальна шкода, бо все в гірших умовах відтворюється людський капітал нашого суспільства. Це шкода державі — її авторитету і виконанню покладених на неї функцій, в тому числі і правоохоронних. Це моральна шкода нашій свідомості, світогляду, культурним і етичним цінностям.

Витоки тіньової економіки треба шукати, в першу чергу, в побудові фінансово-економічних, господарсько-майнових і державно-управлінських відносин в нашій Україні. Приховування і розкрадання стали значно ширшими після, на жаль, дефективних реформ, які породили різного типу бюрократично-господарські спотворення: а) державні холдинги, корпорації і концерни; б) галузеві позабюджетні фонди; в) персональне управління державними пакетами акцій; г) гарантії уряду і міністерств під кредити банків;

д) розподіл відомствами бюджетних субсидій, кредитів Нацбанку чи міжнародних позичок.

Звичними стали і не директивно-планові, і не ринкові механізми бюрократичного розподілу між комерційними структурами для перепродажу електроенергії, газу, тепла, зерна, нафти, ядерного палива, цукру, запасів з Державних матеріальних резервів, транспортних засобів і послуг, передачі через комерційні структури масштабних бюджетних коштів.

Звичними і невід'ємними стали також практика самофінансування і комерціалізація тих державних органів і структур, які фінансуються із держбюджету. Так розростаються:

а) районні і міські позабюджетні, в тому числі валютні, дуже часто, благодійні фонди;

б) внутрішні комерційні структури, які є в системі міліції і армії, уряду і парламенту, освіти і медицини; Академії наук і в Чорнобильській зоні. Існування таких відносин ніби вимушене, але одночасно дозволяє включати

приватно-комерційні фірми в особливо прибуткові операції, з їх допомогою привласнювати і приховувати кошти.

По-друге, масштабним витоком тіньової економіки є подальша тоталітаризація державою економічних відносин в нашому суспільстві: придушення нею інтересів і прав громадянина, підприємств, інших суб'єктів економіки. В цьому плані треба розглядати:

1). домінування інтересів державного бюджету над інтересами підприємств, банків, господарств щодо перерозподілу фінансових і грошових ресурсів нації;

2). надмірний і всезростаючий податковий тиск;

3). порушення норм чинного законодавства нормами закону про бюджет;

4). неможливість судового розгляду неправомірних дій податкових адміністраторів;

5). відсутність реального правового захисту інтересів підприємств судовою і правоохоронною системами;

6). підлив грошових накопичень і заощаджень населення та господарських структур через девальвацію гривні чи ймовірну інфляцію цін заради збалансування витатків державного бюджету;

7). ігнорування державою своїх фінансових зобов'язань перед закладами і інститутами соціальної і комунальної сфери, армії, перед пенсіонерами, незахищеними, вразливими групами людей у вигляді так званої бюджетної заборгованості.

Складається відповідна атмосфера страху перед владою, недовіри і в той же час — для хабарництва, мафіонізації влади на різних рівнях.

По-третє, наявність тіньової економіки пов'язана з нерозвинутістю нашої економічної системи, коли левову частину послуг і товарів виробляють в господарствах патріархального і натурального типу. Ми практично залишилися на рівні феодальної економіки, яка не надає споживанню необхідної різноманітності товарів і послуг, і люди повинні переходити на природне самозабезпечення.

По-четверте, витоком тіньового напівкримінального та підпільно-заможного життя є моральна пригніченість людей, багаторічна звичка красти і приховувати, як єдиний засіб не втратити, не підпасти під конфіскацію чи експропріацію. В якомусь плані — це і безбожність, відкидання моральних і християнських цінностей. І такий деморалізований стан психіки відтворюється сьогодишніми умовами. Можна почути вислови, що злітають, як із вуст політиків, так і журналістів, щодо ставлення до матеріальних успіхів і багатства наших громадян, за якими відчувається ще рабська свідомість, кон'юнктурність, непоборність запліснявілих ідеологічних штампів. Але такі умови є не тільки в ідеологічній сфері: соціально-психологічна деморалізація є наслідком і конкретного шовіністичного відношення державних органів до багатьох активних і самостійних ділових людей.

Отже, для того, щоб розсікти спрут тіньової економіки необхідні радикальні зміни і в:

1). ідеології;

2). економіко-правових перетвореннях (включаючи і перебудову інститутів влади, і сприяння самодіючим економічним механізмам);

3). повсякденній політиці державної влади. Головне значення мають такі інституційні зміни:

а) перехід до інших принципів управління державною власністю;

б) створення умов фінансової, економічної і правової незалежності приватного бізнесу від держави;

в) зміна пропорцій і засобів бюджетно-податкового перерозподілу ВВП між потребами бюрократії і реальної економіки;

г) введення конституційних норм щодо зобов'язань державної фінансової системи перед соціальними інститутами і громадянами України;

д) створення правових і фінансових механізмів гарантованості збереження приватних заощаджень, майна,

інших цінностей громадян, їх господарських об'єднань.

В самій економіці не обійтись без нової культури, яка б включала рівність прав державних службовців та інших громадян, введення етичного і сприятливого ставлення державних органів як до підприємливих громадян, так і до обивателів; якісно краще виконання службових функцій.

Необхідне також викоренення кримінальної складової тіньової економіки і це стосується як корупції, так і заборонених видів діяльності контрабандного товарообігу.

Не можна забувати, що ця частина своїми причинами має як соціальні передумови, так і вади законодавчого та правоохоронного походження. Її не можна побороти, нехтуючи тією чи іншою стороною.

Загальний висновок я зробив би такий:

Сьогоднішній соціально-деформований стан нашої економіки відповідає стану нашого суспільства, в якому залишилась структура і мораль тоталітарної системи. суспільства в основній частині малокультурного і морально-зламаного в минулі десятиліття.

Потрібна, у відповідних напрямках, колосальна робота. Під загрозою розвиток нації і умови життя кожної людини.

Стенограма засідання МДК від 21.01.1999р.

м. Київ, малий зал Будинку профспілок, 16³⁰.

Учасники:

Базилук Антоніна Василівна — завідувача відділом НДІ Мінекономіки України;

Кужель Олександра Володимирівна — голова Державного комітету з питань розвитку підприємництва;

Лановий Володимир Тимофійович — президент Центру ринкових реформ, доктор економічних наук;

Лисицький Віктор Іванович — керівник групи радників Голови правління Національного банку України;

Мусяка Віктор Лаврентійович — колишній заступник голови ВР України, один з лідерів об'єднання «Вперед, Україно!»;

Пинзеник Віктор Михайлович — народний депутат України, голова партії «Реформи і порядок»;

Сирота Михайло Дмитрович — народний депутат України, керівник депутатської групи «Трудова Україна»;

Черняк Володимир Кирилович — народний депутат України, заступник голови комітету ВР України з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій;

Чорновіл В'ячеслав Максимович — народний депутат України, керівник фракції Народного Руху України, голова Народного Руху України;

Чурилов Микола Миколайович — президент «Соціс Геллап Україна»;

Шнайдер-Детерс Вінфрід — керівник представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні.

ЛАНОВИЙ: Вітаю учасників засідання дискусійного клубу «Економіка і політика», гостей, журналістів і пропоную розпочати розгляд питання, яке є дуже неоднозначним і неприродним. Це — взаємозв'язок між тіньовою економікою і державною політикою. На жаль, тіньова економіка за останні роки розростається і стає однією з домінантів і нашої моралі, і наших політичних інститутів, і нашої фінансової системи і завдає відповідної шкоди в різних аспектах життя нашого суспільства. Але не лише в останні роки склалася така ситуація: тіньова економіка існувала і раніше. Якщо ми згадаємо радянські часи, то ні для кого не є секретом існування різного типу контрабандної торгівлі — джинсами, цигарками, підпільної валютної торгівлі, приватних транспортних послуг, «утруски» у транспорті під час перевезень, чи «псування» овочів на складах і таке інше...

Згадаємо і такий компонент радянських часів, як масові «приписки», які насправді входили до балансової

звітності, але не давали суспільного продукту. І були такою ж складовою нелегальної, фактично тіншової економіки. Але, на жаль, в останні роки існування і розростання тіншової економіки створює перешкоди для існування розвитку вже самого нашого суспільства. У першу чергу — відтворенню його соціальних інститутів: освіти, охорони здоров'я, вихованню дітей, допомоги інвалідам, малозабезпеченим і т.д., тобто наш людський потенціал має все гірші і гірші умови для відтворення. А це робить проблематичним розвиток самої української нації.

Можна ще зазначити, що за своїми масштабами тіндова економіка зараз за експертними оцінками досягає 60%, що, можливо, трошки більше від ВВП. Тобто ми маємо ВВП не 100-104 млрд. гривень у 1998 р., як офіційно він оцінюється, а десь понад 250 млрд. гривень. Якби ми мали тінвову економіку меншого обсягу, таку, як у центральноєвропейських країнах, що теж були у соціалістичному таборі, — 20-25%, то ми б мали зовсім інші показники. Скажімо, бюджет був би не 30, а 65 млрд. гривень і могли б підняти середній рівень пенсій з 60 гривень сьогодні до 140-150 гривень, на рівень життя, вищий від межі малозабезпеченості.

Недооцінювати такої обставини ні у соціальному, ні у політичному відношенні не можна.

ШНАЙДЕР-ДЕТЕРС: Вельмишановні панове депутати Верховної Ради, пані та панове! Вітаю вас від імені Фонду Фрідріха Еберта на третьому засіданні міжнародного дискусійного клубу «Економіка і Політика» — «Еко-Пол».

Тема сьогоднішнього засідання є для мене, висловлюючись дуже стримано, — надзвичайно багатогранною. «Там, де багато світла — багато і тіні» — так звучить німецьке прислів'я, що, відверто кажучи, не зовсім пасує до економічної ситуації в Україні. Насправді, тут тіні вистає, бо значна частина української економіки процвітає саме у тіні. А от той сектор промисловості, що контролюється за кількісними та фіскальними показниками, на жаль, випромінює лише кволе світло.

Дерегуляція та зниження податкового тиску, безперечно, є тими політичними інструментами, які могли б виконати таке завдання. Я гадаю, що виходу підприємницької ініціативи з тіні на світло сприятиме не посилення державного контролю, а його послаблення.

ЛАНОВИЙ: Ясно, що різні складові тіншової економіки треба по-різному вивчати і по-різному боротися, допомагати виводити соціально-корисну діяльність із тіні, а щодо кримінальної, злочинної — знаходити способи їхнього поборення і вилучення з нашого життя, із нашого побуту.

Але для того, щоб вирішити ці проблеми, важливо визначити основні їх витoki, джерела, визначити основні сили формування тіншової економіки. І тут, мені здається, теж можна виділити декілька головних тенденцій.

В першу чергу, на мою думку, тіндова економіка формується внаслідок того типу організаційно-економічних заходів, які умовно називаються у нас «ринковими», а фактично є формами злиття бюрократичних і господарських структур, різного типу новоутворення чи точніше — спотворення. Такі, як державні корпорації, концерни, АТ, такі форми, як управління державними пакетами акцій окремими персоналіями, такі, як утворення галузевих позабюджетних фондів, такі, як гарантії уряду під різні кредити комерційних банків, такі, як розподіл у багатьох випадках цих кредитів, а також міжнародної допомоги.

Іншою складовою таких спотворень є те, що представники державної служби по-своєму зрозуміли свою участь у регулюванні економіки. Фактично ми прийшли до того, що бюрократичні структури і недирижуваними плановими, і неринковими методами втручаються у перерозподіл багатьох продуктів і ресурсів: енергетичних, зерна, цукру, транспортних послуг, і тепла, і нафти... І сприянням перерозподілу бюджетних коштів через комерційні структури. Тобто — відбувається такий бюрократичний диктат над нормальним розподілом ресурсів економіки.

Ще одним напрямком, я б сказав, «дефективних реформ» є певний перехід на самофінансування і комерціалізацію самих державних органів, що утримуються за рахунок бюджету і повинні проводити не комерційну діяльність, а державну — політичну, адміністративну. Відомо, що комерційні структури існують вже і в армії, і в міліції, і у Верховній Раді, і в уряді, і в чорнобильській зоні й у інших місцях, де це не відповідає призначенню.

Ми знаємо, що скрізь по Україні створюються різноманітні районні позабюджетні фонди, у тому числі валютні. Жодним законодавством вони не регулюються і є засобом певного привласнення і використання коштів тими чи іншими особами. У тому числі — під виглядом благодійницьких, чи фондів підтримки культури, мистецтва і т.д. Але кожен підприємець у тому районі сплачує негласні податки до таких фондів. Це створює і відповідну моральну атмосферу, і можливості для корупції, і для організованого зрощення влади і економіки, а значить — й «мафіонізації».

Ще одне джерело розростання тіньової економіки — це збереження тоталітарних функцій держави над економічними процесами, над соціальними процесами, величезний державний патерналізм, який фактично лише на словах є захистом державних, національних і суспільних інтересів, а насправді завдає величезної шкоди. Я назву такі принципи, що домінують в наших діях. Це — пріоритет інтересів бюджету над пріоритетом усіх суб'єктів господарювання, населення щодо розподілу грошових і фінансових ресурсів нації. Заради цього ми підриваємо можливості відтворення рівня життя, споживання і, фактично, — ринкових відносин. Заради такого патерналізму у нас домінують супервисокі податки і виснаження суб'єктів економічного господарювання, заради таких «високих цілей» у нас неможливо захиститися від неправдивих, неправомірних дій податкових адміністрацій: неможливо ні звернутися до суду, ні повернути гроші з

бюджету, якщо вони вже відраховані у бюджет. Заради «високих цілей» збалансування доходів і видатків бюджету у нас підривається грошова одиниця, і ми вже можемо очікувати її черговий стрибок у цьому році чи інфляцію, що завдає шкоди і збереженню капіталів, і заощадженням населення. Отака мораль тоталітарної держави у нас залишається. Ми всі успіхи ніби пов'язуємо з державою, а насправді вирощуємо колоса на глиняних ногах.

Я ще на одну річ хотів би звернути увагу: фактичне ігнорування державою своїх функцій щодо фінансування бюджетної сфери, соціальних закладів, армії, пенсіонерів, шляхом так званої бюджетної заборгованості. У сучасних цивілізованих країнах невиконання урядом своїх фінансових зобов'язань перед тими чи іншими суб'єктами життя в країні веде до конституційного розгляду дій уряду чи окремих посадових осіб. У нас це лише констатується щорічно, усіх глядять по голівці, і ніхто ні за що не відповідає. А я думаю, що через те, що, скажімо, міністр фінансів не відповідає за виконання бюджетних зобов'язань перед державою, він тому і не відповідає за правдивість розрахунків доходної частини бюджету, коли його розробляють і приймають. Йому це «до лампочки», тому що він завжди каже: «Це — галузеві не забезпечили доходну частину».

Я хотів би звернути вашу увагу, що розростання тіньової економіки має і таку моральну, я б сказав, складову — пригнічений стан наших людей, зневіра до влади, зневіра у державу, внаслідок багатодесятилітнього існування у такій тоталітарній державі, коли майно, заощадження, власність можна було мати лише ховаючи щось від держави. Ця боязнь держави існує і в наших умовах. Навіть в ідеологічному плані зараз можна почути з вуст і політиків, і журналістів багато штампів і догматів минулого стосовно тих наших людей, які працюють, які активні і мають певні успіхи і багатство.

ПИНЗЕНИК: Говорячи про масштаби тіньової

економіки, я думаю ми усвідомлюємо, що говоримо не про якийсь особливий сектор економіки, а про певний зріз економіки. Бо тіньова економіка нерозривно зв'язана з офіційним сектором. І ми усі є учасниками тіньових оборотів, не завжди це усвідомлюючи.

Мабуть, до тіньової економіки треба відносити ті сектори, які не сплачують податки. Правда, Україна є специфічною державою, де є законодавчі норми, що дозволяють не платити податки. Наприклад, Україна практично не пробувала — і правильно — оподатковувати натуральне господарство. Тут податки не сплачуються. Але Україна дозволила собі таку розкіш — звільнити від оподаткування або цілі сектори економіки, або — що ще страшніше — відкрити кордони по окремих місяцях по звільненню від оподаткування або звільнити від оподаткування окремі структури. Ці сектори не платять податків, але на цілком законній основі це одна третя, яка свідомо ухиляється від оподаткування.

Я вам назвав кілька причин існування і хотів би ще раз наголосити: особливий зріз цього потворного явища пов'язаний з відсутністю реформ в Україні. Ця проблема не самотійна, вона зачіпає усі аспекти зміни економічної системи України.

Я б назвав кілька глобальних причин, про які В.Лановий вже говорив:

Перша глобальна причина пов'язана з відсутністю прозорості в економічних стосунках або з відсутністю чітких правил гри. Можна назвати кілька секторів, де це відбувається: у сфері приватизації, у сфері витрачання бюджетних коштів. Немає чітких правил. Наприклад, умови приватизації: перемагає той, хто дає вищу ціну і ще деякі умови. І в кінці — приписка чиновника: «та інші умови». Оце і дозволяє чиновнику завжди відібрати той варіант, який йому більше милий до серця, до душі чи до кишені.

Такі речі відбуваються у бюджеті, і ми це бачимо: коли у багатьох містах приходять нові мери і раптом починають

мінати бруківку. Потім з'ясовується, що цю бруківку виготовляє підприємство, близьке до дружини, знайомої, коханки того мера. Причина тут — у відсутності прозорості в деяких економічних аспектах.

Друга причина. Надмірна зарегульованість економіки. Перша і друга причини пов'язані з таким явищем, яке називається «корупція», з хабарництвом. Це те, що держава втручається у процеси, які не є функцією держави, і держава повинна дати тут свободу. Мова йде про існуючий режим реєстрації підприємств, існуючий порядок ліцензування, наявність квот на експорт у деякі країни, надання судових функцій органам виконавчої влади, наприклад, права позасудового арешту рахунків. Тут або хабара доводиться платити, або змиритися з тим, що твоя інвестиція зникла. Монополізація окремих секторів економіки. І тут має запрацювати принцип, відомий у світовій практиці: «чим менше держави, тим більше економіки», тим більше світла і менше тіні. І останні причини, які можна було б об'єднати, це — існуюча податкова система... У нас чомусь роблять наголос на високих податках. З цим я абсолютно згоден. Але у нас забувають про другу частину — мало того, що треба знижувати податки — особливо нарахування на заробітну плату — бо є другий аспект цієї проблеми (і в Україні його дуже не люблять, бо, чесно кажучи, у нас немає культури сплати податків) - незалежна Україна виникла на базі України радянської. Податки люди не платили, за них платили державні підприємства. І дуже важко їм переходити на систему, коли треба платити податки самому. То мусить бути другий аспект зниження податкового тиску — відсутність механізму непрямого контролю за повнотою оподаткування — те, чого в Україні немає. Тут я багато прикладів міг би навести: деякі громадяни декларують доходи у 5-7 тисяч гривень, декларуючи одночасно у власності 5 найдорожчих автомобілів, що знаходяться у них на правах приватної власності.

Я не бачу можливості врегулювати ці проблеми, хоча

вони будуть вирішуватись довго і тяжко, бо чим більший масштаб тіньової економіки, тим тяжче ці проблеми врегулювати, крім дуже швидких, рішучих реформ. Чітке встановлення тих функцій, які повинні виконувати держава: вона повинна тільки встановити "правила гри" і не втручатись в економіку забезпечення "прозорості" у стосунках, у проведенні податкових реформ і майнового забезпечення виконання взаємних фінансових зобов'язань.

ЛИСИЦЬКИЙ: Коли оцінювати нашу тіньову економіку, то я хотів би звернути вашу увагу на те, що дебіторська і кредиторська заборгованість підприємств зростає шаленими темпами — вони ростуть значно швидше, ніж темпи зростання будь-яких показників у номінальному вигляді. Другою за темпами зростання є грошова маса, але дебіторська та кредиторська заборгованість зростають, повторюся, вражаючими темпами. Не важко оцінити, що стоїть за цими темпами зростання. Це, перш за все, приховування від оподаткування, розгортання тих оборотів, що взагалі не базуються на ринкових засадах, а на формах обміну — за принципами, з якими Європа розпрошлася десь у 16-17 століттях. Але головне, що це дуже надійна підвалина і надійний спосіб уникання від сплати податків. На превеликий жаль, наша податкова адміністрація не дуже звертає увагу на дебіторську і кредиторську заборгованість — вони намагаються шукати "живі гроші", а їх важко знайти на розрахункових рахунках, тому що реальний обмін результатами праці все більше йде на умовах бартеру.

Друге. На мій погляд, ще один головний фактор, що спонукає до розвитку тіньової економіки — погані і дуже погані умови для ведення підприємницької діяльності, більшої господарської діяльності. Умови ці ще більше погіршуються. У колишньому СРСР взагалі не було традиції сплати податків. Підприємства навіть не сплачували податки. Я 9 років очолював економічну службу великого заводу і добре пам'ятаю, що нам все це фактично

розподілялося. І коли завод працював непогано, то якщо у нього щось не складалося із стосунками з бюджетом, ці проблеми, як кажуть, "вирішувалися". Як я зараз розумію, значною мірою за рахунок емісії Держбанку СРСР. Не було таких традицій. Те, що у нас розгортається останніми роками, дає відповідь, чому у нас розгортається тіньова економіка.

За моїми підрахунками, податкове навантаження на підприємства, принаймні в офіційному секторі економіки, вирросло за роки незалежності приблизно у 6 разів. Тобто — у 2 рази впав ВВП і у 3 рази (приблизно) зріс сам податковий прес. $2 \times 3 = 6$.

Зрозуміло, що для підприємств, для економістів, для директорів, які не мали досвіду ведення господарської діяльності у ринкових умовах, таке зростання податкового пресу спонукало до переведення діяльності у тінь. Мені здається, що вести мову про радикальне зниження оподаткування зараз дуже важко, тому що це значною мірою політична задача, тому що треба зразу ж ставити умови про зниження бюджетних витрат. Але — чому ще й досі існують такі жahlіві обмеження господарської діяльності, як скажімо, «Картотека №2»? У тій нелогічній соціалістичній системі «Картотека №2» була абсолютно логічним інструментом. Тому що в умовах постійного перерозподілу оборотних коштів «влітали» на цю картотеку лише найгірші підприємства. Тепер на ній «сидять» майже усі. І «Картотека №2» існує, і операціоністки-дівчата у комерційних банках вирішують долі заводів, у той час, як за законом перед Богом, перед своєю совістю, відповідальні за долі заводів їхні директори і головні бухгалтери.

Якщо визначати головні напрямки боротьби з тіньовою економікою, то суперголовним має бути покращення умов ведення підприємницької діяльності. Усі мають розуміти, що це одна з найповажніших професій у державі. На превеликий жаль, сьогодні до неї ставлення — "не дуже", особливо, у чиновницьких колах.

ЛАНОВИЙ: Слушна інформація про недостатність податкової культури, у наших умовах її так просто не прив'єш. Але у той же час, у нас, дійсно, для малих підприємств існує система оподаткування, а для великих — існує система звільнення від оподаткування.

КУЖЕЛЬ: Я, на відміну від пана Лисицького, на 100% згідна з попередніми виступаючими. Може мій наголос на деяких питаннях і викличе тут дискусію, я на це розраховую. По-перше, з ким треба боротися: з тими, хто у тіні, чи — із самою тінню? Я ставляю наголос на боротьбі саме із тінню. Звідки вона береться? З тих же умов, що створюються законодавчими і підзаконними актами.

Наприклад. Яким чином у нас з'явилися автомобілі, що приходять, оминувши митницю? При проведенні деякими силами закону про наш національний автомобіль, ми знаємо, що тільки у порівнянні з 1997 роком ми не отримали десь \$350 млн., заборонивши перетин кордону автомобілів, яким більше 5 років. Додайте до цього масла, запасні частини і т.п. До того ж — машини як йшли, так і йдуть. Це є — контрабанда.

Рибні продукти. Поставили на них дуже великі податки. А вони йдуть через Польщу, бо Польща встановила умови, за якими усі товари, що не виробляють у Польщі, надходять у цю країну без податків. Три місяці там була дуже гучна "рибна" справа, й на цей час у нас усі підприємства, що займалися рибом, мали дуже пристойний вигляд. Минув час — все відновилося, знову пішла контрабанда, знову ціни усі впали. Приміром, червона ікра: якщо сплатити усі податки, вона не може коштувати стільки, за скільки вона стоїть на полицях наших магазинів.

Щодо питань реєстрації. За новим положенням в Україні можна зареєструвати фірму за 5 днів. Такого немає навіть у США. Але у нас на сьогодні — 28 організацій, що мають право контролю. У нас сама влада влаштована таким чином, що вона не виконує укази, прийняті тією ж владою.

Питання дерегуляції — як кажуть, дуже доброї регуляції — потребує при проведенні будь-якого акту

розрахунку — скільки це коштує для держави? Коли ми запроваджували ЕКК — хто-небудь рахував, скільки це буде коштувати державі і підприємцям? А потім треба зберегти ці розрахунки і через рік подивитися, чи отримали ми ці гроші? А якщо ми їх не отримали — хто буде відповідати? Сьогодні вже тричі робили спробу зміни ЕКК. А сплачують все підприємці. Сьогодні згідно закону, 28 організацій мають право контролю.

Щодо реєстрації — велике прохання до ВР зробити зміни, аби "ТОВ" зменшили мінімальний статутний фонд, сьогодні він 37 тис. гривень. Малі підприємства не можуть зареєструватися, тому що немає початкового капіталу.

Про податки. Колись, ще при Горбачові, МП платило перші 3 роки дуже малі податки, якщо ж воно ліквідовувалося за цей час, то виплачувало податки у повному обсязі.

Ще одне питання — штрафи і пені. Сьогодні у нашому комітеті зроблено аналіз: 2000(!) документів регламентують питання "Штраф і Пеня". Сьогодні, якщо вас перевіряє податківець і знаходить порушення на 7 гривень, то ви сплачуєте штраф у 170 гривень. Ми готуємо пропозиції і дуже просимо підтримки, аби усі штрафи і пені йшли тільки до державного бюджету, через систему казначейства і щоб штраф і пеня не були більші, ніж самі порушення.

СИРОТА: Спостерігаючи за складом сьогоднішнього "круглого столу", я побачив, що жоден з нас не займається у тіньовому секторі тіньовою економікою. З одного боку це приємно, з другого — дещо послаблює дискусію. А з третьої сторони — серед нас немає тих, хто має локалізувати і знижувати цю тіньову економіку. Зокрема — Уряд. Починають відбуватися зовсім цікаві речі: коли уряд виносить бюджет 1999 року чи програму діяльності Уряду, то в жодному з цих документів немає й натяку на те, що у нас існує тіньова економіка. Більше того, Уряд робить вигляд, що її у нас немає. Так само робить і Парламент, коли розглядає ці документи. Чи є хоч слово про тіньову

економіку у бюджеті 1999 р. ? Немає.

Виявляється, що тіньова економіка в Україні — це священна корова. І от у сьогоднішній дискусії можна було почути: у цієї корови отакі роги, стільки-то вона дає молока, скільки вона з'їдає корму? Але хто її годує? Чого вона тут пасеться? І як її можна зарізати? Мало хто поки що дає пояснення, хоч зрозуміло, що це дуже важко.

Я вважаю, що коли в силу соціалістичного укладу економіки розпався Радянський Союз, у новостворених державах не було іншого вибору, як орієнтуватися на розвинуті держави з розвинутою економікою, де одним із пріоритетів є приватна власність. В Україні, як на гріх, не було зовсім приватного капіталу. А це один із складових і головних чинників ефективної роботи ринкової економіки. Таким чином, в Україні терміново треба було накопичувати первинний приватний капітал. Як це зробити в умовах абсолютної законності, абсолютної прозорості та ще й в умовах, коли попередньою тоталітарною системою були зруйновані усі інститути нашого соціального організму? Це призвело до того, що найефективнішим способом і за формою, і за методами накопичення первинного капіталу стала тіньова економіка. І як не дивно, вона тут, на мою думку, відіграла позитивну роль в розвитку нашого суспільства.

Ми бідкаємося, що всі уникають податків. А давайте подивимось, як у нас податки використовуються? Наскільки ефективно зібрані податки використовуються нашою державою? Можу вас запевнити, що тіньова економіка у десятки разів ефективніше використовує ті гроші, які вона могли б сплатити у податки нашій державі. Проаналізуйте, скільки податків ми збираємо через ПДВ, через акцизний збір — з людей і скільки ми віддаємо людям?

Виявляється, що ми левову частку збираємо з людей, і вкладаємо ці податки у державний чи ще бог знає який сектор, не повертаючи їх людям. То навіщо ж тіньовій економіці підтримувати таку систему?

Зрозуміло, що тут є й інший бік: зростання злочинності, втрата довіри до влади і руйнація демократичних інститутів. І тут виявляється підтвердження того, що будь-який розвиток є боротьба і єдність протилежностей. З одного боку нам треба побудувати демократичне розвинуте суспільство, з другого — ми це сьогодні робимо за допомогою накопичення первинного, тіньового капіталу. Чим динамічніше йдуть ці процеси, чим більше протистояння і протиріччя, тим більше йде розвиток. І ми вже сьогодні бачимо, що дійшли майже до кульмінаційної фази. В Україні, як і скрізь у світі, вже сформувалися основні фінансово-промислові корпорації, які сьогодні дуже добре представлені у Парламенті, які мають свої партії і відстоюють зовсім конкретні економічні інтереси фінансово-промислових груп. Сьогодні ця система підійшла до завершення, фінансово-промислові групи розкручують гонку президентських виборів, щоб закріпити своє панівне становище у суспільстві. В принципі, це теж позитивно. Що, на мій погляд, буде відбуватися далі? Оскільки до президентських виборів закінчиться вже і процес приватизації, і буде сформована необхідна кількість приватного капіталу у цих фінансово-промислових груп, і я теж переконаний, що президент буде обраний не лівого переконання, а знову ж таки близький до форм нашого з вами світогляду, — учасників, зібраних за цим столом, — то після обрання президента створюється об'єктивні умови для різкого скорочення тіньової економіки. Тому що самі учасники процесу, які сьогодні прекрасно представлені і в уряді, і в адміністрації президента, і у Верховній Раді, і в регіонах, дуже зацікавлені у підтримванні цієї тіньової економіки. Так от, коли закінчиться уже перерозподіл державної власності, настане інша ситуація. Ті 5 чи 7 фінансово-промислових груп, які сьогодні сформувались у тіні, будуть вже зацікавлені зовсім в іншому — у легалізації, і у прозорості економічних процесів. Щоб не допустити двох речей: з одного боку, треба отримати максимальні прибутки

з підприємств, які без сумніву належать тільки їм, з другого — потрібно різко згладити соціальні напруження, щоб не втратити те, що вже належить їм. І я глибоко переконаний, що Верховна Рада тоді буде працювати (після президентських виборів) на 95% над економічними процесами, і ідея реформування податкової, фінансово-кредитної системи, митного кодексу буде вирішена у найближчий рік-півтора максимум. Цією ще Верховною Радою.

У цьому нам ще допоможе і тиск, який вже сьогодні виникає з боку міжнародного співтовариства — у плані надмірної корупційності і тінізації нашої економіки.

Таким чином, на мій погляд, у цих негативних процесах є великий позитив, і я думаю, оте розуміння механізмів тіньової економіки, яке виражене у розробці сьогоднішнього засідання — “активна протидія тіньовій економіці” — якраз учасники сьогоднішньої тіньової економіки активно і будуть впроваджувати. А ми їм допоможемо.

ЧОРНОВІЛ: Тільки кілька побіжних думок, тим більше, що тут говорили фахівці-економісти. З точки зору політика, депутата, але не економіста.

Іде суперечка — тіньова і нетіньова економіка. Мені здається, що це — термінологічна неточність; у нас немає офіційної і неофіційної економіки, вони абсолютно злиті. Треба було б її назвати “офіційна неофіційна економіка”.

Скажіть, якщо 14 млрд. гривень надходить у бюджет від податків, а 16 млрд. гривень — не надходить, держава їх втрачає за рахунок пільг, — то куди діваються ці 16 млрд. гривень? Хтось наївно думає, що усі вони осідають у швейцарських банках для тих, хто це “заробив”. Нічого подібного — вони широко розподіляються по державному апарату. Зовсім цей зв'язок не суперечливий.

Чим наша тіньова економіка відрізняється від, скажімо, італійської мафії? Коли ми поставили таке запитання, я

згадав, як на Заході поліцейські дорожать своїм місцем, вони можуть втратити багато через якийсь там хабар, а міністри — то їх поставили партії і в разі скандалу можуть бути і урядові кризи, відставки уряду, як це і було в Італії... Так от, у мене виникло таке порівняння: у них — це нормальна піраміда, а у нас — перевернута, коли тих, хто хоче “взяти” значно більше, ніж тих, хто хоче і може щось дати... Через це — ошей абсолютно роздутий чиновницький апарат, який не одержує часом зарплату, або одержує мізерну зарплату, але не дуже нарікає на свою долю, бо їх вже навчили, як це робиться. Вирішуючи будь-яке із своїх питань, у кожному з 10-ти кабінетів людини має щось залишити, інакше у неї нічого не вийде... Отже, у нас ніби перевернута піраміда, починається з гори. І якщо там, на Заході, вибив одну цеглину і можна все знищити, у нас же — нічого не знищиш: поставлять іншого, замурують... Тому у нас такими смішними виглядають оті “резонансні справи”, з яких дуже багато шуму, а потім виходить мильна бульбика.

Невже усі ті люди, яких спочатку затримували з ізраїльськими паспортами, з іншими доказами, а потім випускали — ні в чому не винні? Я в це не вірю. Просто у нас усе зав'язане на самому-самому-самому верху і все так переплутано, що щось там зачепити, це значить порушити усю цю піраміду. А це дуже і дуже небезпечно. Я погоджуюсь з М. Сиротою — у нас іде період нагромадження первісного капіталу, і нехай Європа на нас пальцями не показує — вона пережила те саме. Потім треба цей капітал захистити і вигідно вкласти: створюються фонди, купуються картини, організовується гуманітарна допомога, дарується щось державі і т.д. Очевидно, ми справді, повинні пережити цей період, але якось спробувати його нормалізувати.

І це — третя гілка влади настільки гнила, настільки незформована, щоб хоч якийсь порядок у державі підтримувати у часи накопичення первісного капіталу.

Відносно депутатів-бізнесменів. Чи нормально, коли

бізнесмен стає депутатом? В принципі — так, якщо він відчуває, що може допомогти усьому суспільству, йде у Парламент і стає політиком. Але коли він, аби закону дотриматись, “переробляє” себе з генерального директора на “голову правління на громадських засадах” і продовжує працювати на себе і на якийсь напрямок — це страшенно небезпечно. Починається боротьба лобістських груп у Парламенті: хто кого перетягне. Тут уже інтереси держави відходять на другий план.

Вже нагадували про цьогорічну бюджетну історію. Звичайно, усім хотілося, щоб він був прийнятий 31 грудня. Хіба ми не розуміли, що там іде відверте лобіювання тих чи інших інтересів? Ми мусимо погоджуватися з тим. Думаю, що нам треба подумати і про оту депутатську недоторканість. Звичайно, це треба робити не шляхом референдумів — не дай Боже нам референдумів! Можливо, треба, щоб суспільство так натиснуло на ВР, щоб ми самі повернулися до 90-ї статті Конституції, яка була опублікована без отієї «повної депутатської недоторканості». Там було право завести кримінальну справу, тільки не заарештовувати до суду народного депутата. Але потім О.Мороз повернувся до розгляду того питання і ввів нам оце. І поки можна буде ховатися за оцей депутатський мандат, ми нічого не зрушимо у протидії тіньовій економіці.

ЧЕРНЯК: Шановний консилиуме, дозвольте поставити діагноз і виписати рецепт. Для постановки діагнозу хочу звернути увагу на три симптоми хвороби, які по-різному трактуються.

Перший. Не слід однозначно негативно оцінювати наявність тіньової економіки. Завдяки їй, по-перше, виживає наша економіка і наше населення. Отже, хай живе тіньова економіка. Звичайно, це жарт, але сумний жарт. І він проступає із реальії нашого життя. Тіньова економіка є наслідком тієї економічної політики, що здійснювалась і здійснюється в Україні. Я маю на увазі ті масштаби і ті обсяги тіньової економіки, що у нас є. Тіньова економіка є

всюди у світі, але набагато у менших обсягах і з меншим впливом на суспільство.

Друге. Тіньова економіка створена багато у чому штучно, хоч вона об'єктивно зумовлена, через помилки, дурниці і зловмисні дії. Це — перехрестя інтересів. Через неї реалізуються інтереси економічні, політичні. Якщо існує тіньова економіка, то — кому це потрібно у таких масштабах? В її існуванні зацікавлена кримінальна олігархія і корумпована влада.

Третій акцент чи симптом. Стосовно нагромадження капіталу. Економічний зміст перехідного періоду полягає у первісному нагромадженні капіталу. Ніколи і ніде він не здійснювався чистими методами...

У чому проблема полягає у нас? Іноді говорять, що у нас вже завершується процес первісного нагромадження капіталу. Я і сам так думав, але зараз переконаний, що це не зовсім так. Наша проблема у тому, що нагромаджений капітал не вкладається у виробництво. Якби він вкладався, то все інше було б так чи інакше виправдано доцільністю. Я колись думав: “Хоч скоріш би розкрали, то почнуть піклуватися”. Але виявляється — ні. Вкладають в автомобілі, у нерухомість, у золоті пісуари... Ось у чому проблема нашого перехідного періоду. Фактично відбувається процес розкрадання.

Головна проблема у тому, щоб нагромаджений капітал вкладався у виробництво, у послуги, у відтворення. Стосовно рецепту. Тіньову економіку в її масштабах і з її специфікою породила державна політика. І це є головною проблемою. Тут, звичайно, і спотворена лібералізація, і спотворена приватизація, обмежувальні стримувальні заходи стимулювання виробництва, псевдореформи. Я тут не згоден з В.Пинзеником — у нас відсутність справжніх реформ. У нас часто були псевдореформи, і це часто були зловмисні дії, спрямовані на те, щоб забезпечити умови для самозбагачення окремих людей, груп, кланів.

Отже, нам необхідно міняти політику, що породжує

тіньову економіку. Це повинна бути політика сприяння розвитку вітчизняного виробництва. І це сприятиме виходу економіки з тіні.

МУСІЯКА: Я хочу одразу з'ясувати: тут, мені здається, помилка вкралася у назву засідання. Я б написав так — «Тіньова економіка і державна політика: гармонійний взаємозав'язок». Це буде точніше. І тоді вести розмову значно легше, тому що предмет зрозумілий. Тому що не буває так, щоб тіньова політика не приводила до виникнення тіньової економіки, її розвитку. Так воно у нас і відбулося. І, навпаки, тіньова економіка, розвиваючись, набираючи сили, породжує цю ж тіньову політику, вона її захоплює. У нас фактично відбулося захоплення, «приватизація влади». Відомо — як. Спочатку — потихеньку, коли ми від СРСР відкололися, дотична номенклатура до цього процесу «пристобнулася», потім почала породжувати поряд із собою дуже динамічних молодих підприємців, і зараз ми прийшли до результату: за словами Достоевського, «внизу у нас власть тьми, а вверху у нас тьма власти». У нашого «верху» — влада безмежна. Я це говорю, знаючи предмет. Тому що ми, прийнявши Конституцію, приймаючи масу законів, проявили певний ідеалізм. Ми вважали, що держава на цих засадах сама вже буде функціонувати нормально, у рамках цих законів. А врешті виявилось так: кожна гілка влади діє у режимі, який вони вважають для себе найбільш прийнятним. Виконавча влада діє так, ніби у нас не президентсько-парламентська республіка, а президентська — вони так запевняють президента, ви бачите це по його реакції і йому хочеться діяти саме у рамках отаких, а не у тих, які передбачені Конституцією. Парламент діє у своєму ключі: там теж все залежить від особистостей. Здається, що крім Президента у нас є ще хтось, рівний Президенту. У нас виявляється кілька отаких островків влади, і кожен бере її, за відомим виразом відомого політика, стільки, скільки він може взяти чи проковтнути. А ковтають, фактично, державу.

І виходить, що у нас не держава, а своєрідний Франкенштейн. Сегменти влади, сегменти економіки, сегменти соціальні, сегменти політики. І виходить — нема якогось чітко спрямовуючого центру, єдиної стратегії держави, яка б усе це об'єднувала і робила цілісне, здорове тіло суспільства.

Я тут хочу продовжити тему, яка, можливо, не всім сподобається. Наші неоліберали, наші юні і вже не дуже (10 років вже пройшло) спричинили надзвичайну шкоду суспільству тим, що принизили значення і роль держави в цих процесах. Це страшно річ. Я не знаю, що ще їм дати у руки, що ще вони мають зробити, щоб врешті вони самі визнали: «Так, ми припустилися помилок». Роль держави — вона ж була у їх руках, можна було б державними засобами почати процес і вести лібералізацію економіки і суспільного життя у необхідному напрямку. Були, звичайно, непрості обставини. Представники наших «державників» були у такій ейфорії — «треба будувати нову Українську державу! А те, що було, — то не держава, то уламок радянський». Але ж треба було використати ту державу, а діяли по відомих французьких зразках: зламати державну машину. Але ж на тому місці треба щось вибудувати. Побудова того нового механізму відбувається зараз, але у яких викривлених і страшних формах!

ЧУРИЛОВ: Я хотел бы несколько слов сказать об одном аспекте обсуждаемой проблемы — теневая экономика и предпринимательство. Я хотел бы на эту проблему посмотреть с двух сторон. Прежде всего, — как социолог, а с другой стороны — я думаю, что несколько огорчу г-на Сироту, если скажу, что один типичный представитель теневой экономики все-таки в этом зале сидит. Хотя я в таком аспекте себя никогда не определял, — что я «теневик», — я всегда говорил что я — ученый-предприниматель. Но как показывают наши опросы, теневая экономика и предпринимательство между собой тесно связаны. Об этом даже догадываются наши рядовые респонденты. Вот наш

массовый опрос, который мы проводили, дает основание утверждать, что 90% опрошенных убеждены, в том что, не нарушая закон, заниматься у нас предпринимательством — невозможно. Еще разительнее результаты, когда мы опрашиваем бизнесменов. Такого же мнения придерживаются 96%. И лишь 4% бизнесменов относят себя к людям, которые занимаются предпринимательством, не нарушая законов. Как известно, есть три уровня предпринимательства: так называемый мелкий бизнес, средний бизнес и крупный бизнес. Если мелкий бизнес по моему представлению на 80-85% погружен в тень, средний бизнес — на 50-60% в тени, то крупный бизнес может себе позволить, как в любой цивилизованной стране, погрузиться в тень на 10-15%. Но все равно и первые, и вторые, и третьи так или иначе с тенью связаны.

Я думаю, я не открою ничего нового (если в этом зале нет налоговой инспекции) — и это они тоже прекрасно понимают: когда они приходят к нам с проверкой, то уже не смотрят наши документы, а честно смотрят нам в глаза. Мы тоже честно смотрим им в глаза — и поступаем должным образом, так же честно. И вот по какой причине. Любое наше поползновение полностью выйти из тени на свет приведет к тому, что мы либо тут же разоримся, либо вынуждены будем прекратить свой бизнес. По моим подсчетам, наша компания платит 17 различных платежей, отчислений. Мы провели подсчет: компания как бы небольшая, но мы за прошлый год уплатили государству ни за что, ни про что 150 тысяч долларов. Но другой подсчет показывает, что если бы нам дали возможность работать в нормальных условиях и не так давили этими налогами, то государство не только не потеряло бы ничего, но и выиграло. Вот что наши социологические опыты показывают: года полтора назад мы решили оценить насколько люди, отвечая на наши вопросы, лукавят или не лукавят? Мы задали несколько прямых вопросов, которые могли помочь нам оценить их реальный среднестатистический

доход. Затем этот среднестатистический доход умножили на количество жителей Киева и сравнили с товарооборотом, который официально представляется статистикой. Что мы выяснили? То, что оборот товаров, официально проданного только в магазинах в три раза превысил те цифры, которые называли респонденты, оценивая свой средний доход. Это свидетельствует, что даже отвечая на анонимные вопросы, люди скрывают свои доходы. Как они будут поступать в налоговой инспекции, я думаю, понятно всем. К тому же, зная привычку государства копаться в наших карманах.

Каковы могут быть выходы из этих положений? О них тут уже говорилось, но выгодно ли это государству? На этот вопрос я уже давно не могу ответить... Если теневая экономика выгодна, то кому она выгодна? Если не выгодна, то почему не делается ничего для ее искоренения?

А вообще, в нашей среде предпринимателей считается искусством не организация своего дела, а в том, чтобы уйти (и красиво!) от уплаты всех тех бесчисленных отчислений и налогов, которыми мы обложены. Но к тому же — не нарушая законов. И, к счастью, наши юристы находят эти «дырки» и успешно с этим справляются.

БАЗИЛЮК: Сьогоднішні обговорення викликало у мене такі думки. Ми розглядаємо тіньову економіку у кількох напрямках: ухилення від податків, приховування прибутків і т.ін. Між тим, рівень тіньової економіки, якого досягла Україна, свідчить про те, що це системне явище. Воно виникло не через небажання окремих людей платити податки, а тому, що виникли певні економічні і правові засади реалізації саме такої діяльності. Наші реформи, що починалися 1992 р., повинні були починатися з єдиного центру, комплексно. Але ми проводили ці реформи окремо у сфері фінансів, у сфері соціальної, у сфері виробничій. І не узгоджували їх між собою. В результаті, самі створили такий розподільний

механізм, який спотворив існуючі розподільчі відносини, вразив одні суб'єкти і створив переваги для інших.

Тіньова економіка в Україні має свої певні специфічні особливості. Вона є вмотивованою дією. Я б не сказала, що у нас дуже велике податкове навантаження, якщо розглядати окремі ставки податків, вони не набагато вищі, ніж скажімо у Швеції чи інших країнах. Але у нас надзвичайно великі податки на працюючих! Ми вже протягом 5 років говоримо про скорочення податкового навантаження, а воно — зростає. Більше того, навіть знижуючи ставки податків, коли вони починають діяти, їх питома вага і у структурі собівартості, і у структурі ціни постійно зростає. А зростає тому, що обсяги виробництва падають, а податкова складова — збільшується.

Ось такий приклад. У кінці 1994 року були знижені ставки ПДВ з 28% до 20%, і податок на прибуток був уніфікований до 30%. В результаті мала б знизитися податкова складова, а вона зросла, як і в інші роки. Тому що у нас система некомплексного реформування призвела не до лібералізації, а до анархії у виробничій і іншій діяльності. У нас від початку був ринок монополістичний за формою організації. А ми спочатку лібералізували господарську діяльність, а Закон про підприємництво (п.19) надав право вирішувати її; з іншого боку провели лібералізацію цін, де дали можливість через ціни завищувати витрати, спотворювати структури ціни, заганяти в тінь на легальних основах свою продукцію. Тому у нас немає ніякого регулюючого контролю. На Заході ринок є основним “контролером” результатів діяльності. А в Україні ніхто не керує цим процесом. Я не поділяю думку, що після накопичення первинного капіталу ринок сам почне працювати. Тіньова економіка в Україні вже пройшла три стадії свого розвитку. На кожному етапі з'являвся певний суб'єкт, на користь якого перетікали

ті чи інші капітали. Тому за цим процесом буде третій, четвертий, п'ятий і т. і. В цьому плані ми нічого не зможемо зробити. Тіньова економіка розвивається в результаті хибних методів проведення ринкових реформ. Сама ідея переходу до ринку дуже слушна, але виконання її — дуже погане.

Про шляхи подолання цієї проблеми. Протягом останніх років наш уряд намагався вирішити проблеми за допомогою якихось локальних обмежувальних заходів. Цими методами тіньову економіку ми не знищимо. Вона тому у тіні, що вона високоприбуткова, там зосереджені найкращі уми і, якщо приймається будь-який закон, там одразу знаходять шляхи його оминання. Треба створювати умови, за яких було б вигідно самій тіньовій економіці перейти на легальні засади. А ми останнім часом боролися лише репресивними заходами, і зараз, коли Податкова адміністрація працює досить жорстко, вона не змогла зібрати податки на запланованому рівні.

Сьогодні звучали думки про адміністративну реформу. Основна її задача має полягати у тому, щоб визначити повноваження і відповідальність різних гілок влади; чітко навести у цьому порядок, а у нас зводиться — скільки ми комітетів нових створимо, хто за що буде відповідати. Оце і вся реформа.

ЛАНОВИЙ: Я з вами згоден, адміністративна реформа закінчиться тільки збільшенням органів влади. Реформи стали приводом для обгрунтування адміністративних змін. Процес створення нових бюрократичних робочих місць у вищих державних керівних структурах замість нових робочих місць в реальному секторі успішно відбувається.

Висновки і рекомендації засідання

Висновки:

1. В останні роки відбувається швидке зростання масштабів тіньової економіки, і посилюється її вплив на суспільну мораль, державно-правові відносини, економічну і публічну політику, а також на скорочення загальнонаціональних ресурсів фінансування таких соціальних інститутів, як освіта, культура, виховання дітей, охорона здоров'я, наука, екологія, забезпечення інвалідів, старих та непрацездатних.

За експертними оцінками в 1998 році біля 1/2 валового внутрішнього продукту України відтворювалося у тішовій сфері і не включалося в процес перерозподілу на загальнонаціональні потреби. Якби тішова економіка не перевищувала 20-25% ВВП, як це є в країнах Центральної Європи, то бюджет України міг дорівнювати не 30, а приблизно 65 млрд. гривень. Ми могли б майже втричі збільшити фінансування соціальних потреб, а середній розмір пенсій підняти з 60 до 140-150 гривень на місяць.

2. Тішова сфера містить в собі:

а) не враховану офіційним обліком і звітністю, а отже приховану від оподаткування легальну діяльність підприємств, компаній, приватних підприємців;

б) нелегальну, в тому числі контрабандну, антизаконну, кримінально-злочинну діяльність тих чи інших осіб;

в) надання за окрему плату державними і місцевими службовцями позафункціональних послуг суб'єктам економіки і громадянам, яке визначається терміном «корупція»;

г) незареєстровану економічну діяльність громадян України для задоволення власних потреб сімей.

В останньому випадку тішова діяльність громадян соціально доцільна: вона є засобом захисту від безробіття, злиденного життя, є компенсатором невиконання державою

функцій пенсійного забезпечення і соціальної допомоги.

3. Витоки тішової економіки треба шукати в:

по-перше, деформації фінансово-економічних, господарсько-майнових і державно-управлінських інститутів при їх перебудові від планової системи (виникнення псевдоринкових холдингів і концернів, персональне управління державними пакетами акцій, гарантії уряду під кредити банків, розподіл відомствами бюджетних субсидій, кредитів Нацбанку чи міжнародних позичок), а також бюрократичному втручанні державних і місцевих органів в ринковий розподіл товарів і послуг (між комерційними структурами розподіляється електроенергія, газ, тепло, зерно, нафта, ядерне паливо, цукор; дається дозвіл на бартерні операції, випуск векселів, проводяться централізовані взаємозаліки тощо);

по-друге, у продовженні тоталітарного ставлення держави до підприємств, інших суб'єктів господарювання (домінування бюджетного перерозподілу над фінансово-ринковими розподільчими інститутами; надмірний податковий тиск; порушення законом про бюджет інших чинних законів; наявність позабюджетних фондів і незаконних податків; відсутність правового захисту підприємців від державних органів; правове забезпечення неправомірних і незворотніх вилучень коштів приватних осіб в бюджет; адміністративні перешкоди приватному бізнесу та інше);

по-третє, нестабільності фінансово-економічної та валютно-грошової ситуації в Україні (інфляційні і девальваційні підриви доходів, заощаджень, грошових капіталів; надвисокі відсотки і дефіцит кредитних засобів на ринку; відмова уряду повертати отримані позики; поточні невиллати і заборгованість з бюджету та Пенсійного фонду; неліквідні кредиторська заборгованість, перед бюджетом, заборгованість громадян за комунальні послуги та інше);

по-четверте, у феодальній нерозвинутості економіки: нерізнананітності товарів та послуг, збереженні господарств патріархального і натурального типу, створенні виробничих

підрозділів в армії, медицині, при Парламенті, самозабезпеченні сімей продовольчими та господарськими товарами;

по-п'яте, у морально-психологічному стані людей, багаторічні звички не вірити державі та її службовцям, побоювання неправомірних арештів і конфіскацій, зневіри в можливість довготривалого бізнесу в Україні (через нестабільність політичної ситуації, непослідовності в законодавстві, свавілля чиновників, моральну дискримінацію приватної діяльності).

Рекомендації:

Протидія тіньовізації економіки засобами державної політики має включати:

1. **Зміну умов і принципів перерозподілу прибутків і доходів нації на потреби держави та соціальних інститутів суспільства, в першу чергу шляхом:**

- а) зниження податків, митних і фіскальних платежів;
- б) заборони здійснення незаконних внесків, платежів та зборів;

в) відміни порядку безспірного стягнення податкових платежів, штрафів, пені, санкцій до бюджету;

г) введення права судового розгляду неправомірних дій податкової адміністрації, в тому числі, щодо повернення сум, незаконно вилучених з бюджету.

2. **Забезпечення реальної сукупної фінансової стабільності в країні і монетизація економіки громадян методами:**

- а) запобігання інфляції і девальвації гривні;

б) повного виконання державою своїх фінансово-бюджетних зобов'язань передбюджетною сферою і громадянами з усіх статей Закону про бюджет і недопущення поточної заборгованості з бюджетних видатків та пенсій;

в) відмови від масштабних внутрішніх позичок держави, від суб'єктів господарювання, населення і НБУ для покриття своїх фінансових дефіцитів; направлення грошової емісії НБУ на потреби економіки;

г) забезпечення балансу зовнішніх фінансових надходжень і платежів та зростання золотовалютних резервів Нацбанку;

д) зменшення щорічних зовнішніх та внутрішніх боргових зобов'язань держави і їх покриття за рахунок поточних прибутків державного бюджету.

3. **Реальне ринкове реформування сьогодишньої економіки у саморегуючу, конкурентну і фінансово-прозору систему, з цією метою:**

а) скасування державного чи муніципального втручання в розподіл товарів (електроенергії, палива, зерна, цукру, техніки), в надання кредитів, у встановлення цін, в майнові і боргові операції;

б) створення необхідних ринкових фінансових, посередницьких, судово-правових інститутів;

в) демонополізація окремих розподільчих систем і ліквідація відповідних бюрократично-господарських утворень (державних холдінгів, корпорацій, концернів);

г) поглиблення приватизації державного сектору економіки, заборона на передачу окремим особам "в управління" державних пакетів акцій підприємств змішаної форми власності;

д) скасування "ручного принципу" регулювання митних тарифів з імпорту і встановлення стабільних, рівних і економічно виважених їх значень по окремих видах товарів;

е) введення прямої майнової відповідальності підприємств за своїми борговими зобов'язаннями;

є) законодавча заборона державно-адміністративного тиску на операції комерційних банків; дерегуляція фінансових ринків.

4. **Створення сприятливих фінансово-економічних і етико-правових умов функціонування приватних підприємств і капіталів, в тому числі:**

- а) введення сприятливих норм амортизації капіталу;

б) скасування податку на експорт капіталу;

в) зниження ставок платежів за банківські, нотаріальні та митні послуги;

г) заборона на позасудові арешти рахунків підприємств чи громадян;

д) розвиток системи гарантованих страхових послуг;

е) законодавчий захист приватного майна та заощаджень від конфіскацій, знецінень та позасудових вилучень;

є) спрощення порядку формального заснування підприємств та вилучення капіталу; заборона оподаткування коштів, отриманих від продажу майна чи вилучення грошового капіталу;

ж) кримінальна, адміністративна та службова відповідальність працівників правоохоронних органів за невиконання своїх функцій щодо захисту приватних підприємств та осіб;

з) кримінальна чи адміністративна відповідальність державних чи муніципальних службовців за втручання у діяльність приватних (приватизованих) підприємств.

5. Створення правових, організаційних, економічних і морально-психологічних умов викорінення корупції в органах державної та місцевої влади і служби, для цього:

а) законодавче усунення державних та місцевих органів від виробничих та розподільчих процесів;

б) зміна принципів управління державною власністю, включаючи: розмежування державної служби і господарської діяльності (бізнесу), ліквідацію вузькогалузевих міністерств, відомств, управлінь, введення умов контролю за діяльністю державних підприємств з боку державних фінансово-економічних органів, а також встановлення фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності менеджерів державних підприємств за результатами своєї діяльності;

в) введення законодавчих умов і функцій ефективного контролю за грошово-платіжними і майновими операціями;

г) заборона діяльності комерційних структур в органах влади і правоохоронних органах;

д) підвищення міри кримінально-адміністративної

відповідальності за укриття доходів від оподаткування, хабарництва, службові зловживання, заборонений бізнес, контрабанду;

е) викриття засобами масової інформації не тільки фактів мафіонізації і корупції, а й брутального, нахабного, своєкорисного ставлення державних службовців до інших громадян і зловмисного невиконання своїх функцій.

Розділ IV

Економічна незалежність чи нова економічна залежність України?

Стенограма засідання МДК від 15.02.1999р.

м. Київ, малий зал Будинку профспілок, 16³⁰.

Учасники:

Бершеда Євген Романович — перший заступник Міністра закордонних справ України;

Вітренко Наталія Михайлівна — народний депутат України, голова Прогресивної соціалістичної партії України;

Гесць Валерій Михайлович — директор Інституту економічного прогнозування НАН України, академік НАН України;

Кравчук Леонід Макарович — экс-Президент України, народний депутат України;

Лановий Володимир Тимофійович — президент Центру ринкових реформ, доктор економічних наук;

Лисицький Віктор Іванович — керівник групи радників Голови Національного банку України;

Савченко Олександр Володимирович — голова правління банку «Кредитанштальт Україна»;

Соболев Борис Володимирович — Президент Першої інвестиційної групи;

Суслов Віктор Іванович — народний депутат України;

Удовенко Геннадій Йосипович — народний депутат України, голова Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин;

Хансен Джон — головний економіст Світового банку;

Розділ IV

Хваджа Султан — заступник Виконавчого директора представництва Гарвардського інституту в Україні;

Шнайдер-Детерс Вінфрід — керівник представництва Фонду Еберта в Україні.

ЛАНОВИЙ: Ми розпочинаємо нашу сьогоднішню розмову. Вона присвячена дуже актуальній проблемі — змінення, становлення і розвитку економічної незалежності України, за яку ми і представники попередніх поколінь боролися багато років.

Нарешті ми її формально отримали. Але події останніх років не забезпечили того, чого ми усі бажали. Сьогодні гостро звучать окремі питання, що виявляють певну фактичну залежність від зовнішніх чинників, від міжнародної спільноти, від інших країн. Звичайно, не можна сказати, що Україна може бути абсолютно незалежною від будь-кого. Про це питання не ставиться. Будь-яка країна, чим ширші має економічні стосунки і відносини, чим активніше працює над залученням усіх можливих ресурсів глобального характеру і залученням ринків, тим більше у неї чинників економічного зростання і зростання добробуту.

Україна якраз і належить до країн з розвинутими зовнішніми відносинами. Якщо згадати роки, що передували становленню незалежної української держави, то вже тоді зовнішній оборот України був дуже великим і справляв враження на будь-кого.

У кінці 80-их років імпорту України складав \$57-58 млрд. Експорт України, включаючи і Радянський Союз та інші країни, складав понад \$62 млрд. Звичайно, левова частка припадала на Росію. І баланс торгівлі з Росією був від'ємним приблизно на \$6млрд. За ці роки зовнішній оборот України зменшився. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі теж впало. Так само й рівень торгівлі з Росією й негативне сальдо зменшилися.

Але те, що сьогодні ми вирішуємо політичні і

економічні питання всередині країни у відповідності з певними зовнішньоекономічними обставинами: приміром, чи буде наданий нам кредит МВФ?; або коли нам приходять до сплати документи за постачання товарів зовнішнього характеру, скажімо, енергетичного — все це говорить, що ми не позбулися за ці роки економічної залежності, й вона трансформувалася в іншу форму. І ця проблема стає надзвичайно гострою, особливо стосовно соціальних наслідків і проблем, які переживає наше суспільство під впливом зовнішніх чинників.

ШНАЙДЕР-ДЕТЕРС: Вітаю усіх від імені Фонду Фрідріха Еберта. Ось уже вчетверте нас усіх запрошує на своє засідання міжнародний дискусійний клуб «Еко-Пол».

Дискусія буде точитися навколо питання про наслідки формування нового типу зовнішньої економічної залежності України, про що говорив пан Лановий.

Дозвольте мені висловити одне-два додаткових зауважень. Вони стосуватимуться передусім енергетичної та кредитної залежності України. Я зроблю це, вдавшись до порівняння — можливо, воно буде носити дещо побіжний характер — між двома країнами.

Німеччина є такою ж залежною від поставок енергоносіїв, як і Україна. Але це не сприймається як гостра небезпека для країни, тому що Німеччина вдалася до диверсифікації своєї енергетичної залежності. Вона, приміром, одержує природний газ не лише з Росії, а й з інших джерел. Таким чином, диверсифікація стала для Німеччини засобом знешкодження своєї енергетичної залежності.

Південна Корея у 60-70-ті роки точнісінько так само залежала від кредитів міжнародних фінансових організацій, у тому числі Світового Банку, як сьогодні — Україна. Але на відміну від України, ці кредити інвестувалися у розвиток промислового сектору, а не витрачалися на покриття дефіциту державного бюджету, тобто на державне

споживання. Завдяки своїй орієнтації на експорт, корейській промисловості вдалося звільнитися від односторонньої залежності від міжнародних фінансових організацій. Той факт, що в Кореї протягом позаминулого року спостерігався спад промислового виробництва і те що Корея потрапила в залежність від МВФ, має інші причини. Кореї просто не вдалося паралельно із своїм промисловим розвитком забезпечити реструктуризацію своєї економіки і лібералізацію свого фінансового сектору. Корея тепер вимушена під тиском МВФ виправляти свої помилки, допущені у минулому. А саме спробувати розв'язати той вузол, що історично склався у Кореї між державою, банками і промисловими концернами. Згадані структурні реформи до деякої міри нівелювали успіхи в Кореї в її технологічній модернізації.

На мою думку, Україні варто було б вивчити досвід розвитку Кореї протягом останніх 30 років — як позитив, так, як і негатив.

ЛАНОВИЙ: Я пропоную розпочати дискусію з короткого викладу тих позицій, що пропонуються до обговорення. Я б хотів на початку дати деякі певні визначення.

Що можна називати економічною незалежністю?

Економічною незалежністю можна називати такий стан держави і країни, коли добробут її громадян визначається їх власною працею, станом політичної еліти у суспільстві, політичною культурою у цьому суспільстві і прийняттям відповідних економічно корисних рішень. Тобто залежною може бути тільки та економічна система, в якій політичні й економічні рішення приймаються не на території цієї країни, не відповідними повноважними органами влади і суб'єктами господарювання. І коли у певній державі немає засобів протистояння масштабним втратам, що спричиняються діями інших держав, направленними на односторонню вигоду. Для України це дуже актуально. Можна назвати її як економічно залежною чи нерозвинутою незалежністю.

Які чинники і джерела загрози економічній незалежності України? Перше — це монополія енергетичного постачання з Росії. Це ми відчували з перших років нашої політичної незалежності, коли стрімко зростали ціни на енергоносії, і пізніше, коли вводилися обмеження на торгівлю, на здійснення податків з російського експорту в Україну і за спробою політичного контролю за морськими акваторіями, за структурою флоту. І під час подій останніх років, коли на світових ринках впали ціни на енергоматеріали, Росія продовжувала зараховувати нам борги за старими цінами, вищими від міжнародних. У цьому і виявляється монополія.

Але є друге джерело нашої залежності від Росії. Це — монополія української позиції щодо російської. Монополія — це наша залежність від рішень одного споживача нашої продукції, який довільно обмежує поставки нашої продукції на свій ринок чи вимагає занижених цін на неї. Якщо ми подивимося на наші двосторонні відносини, то саме машинобудування, харчова промисловість, що були орієнтовані на російський ринок і мали найбільший обсяг зовнішньої торгівлі з Росією, і взагалі в українській економіці вони мали найбільшу частку, — саме по них ми втратили свої позиції в Росії. Зараз Україні просто відмовляють в участі у бізнесі військової техніки, високих технологій. Потрібні спеціальні державні дозволи, аби певні регіони Росії купили енергетичні чи транспортні машини; введено квоти на поставки товарів — цукру й інших сировинних матеріалів з України — все це свідчить про монополістичну залежність України від Росії.

За таких умов фактичний баланс зовнішньої торгівлі переверсти у прибутковий режим не вдається, а відтак ми не маємо відповідних засобів для балансування наших платежів. Це перекладається на дефіцит бюджету і переходить у кредитну заборгованість — від зовнішніх кредиторів, а також впливає на піднів матеріального рівня — через інфляцію, девальвацію і інші способи вирішення загальнодержавних фінансових проблем, загальних

зовнішніх платіжних проблем через матеріальні, соціальні умови життя всередині України.

Можна говорити, що кредитна заборгованість, яка сьогодні акумулює такі чинники зовнішньої залежності України, зростає надто швидкими темпами — щороку на 2-2,5 млрд. дол. А оскільки зараз процентні ставки на зовнішніх ринках дуже кон'юнктурно погані для України, а у бюджеті цього року закладено отримання позик ще на \$825 млн. під значно вищі процентні ставки, то є прогнозом, що під кінець цього року зовнішні борги України валютного характеру збільшаться з понад \$10 млрд до майже \$13 млрд. А щоб порівняти ці \$13 млрд боргу з ВВП, а він цього 1999 року складатиме \$31 млрд, то це буде понад 40% від ВВП — зовнішні борги України. У порівнянні з іншими країнами це надто високий відсоток.

Я думаю, що така ситуація викликає певну тривогу: ми можемо дійти до такого стану, коли не буде чим покривати борги. А в умовах кризи власних доходів держава не буде мати для погашення такої заборгованості. Прогресія ж цих заборгованостей призведе до того, що кредитні інститути будуть закриті для України. Може, не варто чекати, поки грім прогримить?

Нічого іншого не вимальовується у перспективі, як нові особливі політичні вимоги від Росії щодо того, аби активніше використовувати Україну як транзитну територію. Така перспектива вже маячить на горизонті наших відносин. Про можливу сплату боргів засобами транспортної інфраструктури і вільним доступом до транспортних артерій. Це найбільш скептичний варіант. Але, скажімо, Білорусія вже перетворилася у транзитну територію і військовий плацдарм для Росії.

Я думаю, що подібний сценарій перебігу подій нікого не задовольняє, і я пропоную саме у такому розрізі й висловити свої погляди.

УДОВЕНКО: Переглядаючи недавно свої архіви, я із задоволенням знайшов буклет, виданий Річардом Шрайвером, — це відомий політичний дипломат США. Він

зголосився у відповідь на пропозицію Постійного представництва України при ООН зайнятися «українськими справами» і сприяти становленню України як незалежної держави. Так от, цей буклет, що мав широке поширення, він назвав: «Сьома за своєю потужністю у світі економіка: відкрита для бізнесу». Вдумайтесь у ці слова! Сьогодні, мабуть, або Італія, або Канада не були б у «Великій Сімці», а була б Україна! Але, ні наша держава, ні наш народ не змогли зробити так, аби дійсно Україна стала сьомою у списку економічно найпотужніших країн світу.

Я бачаю тут дві причини. Ми успадкували розвалено радянську економіку. З одного боку — високо розвинутий військово-промисловий комплекс — 40% потужного ВПК СРСР було в Україні. Тепер він вже не потужний. Традиційні галузі української промисловості — металургійна, вугільна, хімічна — в останні роки за СРСР не розвивалися. Металургія: в Криворізькому металургійному комбінаті й досі працюють два мартени. Жодна країна світу мартенівським способом сталь не виплавляє. Колишній директор мені казав: «Це — для власних потреб...» Ви знаєте, що Україна виплавляла 60 млн. тон чавуну, але в останні роки радянської влади ця цифра у статистичних звітах не з'являлася. І коли я став цікавитися — чому, це ж наша гордість? — Ні, це наша відсталість! Так багато виплавляти чавуну — свідчення нашої технологічної відсталості... Оце ми й успадкували.

Так, можна сперечатися відносно ВПК — які її галузі найрозвинутіші в Україні? Американці вважали, що це — авіаційна та космічна промисловість, далі — сільське господарство, лазерна технологія, гени інженерія. Це у нас було дуже розвинуте свого часу. На жаль, ми не зможемо використати сповна свій ВПК. Це одна проблема, зазначена у прес-релізі: збереження надвисокої енергетичності української економіки. Ми у 4 рази більше витрачаємо енергоресурсів на виробництво продукції у порівнянні з будь-якою європейською країною, про це часто говорить Л.Д. Кучма. То як ми можемо бути кон-

курентноспроможними? Ми платимо \$83 за 1000 куб/м газу, а російський споживач — вдвічі менше. Як ми можемо конкурувати з російською промисловістю?

Сім років у нас були спроби зменшити залежність від російського енергопостачання — і нічого! Нафтотермінал в Одесі ми не збудували, у Бродях — заборонили. Правда, президент відмінив це рішення. З іншими державами ніяк не можемо домовитися, хоча були чудові можливості. Так що ця залежність спричинена не лише зовнішніми, а й внутрішніми факторами — це вигідно декому в Україні.

Хоча треба віддати належне й Росії. За такий товар, як нафта й газ, треба платити готівкою, а Росія нам продає фактично у кредит і вірить, що ми з нею розрахуємося. Хоча тим самим ми ще більше потрапляємо у залежність від неї.

Ще наш ВПК. Ми його якось боязко просуваємо у світ. Років 4 тому я якось генералу Джоелу (це був головнокомандуючий військами НАТО у Європі) говорив: «Ви ж будете переоснащувати війська тих країн, що будуть прийняті до НАТО. А вони оснащені зброєю, виробленою в Україні. То давайте створимо якусь спільну програму». Він почав сміятися. Потім, через півроку, він вже не сміявся. Я запропонував наші танки — вони не гірші американських чи німецьких. Зараз проробляється можливість такого співробітництва. Ми також знаємо про проект літака. Тобто, нам необхідно по-хазайськи використати успадковане від СРСР.

ЛАНОВИЙ: Геннадій Йосипович підкреслив одну дуже важливу річ: економічна незалежність є результатом гнучкості економічної системи, її здатності перебудовуватися на різні ринки, на нові види продукції і нові вимоги для таких підприємств. Від натуральної проблематики треба переходити до фінансово-грошової — були б гроші, валютні надходження, були б виходи на інші ринки, то ми б легше вирішували наші проблеми.

ЛИСИЦЬКИЙ: Дякую, Володимире Тимофійовичу. Але вже на початку свого виступу я хотів би не зовсім

погодитися з деякими формулюваннями з цього прес-релізу. По-перше, я думаю, що про «посилення» нової економічної залежності» мова йти не може. Є формальні ознаки того, що наша незалежність посилюється. Частка Росії та інших країн СНД у нашому зовнішньоекономічному обороті поступово зменшується. Щоправда, — досить слабкими темпами, але ця тенденція — безупинна. Водночас зростає частка країн Заходу та Південно-східної Азії. Тому можна говорити про диверсифікацію. Але це формальні ознаки.

Я б назвав неформальну ознаку. Криза показала, що політична еліта України, при усіх її недоліках, вміє приймати незалежні, принципово важливі рішення. Ми не кинулися за Росією, і це дозволило Україні вистояти. І банківська система України не зазнала таких шалених втрат, як банківська система Росії. І, зрештою, це моє глибоке переконання, ми не втратили можливості відновлення реального економічного зростання у найближчий період часу. Скажімо, з кінця цього, 1999 року.

Якщо вести мову про склад програм, що забезпечуватимуть економічну незалежність України у нових умовах, то я б вважав за доцільне додати Програму диверсифікації зовнішньої торгівлі. Якщо Польща встигла диверсифікувати зовнішню торгівлю, у кінці 1997 року за долар давали 3 злотих і 42 гроші, у грудні 1998р. давали ту ж суму. Польща тому й встояла, що встигла диверсифікувати зовнішню торгівлю. Можу навести також приклади Прибалтійських країн, які у перші роки своєї незалежності провели надзвичайно болючий процес розрубання зв'язків з ВПК Росії. Наприклад, у Литві були 24 великих підприємства ВПК. Причому 22 з них були унікальними для ВПК СРСР. В Естонії були великі підприємства Мінсердмашу, яке виробляло ядерну зброю. Усі ці зв'язки були рішуче розрубані — жорсткий захід — але він дозволив прибалтам більш спокійно перенести російську кризу.

Далі. До програми, яка мала б забезпечувати

досягнення економічної незалежності, я б додав ще одну з умовно назвою «Становлення нормальної господарської діяльності в Україні». Роблю наголос «господарської діяльності» — не просто підприємництва, а щодо усіх, хто працює у реальному секторі економіки.

І ще одну програму — розвиток малого і середнього бізнесу. Ці дві програми дозволяють перевести питання економічної залежності у площину забезпечення її переважно внутрішніми чинниками.

І стосовно кредитів МВФ і СБ. Я думаю, що наша залежність від них була б значно меншою, хоча вони потрібні нам як індикатори, — якби наш уряд спромігся залучити ті кошти, що обертаються у тіньовій економіці. Я хочу нагадати: це тільки гривень — близько 7 млрд., а цифра у \$5 млрд., що часто задується, є надто заниженою.

ЛАНОВИЙ: Віктор Іванович нагадав мені одну фінансову істину. Фінансова залежність однієї країни від іншої зумовлюється не загальною сумою боргів, а структурою, диверсифікованістю цих заборгованостей: чи покладені, образно кажучи, усі яйця в один кошик? Якщо говорити про 1991-92 рр., то єдиним кредитором України була Росія. Наші борги у 3 млрд. через три роки у 4,5 млрд. були боргами саме перед Росією. У мене питання до Віктора Івановича і усіх інших учасників дискусії — про нинішню структуру наших боргів, про їх динаміку протягом останніх років.

ГЕСЦЬ: Дозвольте мені, Володимире Тимофійовичу. Я хотів би зауважити, аби ми не спрощували питання економічної залежності, оскільки поки що, передусім, мова йде про залежність перш за все перед Росією, до стосунків з міжнародними фінансовими організаціями або до зовнішньоторгівельного балансу. Проблема економічної залежності сьогодні є загальносвітовою. Вона складається у контексті країн, що складають периферію, і так званого центру. На це звертають увагу більшість дослідників.

Я хочу зараз згадати думку Джеффри Сакса: якщо у

дискусії між Великою Сімкою або країнами, що ті представляють, не буде рівноправного партнерства з іншими країнами, питання залежності цих країн і світового напруження буде зростати. Цю тезу сьогодні можна розвернути у багатьох складових.

Приклад, як це стосується України. І так само — Росії й інших країн колишнього СРСР. В усіх цих країнах під впливом перш за все зовнішніх чинників, реструктуризація економіки відбулася у напрямку збільшення питомої ваги так званих базових галузей, що мають продукцію сировинної або первинної переробки. І це наслідок реструктуризації.

Інше питання. Наша економічна залежність — далеко не у балансі експорту-імпорту або енерговитратності виробництва. В нашому інституті розроблений проєкт — і є спроба виведення інтегрального показника економічної безпеки України в цілому і його динаміки до рівня порогового значення. За останні 7 років ми втратили від рівня порогового значення на 32,7% нижче. По обсягу ВВП на душу населення від порогового значення, якщо середнє визнається за 50%, то ми маємо тільки 7%. Тобто лише на 14% відстаємо...

Наша залежність, передусім, є результатом нашої ж внутрішньої економічної політики, господарювання, визначення економічних і політичних пріоритетів і т.п.

ЛАНОВИЙ: Ви помітили думку про певну безальтернативність нашого економічного становища по відношенню до світових процесів. Тобто периферія економічного розвитку і сировинне забезпечення індустріальних країн. Втім, як поправляє Валерій Михайлович, альтернатива все ж є.

Водночас, я не можу вважати ситуацію нормальною, коли наш уряд укладає угоду з комерційною чи господарською структурою в Росії. З «Газпромом», приміром, або з іншим постачальником... Російський уряд приймає рішення, вигідні економіці Росії, але такі, що

шкодять українській. А економічна незалежність є якраз такою моделлю, коли будь-які рішення іншої країни щодо розвитку власної економіки не є негативними для розвитку української економіки.

ХВАДЖА СУЛТАН: Тут ми говоримо про економічну незалежність України, і більша частина дискусії стосувалася незалежності із зовнішньої точки зору. Я хочу поглянути на це питання, так би мовити, з внутрішнього боку, з точки зору внутрішньої економічної незалежності. Тому що зовнішня економічна незалежність є похідною від внутрішнього економічного стану. Мається на увазі, що різні учасники економічної діяльності повинні мати змогу вільно приймати рішення щодо свого бізнесу і за умови відсутності будь-якого тиску з боку держави.

Наприклад, візьмемо, приклад величезних державних витрат протягом останніх років. Внаслідок цього відбулося повне витіснення кредитів, і ви маєте наслідок — повну відсутність кредитів для приватного сектору економіки, а ті, що, можливо, й надходить — надзвичайно дорогі. Це стримує економічну незалежність. Якщо окремі підприємства не можуть легко здобути для себе кредити, це стримує економічну незалежність усієї держави.

Другим прикладом можна назвати контроль уряду за підприємницькою діяльністю. У ринковій економіці більшість рішень приймаються керівництвом підприємств, що перебувають у приватній власності і керуються мотивами прибутковості. В Україні понад 5 тисяч великих і середніх підприємств мають у своїх статутних капіталах частку державних акцій. По-перше, якщо кілька бюрократів контролюють діяльність підприємств, прийняття ними рішень, то такий контроль є неефективним; ці бюрократи не вкладали своїх грошей у підприємства і не керуються мотивами прибутку. По-друге, — це не є незалежністю, бо саме підприємство не може вирішувати, яку продукцію випускати, скільки; як робити виробництво ефективнішим. Не існує незалежності стосовно визначення, хто мусить

управляти виробництвом: керівників призначають «згори».

Третій приклад. Нещодавно були запроваджені заходи адміністративного контролю за валютним курсом і торгівлею валютою. Штучно утримувана вартість гривні до долара призвела до того, що долар в Україні — дешевий. Спостерігається величезний попит на долар як з боку населення, так і з боку підприємств. У долларових операціях має місце величезний «чорний ринок». І це спричинило негативний вплив як на обсяги імпорту, так і на обсяги експорту. Це зашкодило і споживачам, і виробникам, і імпортерам.

Четвертий аспект економічної незалежності. Нещодавно було оголошено програму економічних реформ уряду України на 1999-2003рр. Все майже так само, як за часів СРСР і Держплану. Передбачається, якими будуть темпи зростання в машинобудівному секторі, якими — у металообробному, наскільки повинні зрости обсяги легкої промисловості, паливно-енергетичного сектору... Це не є економічна незалежність. Уряд не може визначати, що повинна виробляти економіка, як саме вона повинна зростати. Роль уряду повинна полягати лише у тому, щоб створювати умови для нормального функціонування ринку. Необхідно розвивати й посилювати діяльність установ, що спроможні розвивати діяльність ринку — банківська система, фондовий ринок, засоби забезпечення зобов'язань, які були б сприятливими для усіх сторін. Уряд повинен розробляти законодавство про банкрутство. Саме у цьому і має полягати його роль.

У світі спостерігається перевиробництво продукції багатьох галузей, у тому числі, металургійної. Український уряд, однак, у своїй програмі планує пріоритетний розвиток саме металургії. Як з цієї продукції виходити на світовий ринок?

Водночас, в Україні — величезні можливості щодо розвитку туризму, але немає пристойних готелів.

Ще одна важлива проблема — відсутність прозорості.

Ринок нормально функціонує лише тоді, коли інформація є легко доступною, і роль уряду полягає саме у тому, щоб надавати таку інформацію. У законі про державний бюджет і в деяких інших діях уряду можна побачити, що інформація не повністю доступна. Скажімо, стаття №3 про Державний бюджет передбачає джерела надходжень до державного бюджету. А потім, в інших статтях — передбачаються інші джерела надходжень, що не передбачені в основних таблицях статті 3, але вони є бажаними джерелами надходжень, які уряд хотів би мати. Якщо взяти будь-яке підприємство, то дуже складно одержати будь-які дані про його діяльність. Усе це шкодить набуттю економічної незалежності всередині країни.

Якщо уряд спрямовуватиме свої зусилля на досягнення саме такої внутрішньої незалежності, то значно легше буде здобути і зовнішню економічну незалежність.

ЛАНОВИЙ: Дякуємо вам, пане Хваджа Султан. Дійсно, на відстані все краще бачиться. Наші внутрішні проблеми краще бачаться ззовні України. А які думки про це Леонід Макарович Кравчук?

КРАВЧУК: Я поділяю погляди тих, хто підходить до проблеми економічної незалежності з широких позицій, а не лише з погляду енергоресурсів чи інших продуктів праці. На мою думку, економічна незалежність — це є, передусім, здатність національної економіки жити і ефективно працювати в умовах не лише внутрішнього, а й світового ринку, використовуючи його можливості. І виживати в екстремальних умовах.

Від кого ми залежні? За радянських часів, складаючи економічні програми, одним з визначальних факторів була не тільки економічна доцільність, а, перш за все те, що називалось «принципом лєнінської національної політики в економічних програмах». Це стосувалось розміщення продуктивних сил, і для пленумів і програм українських — було визначальним. А це означало, що 80% промислової продукції, яка вироблялась в Україні, завершувалась

виробництвом далеко за межами нашої країни. Хоч і мала можливість остаточно виробляти тут. Цим би забезпечувалася абсолютна «єдність» країни.

Наша залежність від пострадянського, російського ринку є запрограмованою. І тут не можна звинувачувати когось окремо.

Ми здобули право самостійно вирішувати усі свої проблеми. Але, крім права, має бути ще й здатність вирішувати їх. На мою думку, отакої здатності: ефективно вирішувати такі внутрішні економічні проблеми, у нас ще не вистачає. Я не хочу згадувати парламент, уряд чи президента; це є спільним нашим лихом, що ми, коли сідаємо за стіл переговорів, завжди відчуваємо страх, аби когось не скривдити. У тому числі — і МВФ.

Я, коли спілкувався з МВФ, говорив, що наше суспільство — перехідне, і коли ви хочете насправді нам допомогти, то мусите виробити специфічні, адекватні умови співробітництва. Інакше — успіху не буде. На жаль, це підтверджується, ми поки що не здатні виконати норми МВФ.

У переговорах з Росією ми ведемо себе як підлеглі. І часто приймаємо рішення, прийняті і вигідні саме Росії.

Тому я не згоджуюсь з думкою, що зараз ми вже маємо передумови, які здатні забезпечити економічну незалежність України. Фінансовий внутрішній стан — дуже складний. Соціально-економічна криза триває. І за цих умов економічна незалежність може бути використана для різних політичних спроб щодо України.

Я добре знаю стан справ у Білорусії. Ті ж енергоносії продаються їй за одними цінами, забираються з Білорусії усі товари, які тільки можна забрати... Для України ж — умови інші. Тут і виникає питання — чи не ставиться російською елітою в широкому сенсі завдання, аби схилити врешті-решт Україну на шлях, яким йде зараз Білорусія? Я не хочу нікого критикувати. Я просто констатую реальний факт. Тому економічна незалежність або залежність від якоїсь

країни — вона завжди у чомусь буде. Інша справа — здатність використати це в національних інтересах, а не лише йти на те, що тобі пропонують.

Ми зараз скрізь проголошуємо одну й ту ж тезу — для нас, мовляв, виникає ситуація «глухого кута», якщо ми щось не так зробимо, як хочуть наші північні чи інші сусіди. Наша політика має бути адекватною нашим умовам. Ми не здатні їх ефективно використати, ми не здатні проводити національну економічну політику, ми кидаємося у різні боки і — цим користується.

Я не у захваті, якщо ми зараз будемо більше залежати від Заходу, аніж ми залежали від Сходу. Це не є альтернативою. Альтернатива — вести господарство адекватно своїм умовам і забезпечувати таку національну економічну безпеку, яка б гарантувала нормальний цивілізований рівень життя громадян.

Якщо МВФ нам починає диктувати не лише принципи управління, а й, скажімо, — скільки міністерств ми можемо мати — не більше 20. За радянських часів так диктувало нам Політбюро ЦК КПРС. Я питаю: яка тоді між ними різниця?

Незалежність має бути адекватною від усіх — від США, Великої Британії, МВФ, СБ. А поки що ми плазуємо перед усіма і, перш за все, — перед північним сусідом. Ще гірше, ніж за компартійних часів. На шкоду українській нації, українській державі.

ЛАНОВИЙ: Дякую, Леоніде Макаровичу. В останніх виступах були поставлені питання, пов'язані з внутрішньою перебудовою економіки: зовнішні чинники впливають з внутрішньої перебудови, внутрішніх змін структурного, економічного; фінансового характеру. Це стосується, в першу чергу, перебудови підприємств. Леонід Макарович сказав, що це має бути перехідним періодом із спеціальними умовами кредитування, фінансовими умовами. Просто ми забуваємо іноді, що перетворення капіталу підприємств відбувається в західній ринковій економіці в різні історичні

періоди від 10 до 30, навіть до 40 років. Принаймні так колись було. Тобто — не так просто перебудувати усю структуру суспільного капіталу, окремих підприємств і їх розподілу по галузях, технологічної модернізації. Але якби ми перебудували внутрішню економіку, провели структурні зміни, то не говорили б про зовнішні чинники. Але сьогодні, коли вона не перебудована, нам потрібно зменшити вплив зовнішніх економічних чинників.

Ще одне зауваження. Ми весь час переходимо на політичну незалежність. Економічна незалежність — це трошки інше. Будь-які державні рішення у сфері економіки є фактором чи проявом політичної залежності чи незалежності. Тому я закликаю — ближче до економіки...

БЕРШЕДА: Особливо якщо зауважити, що я представляю тепер політичну установу. Але з економічною базою.

Я хотів би зупинитись на тому, на чому ви, Володимире Тимофійовичу, завершили. Маючи на увазі, що з тих 3-х програм, що у четвертому пункті прес-релізу позначені, — програма енергетичної незалежності, програма фінансової незалежності, програма реорганізації управління державним сектором економіки... Мені здається, що на перше місце треба поставити саме останню проблему — якщо ми вирішимо її, то ми вирішимо і дві попередні.

Тепер я хотів би повернутись трошки назад, на кінець 80-их років і згадати, що весь рух за незалежність колишніх союзних республік починався саме з руху за економічну незалежність. Я добре пам'ятаю ті дискусії, що точилися серед українських економістів у той час, як ми усі цікавилися досвідом республік Прибалтики, тепер — незалежних держав, які дуже швидко просуваються шляхом реформ до європейських структур. Власне, оце прагнення до економічної незалежності надихало і наших політиків, аби здобути й політичну незалежність. Йшлося про те, аби рішення щодо економічного розвитку України приймалися у Києві. Нам вдалося цього досягти після 1991 року. Але чи досягли ми економічної незалежності? Я думаю, що ні.

І тут я згоден з Леонідом Макаровичем у тій першій тезі, що незалежна економіка, — це та економіка, яка здатна власне своїми власними зусиллями покривати ті витрати, які вона несе. Грубо кажучи, — це “зведення кінців з кінцями”. Чи працює ця країна “у мінус” чи працює вона “у плюс”? Скільки вона відкладає? На жаль, у нас поки що не вирішене це перше питання — управління державним сектором економіки. На жаль, втручання держави в економіку — надмірне. І саме це створює передумови, щоб вона була неефективною. І саме це провокує надмірну залежність України від зовнішніх чинників.

Давайте подивимось на приклад Німеччини. Німеччина — незалежна чи залежна країна? Країна має надзвичайно розвинені зовнішньоекономічні зв'язки, є чи не найбільшим експортером у світі. І, водночас, усі енергоресурси, які вона споживає, є імпортними. Ну і що з того? Вона здатна їх купити. Якби Україна була здатна купити енергоресурси, то і проблеми не було б. Але для цього треба, щоб в Україні були створені ефективно діючі, господарюючі суб'єкти, які б тиснули водночас на уряд, на парламент з тим, щоб диверсифікувати джерела енергопостачання. Щоб Азовсталь, Криворізьсталь — найбільші споживачі енергії — вимагали від уряду, щоб у них не просто була фізична можливість задовольнити свої потреби в енергоресурсах, а щоб у них була можливість диверсифікувати джерела енергоресурсів. Бо, як відомо, потрібно як мінімум три, щоб була стійка структура. У нас одна є власна — якщо говорити про газ. До 30% ми здатні забезпечувати з власних джерел. Але якщо говорити про газ, то нам потрібно ще два. Один, російський, у нас вже є. Є й туркменський.

Є певні нароби щодо інших джерел постачання газу, зокрема норвезького через Польщу, туркменського — через Іран і Туреччину. Ці схеми достатньо відомі.

Я хотів би звернути увагу на таке. Загрозою є надмірний вплив держави на економіку. Щодо зовнішніх

сил, позбавитися їх впливу неможливо, нереально й непотрібно. Але є вплив на нас демократичних країн, з якими ми намагаємося будувати рівноправні стосунки, а є потенційна можливість зовнішнього впливу на нас з боку наших партнерів, в яких є політичні сили, що не схвалюють не лише нашу економічну, а й політичну незалежність. Тож це треба враховувати, будуючи нашу політику. Тому стратегічним напрямком нашої політики є інтеграція до європейського союзу, де є залежність між окремими країнами, але де рішення приймаються шляхом консенсусу...

ЛАНОВИЙ: Я хотів би додати до ваших слів: необхідно мати три джерела енергопостачання і не лише в арифметичному вимірі: у нас є три опори. Енергетична незалежність включає, крім того, про що вже говорилося, різнобічність постачання, зниження енергомісткості і перехід до альтернативних видів енергії. Коли у Швейцарії не вистачало для свого забезпечення того, що передавалося з Франції, то вони розвинули внутрішнє виробництво енергії альтернативного характеру: повторне використання сміття як енергетичного ресурсу вітру і т.п. Тільки у комплексі цих заходів можна позбутися залежності від тих, хто постачає нафту та газ.

БЕРШЕДА: Я хочу додати, порівняйте постачання нафти і газу. Постачання нафти віддане повністю у комерційні руки. І ми перестали мати будь-які проблеми з нафтопродуктами, і ціни на бензин у нас — нижчі, ніж у Росії. А там, де є жорстке ліцензування, квотування, регулювання газового ринку, ми маємо дуже багато проблем.

СОБОЛЕВ: Мені подобається, як Володимир Тимофійович робить висновки, я б хотів, аби закінчити з "внутрішнім аспектом", сказати так: економічна незалежність України буде досягнута тоді, коли ми досягнемо економічної незалежності її територій, а від територій — до кожного економічного суб'єкту. Коли ми досягнемо економічної незалежності кожного громадянина,

от тоді ми зможемо сказати: ця держава є економічно незалежна. А поки у нас 15 млн. людей не отримують пенсій протягом 3-4 місяців, то це є не незалежна, а страшно залежна держава. І ця держава є у великому боргу.

Тепер зовнішній аспект, про який тут дуже багато говорили, але я хотів би акцентувати увагу на цифрах. Чи правильно взагалі було брати кошти у МВФ? Якби на той час, та й сьогодні, у нас був вибір, ми б перебирали. Такого вибору не було, і тому у 1992 р. ми приєдналися до статуту МВФ.

Але як нам порахували нашу квоту? З чого взагалі усі кредити надавалися?

Вони надавалися, виходячи з розміру квоти України у МВФ. Вона складає 980 млн. спеціальних прав запозичення або СДР. Як ця квота була розрахована? Взяти статистику 1986-1990 рр. і вийшли на таку суму. Коли перший кредит було надано у листопаді 1994 р., його коштами не можна було покрити реально навіть 10% дефіциту поточного рахунку платіжного балансу. Це \$365 млн., нагадую, 1994-95 рр., кредит СТФ. Він складав 25% від квоти України. Тобто перша і основна засада статутних документів МВФ — це підтримання поточної ліквідності платоспроможності держав-членів і підтримання курсової стабільності. Це не було досягнуто.

Кредити, які були взяті пізніше, також не відповідали цій меті. Коли ми ставили ці питання практично перед керівництвом МВФ та країнами-донорами, вони погоджувалися, що квота, яка була розрахована для країно-неттоімпортерів енергії, що виникли на руїнах колишнього СРСР, має бути перерахована. Більше того, країни Сімки погодилися, що ця квота має бути подвоєна для республік-неттоімпортерів енергії. Ви пам'ятаєте, що МВФ — Леонід Макарович, це якраз тоді перші ваші контакти були, — ставив питання про збереження рубльової зони. Під цю рубльову зону обіцяли 5 млрд. СДР спеціальної позики. Якраз про ці 6 млрд. СДР йшла мова для тих республік,

що не мали статусу неттоімпортерів енергії. Це питання дуже багато дискутувалося, але було заблоковане державами, що розвиваються, які почали вимагати від країн-донорів аналогічного збільшення внесків до статутного фонду і для цих країн. Це Індія, Пакистан і ще кілька.

Можна сказати, що жоден з кредитів, який надавався у 1994-99рр. не покривав навіть тієї частини, яка могла бути покритою при правильному розрахунку дефіциту поточного рахунку платіжного балансу ні України, ні Білорусії, ні Грузії, ні Молдови, ні інших країн-неттоімпортерів. Таким чином, можна сказати, що сама постановка завдання про збалансування сальдо поточного рахунку, платіжного балансу і дефіциту державного бюджету лише за рахунок коштів МВФ, не була виконана. Так само вона не виконана за рахунок внутрішніх джерел, тому що їх просто не існує. Україна перейшла на світові ціни на енергоносії протягом, буквально, декількох місяців 1992 року.

Для порівняння — наші зарубіжні колеги нам багато що розказують — я вам нагадую, що збільшення ціни лише на 6 доларів за барель нафти 1973-74рр. призвело до світової економічної кризи. 1976-78рр. — перша емісія СДР, розподіл між усіма неттоімпортерами. 1981-82рр. — друга емісія СДР. Коли ми поставили питання про третю емісію — до цього часу питання так і не вирішується.

При цьому, коли ви це питання поставите і Стенлі Фішеру, і Мішелю Камдесю, вони скажуть: так, з цим ми погоджуємося, але суму вони не дають. Тобто, ставити питання про досягнення фінансової незалежності держави в умовах надзвичайно жорстких, в яких перебуває населення України, просто неможливо. Але це питання потрібно ставити політичному керівництву і вирішувати. Де і як його ставити? Я думаю, що знають не у МВФ. А у Вашингтоні, у Державному департаменті, міністерстві фінансів США. Там треба ставити це питання, вони їх вирішують. І є конкретні прізвища людей, котрі впливають ефективно на те, щоб такі рішення приймалися і вирішувалися. Ми не можемо знайти

робити заручниками усе населення нашої держави.

І останнє. Про лозунги. Тут пан Султан виступав з приводу цього плану. Виробництво справді є таким атавізмом минулого. Мабуть, треба державі переходити на планування споживання. Адже оті метри, тони і т.д. нікому не будуть потрібні, тому що український споживач просто того не сприймає, він просто вимирає. Якщо нас було 52 млн., то вже зараз залишилося менше 50 млн. І якщо ми й надалі будемо планувати тони, метри і т.д., то цей споживач просто вимре. А ми все будемо планувати продукцію.

Наскільки сама держава усвідомить, що потрібно захищати свого національного споживача, а не виробника непотрібної продукції, нехай той споживач сам вибирає — скільки і чого йому купувати. І це буде правильним кроком на шляху до здобуття отій економічної незалежності.

ЛАНОВИЙ: Цікава інформація — у 1992 р. країни, колишні республіки СРСР, хотіли самі створити рубльову зону для підтримання торгівлі, Росія ж відповіла: «Ні, нам не потрібна така спільнота».

КРАВЧУК: Це питання обговорювалося у Мінську на засіданні глав держав. І спочатку Єльцин дав згоду, обіцяв це питання вивчити. Його повернули до Москви, і на наступній зустрічі у Москві Росія заявила, що вона не готова до введення єдиної платіжної одиниці для країн СНД — рубля.

СОБОЛЄВ: Росія ж єдина, хто сплачував радянські борги. Тільки у 1992р. треба було 5 млрд. Ніхто, жодна з республік цього не робила. Україна, ви пам'ятаєте, постійно була у блокаді до 20 березня 1992 року. Якби не було кредитів, вони б зіткнулися з проблемою голоду. Тому що Санкт-Петербург і Москва, а це 15 млн. чоловік — постачалися імпортом продовольством, не було навіть чим сплатити за фрахт. Це було причиною вилучення коштів «Внешекономібанка», в якому знаходилися й активи наших підприємств та громадян.

СУСЛОВ: Прежде всего, я хочу сказать, что не считаю

проблему независимости или зависимости — сейчас основной проблемой. Нынешняя зависимость Украины — следствие многих более глубоких причин.

Все развитые страны зависимы от закупки ресурсов. Все определяется платежеспособностью страны. Если говорить о независимости от других стран, то, конечно, Леонид Макарович прав в том, что мы унаследовали историческую зависимость от СССР по принципу "мертвый хватает живого", потому что Советский Союз все равно "держит" свои республики старыми экономическими связями, техническими и т. д. Все зависит от того, насколько Украина обладает ресурсами, прежде всего, финансовыми и политической волей, чтобы провести структурную перестройку экономики.

С моей точки зрения, основной проблемой является не проблема зависимости, а проблема платежеспособности. И вот тут мы четко можем установить, что Украина, как государство, — неплатежеспособна, а оттого она зависима по всем возможным экономическим и политическим направлениям. Мы можем утверждать, что Украина неплатежеспособна, поскольку тут месяцами не платятся законные заработные платы в бюджетной сфере, в Украине не платятся пенсии, не выполняются обязательства правительства: недавно, фактически, объявлен дефолт перед украинскими коммерческими банками — это принудительная реструктуризация задолженностей. В Украине постоянно существует угроза невыполнения обязательств перед внешними кредиторами, и от внешнего дефолта Украину временно спасают новые кредиты международных финансовых организаций.

Украинский бюджет — это еще один яркий пример бюджетной неплатежеспособности государства. Все это приводит к тому, что Украина вынуждена платить невиданные в мире проценты по займам — они вам все известны — и это ее ставит в полную зависимость от финансовых кредиторов и в политическую зависимость, в том числе. В

ближайшее время в Верховной Раде, я верю, будет-таки обсуждаться меморандум об экономической политике правительства, направленный Международному Валютному Фонду, который определяет экономическую политику до 2001 года, и мы там еще раз сможем убедиться, что Украина вынуждена идти на выполнение многих условий, которые явно не соответствуют национальным интересам. Будь то сокращение социальных программ, или обязательства понизить ставки пошлин на импортные товары, или обязательства прекратить бюджетную поддержку сельского хозяйства и много еще чего — за очень скромные деньги правительство Украины приняло решение, которое очевидно наносит ущерб национальным интересам страны. Какие-то выводы Верховной Раде придется делать, с учетом того, что все это готовилось и подписывалось за спиной парламента, тайно и, к сожалению, я знаю, что именно МВФ в свое время настаивал на том, чтобы документ до подписания был представлен Верховной Раде и получил бы там одобрение. Правительство не решилось это сделать, зная, что такая программа действий Парламентом не будет поддержана, ну а теперь, я думаю, что и МВФ понятно, что без поддержки парламента такая программа не может быть реализована.

Основной проблемой в Украине, я считаю, отсутствие реальных политических сил, способных выразить и защитить национальные интересы. Отсюда — вот те проблемы, связанные с зависимостью Украины. Власть, в результате перестройки и обретения Украиной независимости, осталась в руках все прежней партийной и хозяйственной номенклатуры. Плюс — нескольким группировкам, которые у нас справедливо называются кланами. Эти группировки и номенклатура приватизировали государственную власть и собственно достигают с внешней помощью одной только цели — приватизации власти и денег, соответствующих материальных благ.

Я думаю, нам следовало би обговорити один інтересний парадокс: ведь то, что Украина относится к числу стран, в которых власть глубоко коррумпирована, общеизвестно. Что Украина относится к числу стран, где объемы теневой экономики — выше объемов легальной. Но ведь все этой выкормлено и создано, и держится на деньги западных налогоплательщиков, которые выделяют средства на поддержку этой системы. Соответствует ли это принципам построения демократического государства? Я в этом очень сомневаюсь.

И в итоге, на основе таких факторов мы можем не как предпосылки, а как вывод сказать, что сегодня Украина экономически полностью зависима от своих кредиторов, сегодня она на грани банкротства, сегодня она не самостоятельна и в определении своего политического курса. Нужно искать политические силы, способные изменить ситуацию.

ЛАНОВИЙ: До слів Віктора Івановича... Фактично проявилась нездатність політичної еліти України досягти таких політичних рішень, що не привели б нас до економічної залежності, втрат рівня життя і фактично спаду виробництва. Тому, якщо курс був 2 одиниці, то у 1997 році ВВП склав \$48-50 млрд. Зараз курс падає до 4грн. за доллар. (це за декларацією, а фактично має бути інакше), то ВВП буде \$30 млрд. Не усвідомлювати цього не можна. Так само не можна не усвідомлювати того, що наша політична еліта у вигляді Верховної Ради прийняла бюджет України, в якому записано: "збільшити ліміт внутрішнього державного боргу до 20,2 млрд.грн." при тому, що ми знаємо, що у держави немає грошей для погашення попередніх боргів і заборгованостей. Дефолт — це прояв неплатоспроможності держави. При тому, збільшення з 12,5 млрд. гривень до 20,5 млрд. гривень протягом року. У кого хоче держава взяти ці кошти, звідки; якими будуть внутрішні кредитні ринки? Це дуже серйозний аспект. До того ж, не забуваймо, що у нашому внутрішньому боргу необмежена частка іноземних покупок наших внутрішніх облігацій. Якщо вона складає

40-50%, то це вже певна залежність від кредиторів. І треба вирішувати проблеми нашого внутрішнього боргу десь у Парижі чи Лондоні, а не у Києві. Це теж є проявом нездатності влади розраховуватись за боргами.

САВЧЕНКО: Дуже погано бути залежним від іноземців — я це дуже добре зрозумів, як і наша держава. Але — життя є життя...

В принципі я погоджуюсь з тезами, що викладені у прес-релізі, і хочу додати маленький штрих, але на мою думку він має принципове значення для економіки України. На мою думку, керівництво держави припустилося і припускається досі величезної помилки у своїй зовнішньоекономічній політиці, коли робила і робить ставку на кредити від іноземних держав із зобов'язаннями купівлі продукції у цих же держав. Ми продовжуємо підтримувати імпортні контракти: держава дає гарантії на імпорту продукції з-за кордону.

У структурі державного боргу ця складова частина — дуже велика. У нормальній економіці політика має бути абсолютно протилежною. Держава має підтримувати і гарантувати лише кредити на експорт. Оце і є ота пресловута "підтримка національного товаровиробника". У нас поки що я не знаю жодного випадку, коли видавалися державні гарантії на кредитування експорту. Я думаю, що варто було б включити цю рекомендацію у наш дискусійний клуб.

Проаналізувавши економічну політику багатьох країн, — Японії, Німеччини, США — усі піклуються лише про експорт. У нас було навпаки. І на мою думку, це й привело до ситуації, яку ми маємо: західна продукція "виштовхує" українську. При цьому і якісна, і неякісна продукція. А це душить українське виробництво. Добре, коли були такі гарантії, але нам необхідно зробити цілу систему гарантії під розвиток експорту. (Страховання). На цьому вижила Японія. Нам треба "виштовхувати" нашу продукцію на світові ринки. А завдання міністерства

закордонних справ — політично підтримувати таку політику. Це одна теза, а її вже декілька разів висловлював, писав доповідні, але вона так і не реалізована. Тоді ми будемо залучати ті ж кредити з Заходу, але не держава їх буде залучати, а комерційні структури для підтримки нашого виробника, і це не буде лягати на державний борг України.

Друга тема, проблема... Мені, як економісту, все одно, від кого буде залежати наш імпорт-експорт — від Росії чи від Німеччини, але треба зробити усе, щоб ми були залежні від однієї країни. Після кризи в Росії наш експорт впав на 25-30%, і наша економічна незалежність захиталась через зменшення нашого експорту у Росію, яка зараз не має ресурсів купувати наші товари. І це не політичне — просто немає грошей. І тому завдання держави — проводити таку зовнішньоекономічну політику, щоб як ринків збуту і постачальників критичного імпорту було якомога більше. Усі повинні мати рівний статус.

Звичайно, а теж хотів би провести думку, що ми (навіть банки) залежні від стану економічної незалежності. Україна не може виплачувати свої зовнішні борги, — і що вона робить? — перепише ці борги на українські банки. Реструктуризує боргові зобов'язання по облигаціях внутрішньої позики.

Усі, навіть мікроекономіка, залежні від макроекономічних проблем, політики і макроекономічної діяльності.

ЛАНОВИЙ: Я хотів би звернути вашу увагу на ті слова Олександра Володимировича, що стосувались платоспроможності Росії у певний кризовий період перед Україною. Так, у них не було доларів, але ж у них є газ. Чому ж ми не змогли здійснити певний обмін? Тут можна сказати, що проблема, яку тут нагадали, 1991-92 рр. про платіжні відносини і платіжні інструменти у російсько-українській торгівлі, залишаються актуальними і сьогодні. Яки були певні інструменти платіжних розрахунків, то тоді б росіяни віддали нам ці платіжні зобов'язання за поставлені

товари, коли у них не було валюти, і ми б ними розраховувались за газ. Тобто був би ринок двосторонніх платіжних відносин нового типу. А не так, як у нас з Росією, — усе залишається по-старому: будемо з Росією торгувати через долар, через Вашингтон. Дасть нам гроші МВФ, тоді ми заплатимо Росії за газ.

СОБОЛЄВ: Приклад з мікрорівня. Коли платиться за газ обіжянками проплати, — ціна 70-80 доларів; коли ж платиш готівкою, ціна падає дійсно до світового рівня. За 30 доларів можна купити будь у кого і будь-який газ. І тому, дійсно, якщо б ми мали реальну платоспроможність, у нас би не було проблем у торгівлі з Росією.

ВІТРЕНКО: Я думаю, що наш семінар цікавий тим, що багато то з головних дійових осіб, виконавців цього курсу реформ, присутні саме у цьому залі.

Давайте спочатку з'ясуємо: чи була Україна економічно незалежною? Ні. Не була. Вона була складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу. І усі, хто хоч трохи знається на економіці, розуміють, що таке народногосподарський комплекс. Це — спеціалізація і кооперування. Отримують сировину, переробляють і десь завершують виробництво цієї продукції.

Як зробити незалежність? Треба зберегти власне виробництво, завершити переробку сировини, яку має Україна, отримувати комплектуючі і довести до кінця роботу по випуску продукції. І саме такі реформи ми й пропонували, працюючи в інститутах Академії наук України. І Володимир Тимофійович про це знав, і пан Бершеда про це знав, і інші науковці.

Але була поставлена мета зовсім інша: знищити єдиний народно-господарський комплекс СРСР і поставити на коліна перед світовим капіталом кожну окрему частину цього комплексу. Ось чому МВФ запропонував реформи, ось чому пішла валюта в Україну, ось чому запропонував саме Політбюро ЦК КПРС і ЦК КПУ, зокрема. Ідеологи

марксизму, ленініці аж бігом побігли до ринкової економіки, до капіталізму, тому що “запахло” валютою. Партноменклатура мала все, а живої валюти — ні. І не мала повного права власності.

Що відбувається в Україні далі? Ми, науковці, розробляємо плани реформ і показуємо, як зробити незалежну державу, як змінити структуру виробництва, як змінити модель господарювання, — ми сидимо в АН і все це розробляємо, використовуючи світовий досвід.

А пан Савченко, не встигнувши навіть після захисту дисертації оформити докторську, від'їздить до Гарварду і з Гарварду передає в Україну програму економічних реформ. Нас збирають в АН, і нам покійний Валерій Аркадійович Поповкін — доктор географічних наук — пояснює, що все, що ми розробляли, нікому не потрібне. А потрібне те, що пропонує пан Савченко. А не стільки пан Савченко, скільки МВФ. І через рік, у квітні 1992 р. Володимир Тимофійович підписує від Уряду усі вимоги МВФ, Меморандум. А пан Кравчук настоює перед Верховною Радою ратифікувати вступ України у МВФ. Так Україна вступає у МВФ і бере на себе зобов'язання. Пан Бершеда не може не знати, що кредити МВФ не дешеві. Вони дуже дорогі, тому що вони йдуть під зобов'язання реформ. І ніхто не дозволяє нам, науковцям реалізувати наші пропозиції. Ми пропонували, як створити паралельні виробництва, як замінити ці джерела сировини, яких Україна не мала, у чому полягала її залежність, як замінити їх на альтернативні. Нас ніхто не чує!

Сьогодні це цікавіша ситуація, коли пан Савченко каже: “Імпорт пішов в Україну, замість того, щоб експорт пішов”. А як міг зростати експорт, коли вимоги МВФ були спрямовані на те, щоб зростала податкова база, щоб комерційні банки “гналися” грошима, щоб розкручувалися фінансові піраміди замість того, щоб були інвестиції у матеріальне виробництво. І, навпаки, пан Соболев чудово знає, що таке вільна торгівля. Відкрили кордони, зняли усі

обмеження, пішов неконтрольований імпорт. Тут задавили свого виробника податками, ціни розкрутили перш за все на енергоринок. Тепер кажуть: так, у нас не може бути нормального торговельного, платіжного балансу. А звідки він візьметься? Сьогодні Україну зробили в 1000 разів більше залежною тільки від світових, міжнародних фінансових організацій.

Якщо Україна була прив'язана до Росії, до єдиного народногосподарського комплексу, — це як жінка, яка кохала тільки одного, а пан Савченко пропонує вийти на панель і обслуговувати одразу всіх. Не треба бути залежним від когось одного. Чудово! Сьогодні векселі України скуповують Англія, Німеччина, США. А потім усі вони будуть пред'явлені. Де наші ОВДП? У кого на руках? Хто ті нерезиденти? Ми з паном Сусловим члени слідчої комісії по діяльності Національного банку. Скоро, я думаю, ми оприлюднимо результати діяльності нашої комісії, але на сьогодні з'ясовано, що ніхто не знає у кого на руках ОВДП. А їх же пред'являти для сплати, бо дефолт вже є. Тобто, свідомо розкручуючи політику за рецептом МВФ, зробили все, щоб знищити економічний потенціал України. Дійсно, валовий продукт зменшився у 3 рази, рівень життя народу знизився у 4 рази, криміналітет — при владі, розрадаються усі кредити і інвестиції, корумпована бандитська держава сьогодні просто жахає усіх. А після подій з Лазаренком, я переконана: жоден нормальний бізнесмен справи з Україною мати не буде. Якщо экс-прем'єр таке собі дозволяє, чого тоді чекати від інших в Україні?

Тепер — що робити? Можна продовжувати далі грати у філософію: хто краще, хто гірше, хто коли і що дасть? Що пропонуємо ми? Наш проект постанови Верховної Ради України. Ми його вже розповсюдили у залі і будемо наполягати на розгляді цього питання саме у такому руслі: денонсувати договір з МВФ, розірвати усі стосунки і припинити втручання у наші справи. Заморозити зовнішні борги. До виходу України з кризи зовнішні борги не

сплачувати. У тому числі і борги по ОВДП. Що будуть робити інші банки і що нам робити в Україні — ми вели і ведемо такі переговори. Є серйозні світові банки, які будуть виступати андеррайтингом і будуть сприяти, щоб інвестиції йшли в Україну. Прямі інвестиції. Те, що сьогодні на поверхні, на 4,4 млрд. під гарантії уряду взяті кредити і більше, ніж на 1 млрд. не повернуті, знищені й розтрачені, — з цим, звичайно, миритися не можна. Тому, що будемо робити ми? Про МВФ я вже сказала, а потім будемо змінювати економічну політику тільки у напрямку стимулювання власного виробництва і наведення порядку в державі. Тобто, нам потрібно переходити до планування державного сектору. Це сектор, який обслуговує потреби Пустойотенка чи Кучми. Треба планувати його діяльність. Треба забезпечити його держзамовленням. Треба захистити наше сільське господарство. Не може бути економічної незалежності без власної продуктової бази. Коли пан Савченко сказав, що нафта в Україні дешевша, ніж в Росії, тому що немає державного регулювання і все перебуває у комерційних структурах, я хочу запитати — чи це нормально, коли сільськогосподарські підприємства усіх форм власності не можуть купувати дизпаливо і бензин? І хто вам сказав, що у нас дешевше? Вдвічі дорожчий у доларовому обчисленні у нас бензин, ніж у Росії. Тобто, треба сьогодні зайнятися регулюванням економіки і виводити державу з кризи. Щоб не жаяти світову спільноту тим, що колись тут усе вибухне, а навпаки, показати, що ми — нормальні люди, цивілізовані, вміємо працювати, вміємо повертати гроші і вміємо жити за свої гроші. Стосовно інвестицій. Інвестиції в Україну підуть, коли зміниться інвестиційний клімат. Це буде, коли буде наведений порядок в країні стосовно контролю і відповідальності щодо дотримання законів. Це означає необхідність радикальної зміни податкової політики, а не кожного разу парламенту гратися в акцизи і ПДВ, кому

давати, кому знімати. Це означає зміну цінової політики і встановлення фіксованих цін на енергоринку. Фіксовані ціни і державна монополія. Це означає зміну зовнішньоекономічної політики... Так, буде дефіцит. А що, Америка виходила з кризи без дефіциту? Чи Німеччина виходила без дефіциту? Покажіть мені будь-яку країну, що виходила з кризи без дефіциту?

Про чорний ринок. Більше, ніж зробив це прем'єр Кучма, коли ввів декрет про валютне регулювання, коли забрав половину експортної виручки по заниженому курсу, а іншу потребу підприємства задовольняли на чорному ринку, так більший чорний ринок ніхто вже не створить у державі.

Змінюється зовнішньоекономічна політика, вводиться політика протекціонізму, коли тільки критичний імпорт ввозиться у державу без мита чи з мінімальним митом, а на решту товарів мита зростають, змінюється політика банків і, перш за все, — Національного банку (з Ющенком, я гадаю, будуть розбиратися інші структури, де він буде своє життя добувати). Національний банк слід зробити Національним банком, який відповідає за всю політику в державі: це й курс валюти, й де валютні резерви знаходяться, це й ставка рефінансування, це й робота комерційних банків. Ставка рефінансування повинна бути в умовах кризи 2% річних, кредити повинні бути доступними...

Саме такими кроками і можна забезпечити її незалежність. Ось тоді держава і буде незалежною. Будуть працювати підприємства, будуть заробляти гроші люди, і будуть оплачуватись усі потреби, інвестиційні, у тому числі і споживання, вчасно і повністю. Ми переконані, що саме це і називається незалежністю. І на останок я додаю, що задоволена, що, зокрема, й моя доповідь у Раді Європи, й інформація, яку отримала Рада Європи, призвели до того, що на парламентських слуханнях Ради вже дана негативна оцінка МВФ, результатам діяльності цього фонду в Україні, і чітко сказано, що треба робити в Україні. Я зараз

переповіла своїми словами майже все, що вважає необхідним Рада Європи.

ХАНСЕН: Дякую пану Лановому і депутатам Верховної Ради. Це справді задоволення, брати участь у обговоренні тут цих дуже важливих питань. Ви можете бути здивованими, але я дійсно багато у чому погоджуюсь з пані Вітренко, тому що ми говоримо про однакові цілі, щоб Україна була і сильною, і незалежною, щоб ми працювали у партнерстві не лише на Заході, а й з усіма країнами світу. І зі своїми традиційними партнерами на Сході. Щоб це була країна, що турбується про своїх людей. Щоб був дуже хороший інвестиційний клімат, щоб Україна мала таке оточення, де люди могли б дійсно підвищувати рівень свого життя.

Ми у світовому банку поділяємо такі думки. Ми вважаємо, що пріоритетом має бути зниження рівня бідності в Україні, і я хочу розпочати з думки про залежність і незалежність.

Пан Лановий дуже правильно говорив про це: ми усі залежимо один від одного, і як вирішити цю взаємозалежність? Україну, передусім, цікавить втрата не своєї незалежності. Незалежність йде від сили. Україна втратила цю силу через надто великі витрати. Як пан Султан сказав, дуже важливо, щоб країна була як сім'я, могла б жити за своїми фінансовими можливостями. Питання не в тому, скільки ви витрачаєте, а у тому, скільки ви заощаджуєте? Україна не заощаджувала грошей на майбутнє. Україна фактично ставила майбутнє своїх дітей у заставу. Тим, що збільшувався державний дефіцит, як країна вона жила не за своїми можливостями. Дефіцит створив борги, став дуже дорогим капітал. В Україні гроші в реальному вираженні найдорожчі з усіх інших країн світу, принаймні, де я був. Це результат того, що ви виштовхуєте банківський капітал, інвестиційний капітал і створюєте такий дефіцит. Таким чином, ціна на гроші підвищується, підприємства не можуть одержати гроші у кредит,

інвестовані, не можуть створити робочі місця для хороших, талановитих, дуже кваліфікованих робітників. Такі інвестиції, що дали б Україні змогу подолати погіршення ситуації.

Згадаймо знову 60-70-ті роки. Починаючи з 1950-го року, ставка за капітал дуже сильно знижувалася, продуктивність тут була дуже низькою. Для того, щоб компенсувати цю ситуацію, частка продукту, те, що ми забирали від людей, споживача, ця частка підвищувалася. І ми бачили тоді скорочення споживання, не було продуктів, і через це дуже накопичувався готівковий дисбаланс. Ця система не була зруйнована МВФ навіть у цьому десятиріччі. Ця система почала розпадатися за багато років до того, як Україна здобула свою незалежність. Ми намагалися відбудувати цю систему, яка базувалась би на дуже багатих природних ресурсах цієї частини світу, для того, щоб Україна могла жити за таким життєвим рівнем, якого вона заслуговує. Україна загубила свою силу через те, що реформи були уповільнені, надвисокий контроль з боку держави також значно уповільнив розвиток країни. Ніхто не може дати силу Україні, жодні кредити, вони можуть лише допомогти здійснювати перетворення. Ми ж маємо бути дуже обережними з тим, яким чином надавати такі гроші, аби вони йшли у сильну систему, у більш продуктивну. Тому умови кредитів Світового банку спроектовані таким чином, щоб ці кредити могли бути виплаченими і, таким чином, економіка України може бути посилена в результаті збільшення продукції.

Я вже казав, що ми зараз говоримо не стільки про залежність чи незалежність, оскільки усі ми залежимо один від одного. Але я хочу запропонувати п'ять варіантів партнерства, які можуть зробити Україну сильнішою. Перше таке партнерство — це уряд з міжнародною спільнотою. Як казав пан Бершеда, ні МВФ, ні СБ не диктують нічого, ми просто говоримо, що потрібно зробити, якщо Україна бере гроші у борг. Ці умови

спрямовані на те, щоб поліпшити економічну ситуацію. Гроші не є важливою частиною кредиту, а політика, яку Україна проводить для того, щоб відновити свою силу. Друге партнерство — на рівні підприємств, зовнішніх і внутрішніх. Українські підприємства мають багатства: це кваліфікована праця робітників, які сьогодні, на жаль, не отримують зарплату, і це робить Україну дуже привабливою для інвесторів, які хочуть сюди прийти і зробити сектор виробництва сильним і у промисловості, і у сільському господарстві.

Третій вид партнерства. Партнерство виконавчої влади і Парламенту. Дуже багато протистоянь між ними, мені здається перспективи трохи поліпшилися.

Четверте. Партнерство Уряду з підприємствами. У минулому бізнес був — бізнес. А тепер бізнес — уряду; він мусить займатися людьми. Уряд має створювати таке середовище, яке б підтримувало бізнес, а не контролювало б його. Щоб були закони, які б забезпечували повагу до бізнесу і прав людей, щоб він не був монополістичним. Головне завдання Уряду — підтримувати народ України. І в нашій роботі ми знайшли дуже конкретні шляхи, яким чином заборгованості по зарплаті та пенсіям можуть бути вирішені. Яким чином можна мати контрольований бюджетний дефіцит. Такий бюджет, що відповідав би сильній Україні.

П'яте партнерство. Це партнерство між урядом і народом України. Як я вже казав, одна з ключових ролей Уряду — підтримка народу. Але це має бути двостороннє партнерство. Люди мають також підтримувати уряд, вони мають платити податки. Ті, хто ховається у тіні, робить уряд слабкішим. З такою взаємозалежністю Україна здобуде і силу, і справжню незалежність.

ЛАНОВИЙ: Пан Хансен сказав про декілька системних дій в Україні: партнерство між різними структурами. Я тільки хотів зауважити — чому він не вказав про партнерство між парламентом і людьми? Я думаю, що

він все правильно сказав. Я згадав відомий вислів, що боротьба парламенту з інфляцією — це все одно, що боротьба мафії із злочинністю. Чим більше Парламент бореться з інфляцією, тим більше він наносить шкоду, що це абсолютно нереальне завдання. У мене напрошується таке порівняння: нашому б теляті та вовка з'їсти. Планова система колишнього СРСР формувалася приблизно 10 років поспіль, з кінця 20 до кінця 30-их років. Це була система, побудована на масових репресіях, на терорі. Я думаю, що нам не треба гаяти час і дискутувати про необхідність планування державного сектору. У Франції, приміром, державний сектор працює на ринкових засадах. Є багато прикладів подібних і у США. І до речі, виконавча влада має дуже обмежені можливості щодо втручання у діяльність цих структур.

СУСЛОВ: Я не скрою, що с удовольствием уже второй раз участвую в дискуссионном клубе, но я бы хотел, чтобы мы более детально обсуждали конкретно складывающиеся ситуации. И с конкретными примерами. Очень много говорится, как надо действовать. Вот пример: осенью 1997 года правительство Украины принимает постановление, которым разрешает сельскохозяйственным предприятиям платить взносы в Пенсионный фонд в натуральной форме. Это противоречит всем принципам. Ну, и потом эту же продукцию навязывают пенсионерам по завышенным ценам, что в корне неправильно. Но никакие международные организации по этому поводу ничего не говорят. Это приобретает массовый характер и тем более известно, что такими операциями занимается ряд коммерческих фирм, близких к тем или иным руководителям и довольно много зарабатывают. Привожу другой пример. Нацбанк борется с инфляцией, повышая учетную ставку. И общий принцип состоит в том, чтобы не давать кредитов ниже учетной ставки. Виктор Иванович может подтвердить, что если прийти в Нацбанк и хорошо договориться, то нужным банкам кредиты будут выданы

по ставкам значительно ниже учетной ставки. У меня масса материалов на эту тему. И МВФ и МБ ничего не говорят по этой конкретной политике. Хотя они понимают, что когда выдаются кредиты для одних на более выгодных условиях, чем для других, то кто-то делает большие деньги. И вот возьмите и изучите постановления правительства — каждый день вводятся на государственном уровне коммерческие схемы, кредиты, которые получают субъекты под гарантии правительства, более чем в 90% случаев не возвращаются, за них платит бюджет. Родилась ведь знаменитая украинская поговорка, что “дурак тот, кто дает кредиты под гарантии правительства, и дважды дурак тот, кто их возвращает”. В этом же корень всех наших проблем. И в том числе тех, которые привели Украину к современному состоянию зависимости. И специально для представителей международных организаций: если вы не ездили по окрестностям Киева, — проедьте в район Конча-Заспа, посмотрите колоссальные замки, которые строятся в лучших местах, на берегу Днепра. Спросите, кому они принадлежат, — и многое станет ясно. И еще и еще раз появится материал для того, чтобы подумать, куда в действительности уходят колоссальные финансовые ресурсы, в том числе и получаемые от международных финансовых организаций. Почему такая политика вполне легально и вполне открыто проводится? Тогда станет понятно, что не так ценны рекомендации общего плана — как надо действовать, как ценны были бы конкретные действия, предотвращающие подобную практику. Потому что если этому не будет положен конец, то не будет конца и украинскому кризису. Ведь Украина в действительности оказалась одной из немногих стран, которая имела все условия для того, чтобы быть в числе наиболее развитых, а оказалась в числе наименее развитых стран сегодня. Тут проблема не общих экономических рекомендаций — проблема конкретных людей и конкретных действий. И поэтому нужно изучать эти конкретные примеры и

конкретные принимаемые решения.

ВІТРЕНКО: А что же вы Мороза защищаете?

СУСЛОВ: А что Мороз — он ничего не украл.

ВІТРЕНКО: А разве не он протянул в парламенте все те кредиты-ратификации? А не он по 30 раз ставил на голосование: “Прошу вас, підтримайте, бо цей бюджет дуже потрібний народу України?” Это марсиане виноваты в этом, а не пан Мороз? Действующие лица в Украине должны свою ответственность нести.

Поэтому я призываю нас, экономистов-профессионалов, быть последовательными. Если мы говорим, что нужно менять (и я тут согласна) и экономическую политику, и людей, которые ее проводят, то извините, кредита доверия к людям, которые проводили эту политику, уже не может быть, изначально. Давайте искать других людей. Сколько Украина может терпеть экспериментов над собой? Все можно поменять и работой обеспечить предприятия, и наладить жизнь в стране, но для этого нужно осознание ситуации, что происходит.

ЛАНОВИЙ: Такі дискусійні клуби нам необхідні для того, щоб ми сказали правду і правду послушали. Можливо, вони і не конкретні, носять загальні рекомендації, але ми хочемо ставити питання. Не на всі ми знайдемо відповіді. Але якщо не зачіпати гострі проблеми, то ми й будемо так плисти за течією, не пристаючи нікуди і не мати тверді під ногами.

Я ще одне узагальнення роблю з того, про що говорилося: щодо контролю за іноземними позиками. Ми говоримо зараз — прямі інвестиції краще. А коли послушаєш передачу про “АвтоЗАЗ-Деу”, жодних інвестицій там поки що немає, і корейці змінюють попередню угоду про мінімальну заробітну плату...

Висновки

1. Україна не позбулася зовнішньої залежності від країн-постачальників енергії, має недопустимо високий для її масштабів і далі зростаючий обсяг зовнішнього державного боргу; перманентне від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі і нестачу платіжних засобів для його фінансування. Розширення обсягів експорту української продукції обмежене його недиверсифікованістю для багаточисельного складу платіжоздатних країн-покупців; основну частину експорту складають сировинні продукти, що не дозволяє досягти його прибутковості. Сьогоднішня неконкурентноздатність продукції високої ступені обробки (легкої, харчової, машинобудівної галузей) прив'язує її збут лише до країн колишнього СРСР, які знаходяться в стані глибокої кризи і не можуть забезпечити достатню закупівлю товарів.

2. Причини посилення зовнішньої залежності України криються, в першу чергу, в нездійсненні реальних реформ національної економіки, зокрема, в частині подолання:

незбалансованості державних фінансів, їх хронічної дефіцитності при надобтяжливих податках, а також пов'язаної з цим неплатіжоздатності Уряду із своїх внутрішніх зобов'язань (як з поточних бюджетних виплат, так і з погашення отриманих позичок); це підриває стабільність грошової системи, погіршує можливість зовнішньої платоспроможності, лишає суб'єктів господарювання фінансових ресурсів, позбавляє кредитів приватний сектор економіки;

загальмованості перебудови існуючих підприємств задля зниження енергомісткості виробництва, їх переорієнтації на нові ринки і оновлення продукції; причина – в бажанні бюрократії закріпити державний контроль за правами власності, в адміністративно-бюрократичних втручаннях в діяльність підприємств, що не мотивовані максимізацією

прибутку, в псевдоструктурній (внаслідок хибних урядових пріоритетів) трансформації економіки, коли зростає частка добувних та сировинних галузей;

адміністративних обмежень та несприятливих фінансово-податкових умов розвитку середнього та малого бізнесу, зокрема, в сфері зовнішньої торгівлі та експортно-орієнтованого виробництва; залишається нерозгорнутою система закладів та інструментів фінансової та правової інфраструктури бізнесу (щодо надання платіжно-розрахункових, майново-боргових, фондово-позичкових послуг) у сфері міжнародних торгівлі та руху капіталів.

Другий комплекс причин поглиблення економічної залежності України пов'язаний із ігноруванням державними органами питань створення альтернативних джерел надходження в Україну енергетичних товарів та розвитку їх власного виробництва, в тому числі, шляхом використання альтернативних видів енергії.

І, по-третє, Уряд України запровадив шкідливу тактику розширення зовнішніх позичок та гарантій на імпорتنі кредити під закупівлю енергії та інших товарів, а також відшукання будь-яких зовнішніх кредитів для покриття щорічного дисбалансу міжнародних платежів, що призвело до прогресивного зростання зовнішнього боргу без забезпечення внутрішніх ресурсів його погашення.

3. Для подолання сьогодиньного стану учасники дискусії рекомендують:

- розробити і здійснити цільову програму забезпечення енергетичної незалежності України, що мала б включати:

- а) побудову інфраструктурних об'єктів для залучення в Україну природного газу, нафти та нафтопродуктів із альтернативних джерел в Європі, Азії та інших континентів;

- б) реконструкцію теплових електростанцій з орієнтацією не менше, ніж 60% з них на використання палива власного виробництва; будівництво нових електростанцій, що споживають альтернативні види енергії (вітер, сміття, сонце та

інше);

в) реконструкцію енергомістких промислових виробництв з переводом із використання природного газу на електроенергію;

г) впровадження заходів із зниженням питомої ваги споживання енергії у виробництві, соціальних закладах, комунально-побутовій сфері (встановлення більш жорстких стандартів енергозбереження при випуску чи імпорті енергетичних машин, енергоспоживаючого обладнання, транспортних засобів, приладів, техніки; запровадження технологій глибокої переробки нафти; скасування пільгових цін за електроенергією);

д) стимулювання імпорту сирого палива і введення митних бар'єрів імпорту готових енергетичних товарів (нафтопродуктів, електроенергії);

е) стимулювання видобутку власних паливних матеріалів (зокрема, скасування рентних платежів за його видобуток) і встановлення митних бар'єрів на шляху експорту паливної сировини;

• **забезпечити широку диверсифікацію зовнішньої торгівлі, запровадити гарантовані форми і засоби платежів, вийти на прибуткове сальдо торгівлі та подолати дефіцит платіжного балансу.** Для досягнення цих цілей необхідно:

а) стимулювати створення приватних фірм, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю з наданням їм необхідних державних та приватних послуг (митних, розрахункових, транспортних, реєстраційних, страхових, валютно-платіжних, кредитних та інших);

б) мінімізувати нетарифні бар'єри ввозу та вивозу товарів; уніфікувати митні ставки; забезпечити митне стимулювання ввозу в Україну сировини та вивозу готових продуктів високого ступеня обробки;

в) скасувати обмеження та адміністративні перешкоди щодо переказу капіталів, здійснення міжнародних платежів, купівлі та продажу валюти, відкриття іновалютних рахунків в Україні та за кордоном, отримання іновалютних

кредитів та позичок, емісії приватних та корпоративних цінних паперів та їх продажу за іновалютою;

г) заборонити надання державних та банківських гарантій по кредитах під імпорт товарів; запровадити систему страхування експортних кредитів;

д) розробити і прийняти в розрахунках із країнами СНД та іншими країнами з нетвердою валютою ліквідні платіжні інструменти з необхідною державною системою їх гарантування;

е) запровадити комплексну систему стимулювання експорту (страхування, премії, неоподаткування, кредитування, державне інвестування, створення якісної інфраструктури тощо) та переказів в Україну платежів та виручки від експорту, заощаджень українських емігрантів, інвестицій, позичок, кредитів;

стабілізувати грошову систему, активізувати внутрішній кредитний ринок, позбутися дефіцитності державних фінансів та фінансової залежності України. В першу чергу треба:

а) досягти балансу державного бюджету при зменшенні загального податкового навантаження та весті політичну відповідальність Уряду за бюджетні зобов'язання;

б) врегулювати витрати з обслуговування зовнішнього боргу (реструктуризація та пролонгація боргів, ліквідність поточної заборгованості, введення мораторію на отримання нових зовнішніх державних позичок для фінансування бюджетних видатків, запровадження природного механізму внутрішнього обмінного курсу гривні);

в) ввести конституційні (або на перший час – законодавчі) межі рівню зовнішнього боргу держави (відносно ВВП) та розробити план його зниження;

г) запровадити обов'язкову майнову відповідальність з внутрішніх позичок та платежів, заборонити втручання держави у боргові і платіжні відносини;

д) заборонити будь-які форми емісійних позичок Уряду, включаючи купівлю Нацбанком державних облігацій;

е) запровадити спеціальні системи пільгового кредитування малого та середнього приватного бізнесу, а також приватно-житлового будівництва;

- **забезпечити вільноринкову структурну трансформацію економіки шляхом перетворення діючих підприємств** (реструктуризація їх правового статусу і капіталів, санація, фінансове оздоровлення чи здійснення процедур банкрутства) **та ліквідації непрацюючих застарілих підприємств.** На цьому шляху має бути скорочено число акціонерних компаній з державною частиною власності до 500-800 (зараз таких – більше 5 000 об'єктів). Ввести жорсткі бюджетні обмеження щодо фінансування і кредитування самостійних діючих підприємств з державної кишені, в тому числі шляхом звільнення чи відстрочки сплати податків. До цього ж, ліквідувати державно-бюрократичні надбудовчі холдинги, корпорації, концерни та провести реальне функціонально-структурне оновлення Кабінету Міністрів, міністерств та регіональних органів державної влади у відповідності з їх місією в умовах ринкової економіки.

Хто подарує Україні економічну свободу?

Якщо хтось вважає, що економічна незалежність країни визначається наявністю державних кордонів, митниць, національної грошової одиниці, державного бюджету, Уряду, Парламенту, Президента, самостійного підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги, то це не зовсім так. Оволодівши цими атрибутами та інструментами державної і економічної влади в 1991 році, Україна стала економічно суверенним державним утворенням, але про незалежність годі було й думати: “скалок імперії” не виглядав закінчено обробленим кристалом – залежність від Росії залишалася.

В той же час нові реалії останніх років, коли розпочалися процеси інтеграції України в світову економіку, і залежність від східного сусіда послабилася, постали ще й нові запитання: наскільки економічно незалежна наша країна від співтовариства західних кредиторів, які ставлять свої умови і вимоги при наданні кредитів.

І в першому, і другому випадках односторонньої відповіді бути не може. Ми ще не можемо сказати, що живемо так, як самі працюємо. Деякі приклади. Президент, Уряд і Національний банк декілька місяців “рятували” нашу економіку від провалу рубля 17 серпня минулого року. Наше власне державне керівництво не може ввести акцизи на паливно-мастильні матеріали, бо одночасно йде скероване неадекватне підняття роздрібних цін на них і збої в постачанні по всій Україні. В умовах спаду світових цін на нафту, нафтопродукти і газ Росія продає їх нам по незмінній вартості (до того в 2-3 рази вищій, ніж для внутрішніх споживачів і для Білорусі). Кабінет Міністрів не гарантує певності фінансової ситуації без потужних позичок Міжнародного валютного фонду. А неможливість повністю розрахуватися із приватними іноземними кредиторами спонукало Уряд до підриву валютного курсу гривні, який тільки за декілька місяців 1998 року понизив реальні середні доходи громадян України на 25-26% і

продовжує знецінювати зарплати і заощадження в 1999 році – шляхом адміністративного підняття цін і тарифів на комунальні послуги та прискорення інфляції цін на споживчі товари.

Економічно незалежною може вважатися лише та держава, рівень життя в якій зумовлений саме внутрішніми умовами, а несприятливі зовнішні впливи, які об'єктивно виникають до будь-якої країни нейтралізуються швидкою контрреакцією національної економічної системи. До факторів зовнішнього впливу особливо чутливі невеликі держави, з відносно несамодостатніми національними ринками. Але і для супервеликих і високоінтегрованих в світові відносини національних економік проблема зовнішньої незалежності і захищеності є дуже актуальною (згадаймо вплив “локальних” нафтових чи фінансових криз на Близькому Сході, Мексиці чи в Індонезії на падіння вартості капіталу у США, Японії чи Франції).

Для сьогоднішніх умов України негативний зовнішній економічний вплив можливий:

1) при підвищенні цін на продукцію, що ввозиться. Для промислово і аграрно розвинutoї України коло такої продукції обмежується енергетичною сировиною: газом, нафтою та нафтопродуктами, ядерним паливом, частково вугіллям. Зменшення надходжень цієї продукції б'є по продуктивності практично усіх галузей національного господарства. Одностороннє підвищення цін постачальниками призводить до неспроможності оплатити той же обсяг поставок українськими споживачами. В результаті зменшується постачання або – у випадку згоди російської сторони продавати в борг – падає прибутковість у виробництвах і рівень життя у людей.

Вихід можливий лише заміною купівлі надкоштовних товарів на купівлю дешевших в інших країнах або на розширення внутрішнього виробництва.

2) при розгортанні кризи виробництва у країні, яка є головним постачальником необхідної нам продукції або яка є головним споживачем нашої продукції. В першому випадку

втрачаються ресурси виробництва і споживання. В другому – скорочуються ринки збуту української продукції. В обох випадках зменшується національне виробництво і рівень життя. Отже, якщо країна неспроможна компенсувати втрати від кризи виробництва в країнах-партнерах шляхом виходу на інші ринки постачання чи інші ринки збуту, вона є економічно залежною від таких партнерів. Для нас характерними елементами такого типу залежності, крім постачання енергетичними матеріалами, є одностороння орієнтація на збут високотехнологічної продукції (в тому числі військової та військово-технічної), а також сільськогосподарських товарів в країні колишнього Радянського Союзу, які якраз перебувають в лещатах шаленої кризи;

3) при розгортанні в країнах-споживачах нашої продукції потужних фінансових криз, що супроводжуються зменшенням платіжних засобів та девальвацією їх валют. Постійна девальвація національних грошових одиниць в країнах-імпортерах української продукції весь час зменшує реальний рівень доходів наших постачальників, а отже і прибутковість експорту. Це зумовлює необхідність переорієнтації останнього на ринки, де платіжним засобом є стабільні валюти;

4) при надмірній борговій залежності від країни або країн-кредиторів, коли держава не може обслуговувати і вчасно погашати свої зобов'язання і під тиском кредиторів погоджується на політичні, майнові, економічні поступки, що не відповідають її національним інтересам. Для України актуальним є як величезна заборгованість перед Росією, так і нова заборгованість перед Заходом (що частково слугує компенсації заборгованості перед східним сусідом). Проявом економічної залежності в цьому випадку є, наприклад, передача в оренду земель і акваторії Севастополя Чорноморському флоту Росії в рахунок оплати української заборгованості за газ перед Газпромом.

Практично Україна в тому чи іншому ступені знаходиться в економічній залежності від зовнішніх держав-

партнерів за кожним із цих її видів.

Щодо першого з них (від зміни цін на енергетичні матеріали російськими і туркменськими постачальниками), то цей тип залежності особливо гострим був в роки після роз'єднання державних систем СРСР. Ціни на ці матеріали за 2-3 роки зросли в реальному обчисленні в 10 разів, а обсяги надходження нафти і газу зменшилися втричі. Втрати України були надто важкими: виплати за новими цінами з'їдали майже $\frac{1}{3}$ національного доходу, а заборгованості за поточними платежами не подолані і на восьмому році нових відносин. Сама собою ця проблема не вирішиться: по-перше, через неринковий характер взаємовідносин між українськими покупцями і російсько-туркменськими продавцями – поставки не адекватні платіжоздатності і уникнути заборгованості не можна; по-друге, через необхідність значних капіталовкладень для транспортування енергоматеріалів з інших світових ринків, а це поки ще не усвідомлено українським керівництвом.

Другий тип економічної залежності України – з продажу високотехнологічної продукції машинобудування практично тільки в Росії – дуже ускладнює подолання економічної кризи в самій Україні. Вона змушена чекати підйому кон'юнктури у свого великого сусіда, а ця перспектива поки що не видається безмарною. Уникнення цієї залежності можливе лише при технологічному переоснащенні (а також диверсифікації і конверсії) українського машинобудування. Ця задача є актуальною з перших місяців здобуття Україною політичної незалежності, але дається вона не з меншими труднощами, ніж задача диверсифікації джерел енергетичного забезпечення. Перешкодами є не лише відсутність капіталовкладень, а й спроможності менеджменту переорієнтуватися на нові ринки продукції та залучити новітні технології.

Третій вид економічної залежності (від рівня фінансової стабільності в країнах-споживачах) пов'язаний із загальною недиверсифікованістю експорту України, який надто прив'язаний до Росії. Частка останньої в українському

експорті товарів та послуг не знижувалась за всі роки міждержавних відносин нижче 36%. Особливо відчутною така економічна залежність України стала у 1998 році, коли в Росії спалахнула нестримна фінансова пожежа – доларовий курс російського рубля за кілька днів впав у 3,0-3,5 рази. Відповідно скоротилися надходження від українського експорту, в той час як доходи російських постачальників енергетичних товарів, ціни на які зафіксовані у твердовалютному еквіваленті, не зменшилися. Фінансові зриви, на які слід і надалі очікувати в Росії, змушують змінити ринки збуту чи за рахунок більшої конкурентноспроможності українських товарів розширити ці ринки. В усякому разі вирішення такої проблематики пов'язане не з окремими інвестиційними чи торговельними операціями, а з системними змінами на рівні підприємств, торговельного і платіжного обміну.

Починає модифікуватися і четвертий тип економічної залежності, що виникає внаслідок неможливості обслуговувати зовнішні державні борзи зобов'язання. Частка Росії в українському зовнішньому борзі поступово зменшується, але залишається високою в балансі поточних зовнішніх платежів з обслуговування боргу; одночасно стає все більш очевидним, що відносна фінансова сталість в Україні все в більший ступінь тримається на потужних кредитах Міжнародного Валютного Фонду, Світового банку, США, Японії та Європейського Союзу. До того ж через неплатоспроможність України для неї практично закриті двері на вільні приватні міжнародні ринки позичок. І хоча зараз існує певна диверсифікація джерел зовнішнього кредитування (Росія, Туркменія – з однієї сторони, країни Заходу – з іншої), вона, безперечно, недостатня. Шлях же до подальшої диверсифікації боргів, як і до зменшення абсолютних їх обсягів (обидва шляхи ведуть до зниження ступеня зовнішньої економічної залежності), лежить у забезпеченні внутрішніх складових фінансової стабільності і збалансованості.

Проте саме таких дієвих результатів бракує державній

фінансовій політиці. Сума зовнішніх боргів щорічно збільшується: якщо наприкінці 1993 року вона дорівнювала \$3,5 млрд., то на початку 1999 року — \$11,5 млрд. В той же час реальні обсяги економічного обороту зменшуються. Тому відносна величина зовнішнього боргу стала критично небезпечною — до кінця 1999 року вона складе 40% від обсягу ВВП*, якщо Уряд обмежиться зовнішніми позичками в межах параметрів, затверджених при прийнятті бюджету. Проте, вже після цього Кабінет Міністрів заявив про нові апетити до зовнішніх вливань.

Можна сказати, що надто гостра і багатоскладова зовнішня економічна залежність України не тільки хвилями збиває внутрішні доходи наших громадян, але й висить гилями на ногах національної економіки, не даючи змоги вирватися з утисків довготривалої кризи.

Виникають питання: чи зможемо ми уникнути нової економічної залежності від східних та західних кредиторів, не подолавши внутрішню кризу виробництва? І чи зможемо ми подолати внутрішню кризу, чекаючи на вихід з кризи і зростання попиту на нашу продукцію в Росії?

Очевидно, що на обидва запитання відповідь — від'ємна. І з цього випливає, що витоки нашої економічної незалежності знаходяться всередині нашої держави, і свою економічну самостійність тільки ми забезпечимо власними руками.

Отже, фундаментальним заходом є спрямування всіх можливих державних капітальних вкладень не у побудову нових палаців, а на створення інфраструктури різноманітних джерел надходження паливно-енергетичних матеріалів і на збільшення власного промислового виробництва енергії (думаю, що головна перешкода тут — подолати супротив сьогодишньої нафтової і газової мафії, якій вигідно утримання високих цін і розкрадання платежів при їх русі з України до Росії).

*Це недопустимо велике навантаження для економіки майбутніх років. Нагадаємо, що в Польщі Конституцією заборонено переходити 30%-ву планку зовнішнього боргу по відношенню до ВВП.

Іншим напрямком, що має особливе значення, є зміна на ринкових засадах умов зовнішньої торгівлі, системи розрахунків і платежів в обороті палива та енергії. Серед головних кроків слід вказати: подолання бартеру, вільне ціноутворення та обов'язкову оплату реальною валютою наших поставок, поруч з гарантованою оплатою внутрішніми споживачами імпортованої енергії, а також прозорість операцій і невтручання держави у окремі торговельні оборудки. Скільки можна чути про 5-мільярдні гривневі борги українських платників за газ перед Укргазпромом та про 3-мільярдні доларові зобов'язання Уряду перед Росією? Коли закінчатись розповіді про наші досягнення в бартерній торгівлі з нею? Чи має право керівництво заплюшувати очі на створення напівтаємних фірм, що відсмоктують гроші цієї системи на іноземні рахунки?

Визначальним для набуття економічної незалежності є і реальна трансформація підприємств машинобудування та інших галузей важкої промисловості з точки зору: переходу їх з державної у приватну власність, забезпечення позитивних фінансових активів підприємств, запровадження сучасних технологій та виходу на конкурентні світові ринки сучасної продукції. До якого часу міністри та підлеглі їм чиновники будуть вирівнювати долю виробництва та перерозподіляти їх фінансові ресурси за спиною у професіоналів підприємств? Скільки ще безлюдно простоять величезні прольоти індустріальних цехових корпусів? На що ми сподіваємося на «братню допомогу»? І скільки можна терпіти урядові дії з підризу фінансів реального виробничого сектору безнадійними податками, проїданням ресурсів кредитного ринку та вилученням амортизаційних фондів? Скільки ще «сліпі», які ведуть Україну вниз, у темноту провалля, обіцяючи світло і впевнений рух нагору, залишатимуться керманічами української долі? Чи маємо ми право залишатися керманічами тих, хто, обіцяючи світло і впевнений рух нагору, ведуть Україну вниз, у морок провалля?

Зміст

Вступне слово	4
---------------------	---

Розділ I.

Суперечності фінансової кризи в Україні, її природа і шляхи подолання	6
Як зрушити воза української економіки?.....	6
Стенограма засідання.....	16
Висновки та рекомендації.....	50

Розділ II.

Економічні, соціальні та політичні наслідки сучасної бюджетної політики.....	52
Бюджетна політика Уряду України та її вплив на економічну ситуацію 1999 року.....	52
Стенограма засідання.....	56
Висновки та рекомендації.....	82

Розділ III.

Тіньова економіка і державна політика: суперечливий взаємозв'язок	89
Стенограма засідання	94
Висновки та рекомендації	118

Розділ IV.

Стенограма засідання на тему: "Економічна незалежність чи нова економічна залежність України?"	124
Висновки та рекомендації	162
Хто подарує Україні економічну свободу	167

«Тіньова економіка, фінансова криза,
державна політика»

Редактор М. Аммосов

Здано до складання 01. 08. 1999.
Підписано до друку 20. 08. 1999.
Формат 84х108 1/32.
Друк офсетний.
Папір офсетний.
Умов. друк. арк. 17,0.

«Богдана». 252232, Київ, вул. Бальзака, 63, 273.